

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

του: Δημήτρη Γκιώνη
(Α.Μ.:1012202103004)

Θέμα: «Δημήτριος Γληνός(1882-1943) και Ιωάννης Τσιριμώκος (1866 - 1934):Δύο πρωταγωνιστές της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1913 και του εκπαιδευτικού δημοτικισμού»

Επιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ιωάννα-Σουλτάνα Κοτσώρη

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2023

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	- 3 -
Εισαγωγή	- 5 -
Α' Κεφάλαιο	
Ιστορικό Πλαίσιο	- 8 -
1.1 Ιστορική Αναδρομή Εκπαιδευτικών Μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα.....	- 8 -
1.2 Ιστορικό πλαίσιο της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1913.....	- 11 -
Β' Κεφάλαιο- 14 -	
Κοινωνικοπολιτικό Γίνεσθαι της Εποχής	- 14 -
2.1 Κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο	- 14 -
2.2 Τα στάδια της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1913	- 19 -
2.3 Πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1913.....	- 33 -
Γ' Κεφάλαιο	
Γλωσσικό Ζήτημα - Δημοτικισμός.....	- 38 -
3.1 Οι απαρχές του γλωσσικού ζητήματος	- 38 -
3.2 Από την εκπαιδευτική στη γλωσσική μεταρρύθμιση	- 46 -
Δ' Κεφάλαιο	
Οι Βασικοί Συντελεστές της Μεταρρύθμισης του 1913.....	- 53 -
4.1 Ο Ιωάννης Τσιριμώκος	- 53 -
4.2 Ο Δημήτρης Γληνός.....	- 55 -
Ε' Κεφάλαιο- 57 -	
Βενιζελικός Εκσυγχρονισμός	- 57 -

ΣΤ' Κεφάλαιο

Ο Ρόλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου στην Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του

1913..... -63-

Z' Κεφάλαιο- 71 -

Από την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1913 στην Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση
του 1917..... - 71 -

Επίλογος..... - 74 -

Πηγές και Βιβλιογραφία.....-77-

Παράρτημα Ι..... -82-

Περίληψη.....-83-

Πρόλογος

Η εκπαίδευση αποτελεί ένα σύστημα που προσφέρει γνώσεις, δεξιότητες και αξίες σε άτομα ή ομάδες ατόμων με σκοπό την ανάπτυξή τους σε πολλούς τομείς της ζωής τους. Η εκπαίδευση ως θεσμός μιας κοινωνίας επηρεάζεται και διαμορφώνεται ανάλογα με το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο, στο οποίο αναπτύσσεται. Ειδικότερα, η εκπαίδευση, αποτελεί ένα εργαλείο με το οποίο οι άνθρωποι που βρίσκονται στην εξουσία μπορούν να επιβάλλουν και να εφαρμόσουν τις ιδεολογίες τους, δίνοντας στο εκπαιδευτικό σύστημα τον χαρακτήρα που τους ταιριάζει. Οι αλλαγές, αυτές, όμως για να πραγματοποιηθούν, απαιτούν κατάλληλες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες θα αναφερθούν εκτενέστερα παρακάτω στην εν λόγω εργασία.

Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, λοιπόν, έχουν μεγάλη σημασία για την κοινωνία, καθώς η εκπαίδευση αποτελεί τη βάση για την ανάπτυξη του ανθρώπου και της κοινωνίας. Οι εκπαιδευτικές αναθεωρήσεις καθορίζουν την ποιότητα της εκπαίδευσης που λαμβάνουν οι μαθητές. Η βελτίωση της εκπαίδευσης έχει άμεση σχέση με την αύξηση της γνώσης και των δεξιοτήτων των μαθητών, που στη συνέχεια μπορούν να επιτύχουν καλύτερη εργασία και ανάπτυξη στην κοινωνία. Ακόμη, οι εκπαιδευτικές μεταβολές μπορούν να επηρεάσουν τον τρόπο που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο και την κοινωνία, καθώς η εκπαίδευση μπορεί να αποτελέσει μέσο καλλιέργειας των αξιών της δημοκρατίας, της ισότητας και της αλληλεγγύης και να αναπτύξει την κριτική σκέψη και τον ανοιχτό διάλογο στους μαθητές, ή αντίθετα να προωθήσει πιο συντηρητικές και παραδοσιακές αξίες και πρακτικές. Επομένως, όπως θα γίνει κατανοητό και παρακάτω, οι εκπαιδευτικές αλλαγές μπορούν να επηρεάσουν την ανάπτυξη της κοινωνίας και της οικονομίας ενός κράτους εν γένει.

Στο ελληνικό κράτος, από την ίδρυση του, στην εκπαίδευση επικρατούσαν δύο κυρίαρχες εκπαιδευτικές απόψεις, η *παραδοσιακή* και η *προοδευτική*. Η παραδοσιακή τείνει να είναι πιο συντηρητική, αντιμετωπίζοντας το εκπαιδευτικό σύστημα με τεχνοκρατικούς όρους, αποκομμένο από τις ανάγκες που έχει η κοινωνία με αποκλειστικό στόχο την παροχή αρχαίων γνώσεων. Αυτή η εκπαιδευτική αντίληψη επικρατούσε στην ελληνική εκπαίδευση από την ίδρυση του κράτους και κατά τη

διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Οι ιστορικές, πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις όμως έφεραν την ανάγκη αλλαγών και οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις ήταν αυτές που θα έδιναν το έναυσμα ώστε η εκπαίδευση να γίνει πιο ανθρωποκεντρική, προκειμένου να αφουγκράζεται τις ανάγκες του κοινωνικού πλαισίου στο οποίο εφαρμόζεται.

Εν κατακλείδι θα ήθελα να ευχαριστήσω μέσα από την καρδιά μου τον Καθηγητή κύριο Θανάση Χρήστου για την αμέριστη βοήθεια που μου προσέφερε κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της εν λόγω μεταπτυχιακής εργασίας. Θεωρώ ότι η εργασία, αυτή, θα αποτελέσει ένα λιθαράκι στην αέναη και πάντα ουσιαστική συζήτηση για το ρόλο της εκπαίδευσης στην ανάπτυξη και την πρόοδο της κοινωνίας.

Εισαγωγή

Το 1913 αποτελεί μια σημαντική χρονιά για την ιστορία της εκπαίδευσης στην Ελλάδα, καθώς η χώρα βίωσε μια σημαντική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Συγκεκριμένα, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913 αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα κεφάλαια στην ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης, καθώς με τη μεταρρύθμιση, αυτή, που πραγματοποιήθηκε υπό την κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου, έγιναν σημαντικές αλλαγές στη δομή και τη λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας. Ειδικότερα, αποτέλεσε μια προσπάθεια για τη βελτίωση της ποιότητας της εκπαίδευσης στην Ελλάδα και την προσαρμογή της στις σύγχρονες απαιτήσεις, ενώ με, αυτή, τη μεταρρύθμιση, η εκπαίδευση βρέθηκε στο επίκεντρο της κοινωνίας και αυξήθηκε η σημασία της στην προετοιμασία των νέων για την ενεργό συμμετοχή τους στην κοινωνία.

Οι βασικές αλλαγές που επέφερε η μεταρρύθμιση ήταν η εισαγωγή της υποχρεωτικής δημοτικής εκπαίδευσης για όλα τα παιδιά, η ίδρυση ελληνικών γυμνασίων και λυκείων με στόχο την ανάπτυξη της εκπαίδευσης στη χώρα, καθώς και η θέσπιση μιας νέας διδακτικής μεθοδολογίας που είχε ως στόχο να ενισχύσει την ανάπτυξη της σκέψης και συγκεκριμένα της κριτικής σκέψης στα παιδιά. Ως εκ τούτου, ο στόχος ήταν η προσαρμογή της εκπαίδευσης στις ανάγκες της κοινωνίας και η διευκόλυνση της απόκτησης γνώσεων. Ωστόσο, αν και υπήρξαν αντιδράσεις στην εποχή της μεταρρύθμισης, η σημαντική πρόοδος που επιτεύχθηκε στον τομέα της εκπαίδευσης αναγνωρίστηκε αργότερα από την ελληνική και διεθνή κοινότητα.

Επιπροσθέτως, ένα ακόμη ζήτημα της ελληνικής εκπαίδευσης, που ανέκυψε στις αρχές της ιδρύσεως του ελληνικού κράτους και έγινε προσπάθεια να αντιμετωπιστεί με μεταρρυθμίσεις είναι το γλωσσικό ζήτημα. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913 συνδέεται άρρηκτα με το γλωσσικό ζήτημα που αντιμετώπιζε η Ελλάδα εκείνη την εποχή. Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, η Ελλάδα ήταν χωρισμένη σε δύο κατεχόμενες περιοχές, την Ήπειρο και τη Μακεδονία, από το Οθωμανικό Κράτος. Καθώς οι Έλληνες, λοιπόν, στις κατεχόμενες περιοχές διατηρούσαν τη δική τους γλώσσα και πολιτισμό, υπήρχε ανάγκη να αναπτυχθεί μια κοινή γλώσσα και να δημιουργηθεί ένα ενιαίο εκπαιδευτικό σύστημα για όλους τους Έλληνες. Επομένως, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913 αντικατέστησε το παλαιό εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο είχε διαμορφωθεί στην περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και είχε πολλές αδυναμίες. Το νέο σύστημα είχε ως στόχο τη

δημιουργία ενός ενιαίου εκπαιδευτικού συστήματος που θα εκπαίδευε όλους τους Έλληνες στην ίδια γλώσσα και θα ενίσχυε την εθνική συνοχή.

Ακόμη, η μεταρρύθμιση, αυτή, συνέβαλε τόσο στην ανάπτυξη της ελληνικής γλώσσας ως επίσημης γλώσσας της χώρας, όσο και στην ενίσχυση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Το νέο σύστημα εκπαίδευσης περιλάμβανε την εισαγωγή ενός ενιαίου διδακτικού προγράμματος, τη χρήση ενός ενιαίου εκπαιδευτικού βιβλίου για όλες τις περιοχές και την εκπαίδευση ενός ενιαίου σώματος δασκάλων. Κάτι το οποίο ήταν σημαντικό για την ενοποίηση των διαφορετικών γλωσσικών και πολιτιστικών παραδόσεων των περιοχών και τη δημιουργία μιας κοινής εθνικής ταυτότητας. Επίσης, η μεταρρύθμιση απέτρεψε τον κίνδυνο να χαθούν οι διαφορετικές γλωσσικές και πολιτιστικές παραδόσεις και να διατηρηθεί η πολυμορφία της ελληνικής κουλτούρας. Συνολικά, δηλαδή, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913 συνδέθηκε άρρηκτα με το γλωσσικό ζήτημα και αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα για την ανάπτυξη της ελληνικής εθνικής ταυτότητας και την ενίσχυση της ενότητας της χώρας.

Σύμφωνα, λοιπόν, και με όσα προαναφέρθηκαν η παρούσα εργασία έχει ως στόχο να ερευνήσει τη φιλοσοφία πίσω από τη μεταρρύθμιση, να αναλύσει τα κύρια μέτρα που προτάθηκαν και να εκθειάσει τους στόχους που επιδιώκονταν. Ακόμη, η έρευνα, αυτή, στοχεύει μέσα από την βιβλιογραφική ανάλυση να αναδυθεί η επίδραση των εκπαιδευτικών, αυτών, αλλαγών που προωθούνται στην εκπαιδευτική πολιτική και να μελετηθούν οι μεταβολές που θα πυροδοτηθούν στη διοίκηση, την οργάνωση και τις μεθόδους διδασκαλίας. Επιπλέον, στοχεύει στον κοινωνικό αντίκτυπο, καθώς και στις αντιδράσεις που δημιουργήθηκαν μεταξύ των διάφορων κοινωνικών παραγόντων (όπως οι εκπαιδευτικοί, οι γονείς, οι μαθητές κλπ.) στην προσπάθεια να εφαρμοστεί η μεταρρύθμιση. Είναι πολύ σημαντικό ότι με την παρούσα εργασία θα διευκρινιστεί πώς η εκπαιδευτική αναμόρφωση του 1913 θα επιδράσει στην εκπαιδευτική εμπειρία και στις ευκαιρίες των μαθητών. Τέλος, η ανάλυση της συγκεκριμένης εργασίας στοχεύει στη σύγκριση μεταξύ προηγούμενων και μεταγενέστερων εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων, καθώς με αυτό τον τρόπο δύναται να συγκριθεί η μεταρρύθμιση του 1913 με άλλες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που έλαβαν χώρα πριν ή μετά από αυτήν και να εξεταστούν οι κοινές τους αρχές και πώς, αυτές, επηρέασαν την εκπαιδευτική πρακτική και πολιτική.

Ειδικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο πραγματεύεται το ιστορικό πλαίσιο των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα, εξετάζονται οι εκπαιδευτικές αλλαγές που έλαβαν χώρα στο παρελθόν και αναλύεται το ιστορικό πλαίσιο της εκπαιδευτικής

μεταρρύθμισης του 1913. Έπειτα, στο δεύτερο κεφάλαιο, μελετάται το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της εποχής, συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών και πολιτικών παραγόντων που επηρέασαν τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 1913, ενώ στο τρίτο κεφάλαιο επισημαίνεται το γλωσσικό ζήτημα και ο δημοτικισμός. Στη συνέχεια, στο τέταρτο κεφάλαιο, αναφέρονται οι βασικοί συντελεστές της μεταρρύθμισης του 1913, όπως ο Ιωάννης Τσιριμώκος και ο Δημήτρης Γληνός, στο πέμπτο κεφάλαιο αναλύεται ο Βενιζελικός εκσυγχρονισμός και ο ρόλος του στον τομέα της εκπαίδευσης και στο έκτο κεφάλαιο ο ρόλος του εκπαιδευτικού ομίλου στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913. Τέλος, στο έβδομο κεφάλαιο επισημαίνεται η μετάβαση από την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913 στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917, εξετάζοντας τις συνέχειες και τις αλλαγές που επηρέασαν το εκπαιδευτικό σύστημα.

Α' Κεφάλαιο

Ιστορικό Πλαίσιο

1.1. Ιστορική Αναδρομή Εκπαιδευτικών Μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα

Το ελληνικό έθνος μέχρι και τον 17^ο αιώνα εξουσιαζόταν από την Εκκλησία, τους Φαναριώτες και τους Προεστούς με αποτέλεσμα η εκπαίδευση να μείνει στάσιμη μέσα στα παραδοσιακά στεγανά και πλαίσια που είχαν διαμορφώσει οι συντηρητικές επικρατούσες κοινωνικές τάξεις. Από τις αρχές όμως του 17^{ου} αιώνα λόγω των οικονομικών ανακατατάξεων που είχαν συμβεί στην Ευρώπη, άρχισαν να βελτιώνουν τη θέση τους στην κοινωνία και να αυξάνουν τη δύναμη τους κάποιες ομάδες εμπόρων, συγκροτώντας την αστική τάξη. Τα συμφέροντα της συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης βρίσκονταν στον αντίποδα των μέχρι τότε κυρίαρχων, με αποτέλεσμα οι παραδοσιακές δυνάμεις να αρχίζουν να παρακμάζουν και το ελληνικό έθνος να ετοιμάζεται για την εγκαθίδρυση της αστικής τάξης και της ιδεολογίας που τη συνοδεύει διαμορφώνοντας ένα νέο πλαίσιο που απορρίπτει παραδοσιακές και παγιωμένες αρχές και αντιλήψεις σε πολλούς τομείς της καθημερινής ζωής, μεταξύ των οποίων και της εκπαίδευσης¹. Με το πέρασμα του χρόνου, όμως, η αστική τάξη ενισχύθηκε, ενώ εγκαθιδρύθηκε και το χάσμα με τα προγενέστερα ισχυρά κοινωνικά στρώματα².

Έπειτα, στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, η αστική τάξη, που πρωταγωνιστούσε στα πολιτικά πράγματα της χώρας εκείνη την περίοδο ανέλαβε να πραγματώσει την ιδέα της απελευθέρωσης του ελληνικού έθνους από τους Τούρκους. Απόρροια αυτού του εγχειρήματος αποτέλεσε η ίδρυση του ρεύματος του *Νεοελληνικού Διαφωτισμού* που ως κύριο σκοπό είχε την καλλιέργεια και τη διαμόρφωση ενός εύφορου κλίματος, ώστε να συντελεστεί η απελευθέρωση από τον τούρκικο ζυγό³. Συνεπώς, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και με την ισχυρή επίδραση του Διαφωτισμού, που δέσποζε εκείνη την περίοδο στην Ευρώπη, η εκπαίδευση απέκτησε πρωτεύουσα σημασία στην Ελλάδα. Με κυριότερους εκφραστές τους Έλληνες λόγιους (*Κοραή, Μοισιόδακα, Ρήγα, Βούλγαρη*

¹ Φ. Χαράλαμπος, *Εκπαιδευτικός Όμιλος: η ίδρυση, η δράση του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπαση του*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 15.

² Γ. Παγουρίδου, *Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός - γλωσσική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση μέσα από την αλληλογραφία των Δημήτρη Γληνού, Αλέξανδρου Δελμούζου και Μανόλη Τριανταφυλλίδη (1910-1926)*, Φλώρινα 2017, σ. 12.

³ Γ. Παγουρίδου, *ό.π.*, σ. 12

και Κωνσταντά) έγινε προσπάθεια να οργανωθεί καλύτερα το εκπαιδευτικό σύστημα και να ιδρυθούν περισσότερα σχολεία κατά μήκος της ελληνικής επικράτειας⁴. Επομένως, η ανεξαρτησία του ελληνικού κράτους σήμανε και μια νέα ελπιδοφόρα αρχή για την εκπαίδευση του ελληνικού λαού. Βέβαια, υπήρξαν αντιδράσεις προερχόμενες από τους συντηρητικούς εκκλησιαστικούς κύκλους που αδυνατούσαν να κατανοήσουν ότι μπορεί η οργάνωση του κράτους να στηριχθεί χωρίς την κυριαρχία της Εκκλησίας. Σαφώς, η οργάνωση και η υλοποίηση της ιδέας του απελευθερωτικού αγώνα με στόχο την απελευθέρωση της Ελλάδας ήταν ο βασικός στόχος της αστικής τάξης, αλλά κρίθηκε αναγκαίο να υπάρξει μέριμνα, ώστε το ελληνικό κράτος όταν απελευθερωθεί να οργανωθεί με τέτοιο τρόπο που θα προσιδίαζε στην οργάνωση κρατών του δυτικού ευρωπαϊκού κόσμου, επιφέροντας ταχεία ανάπτυξη της οικονομίας. Αυτές οι ριζοσπαστικές θέσεις όπως και το όραμα της απελευθέρωσης των Ελλήνων πήραν σάρκα και οστά με την συγκρότηση της Φιλικής Εταιρείας⁵.

Ωστόσο, η απελευθέρωση της Ελλάδας φέρνει στο προσκήνιο τον τρόπο με τον οποίο θα συγκροτηθεί και θα οργανωθεί το νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος. Ο τρόπος αυτός, όπως διαφαίνεται, προσπαθεί να συγκεράσει την φιλελεύθερη στάση της νέας αστικής τάξης με τις συντηρητικές αντιλήψεις των παραδοσιακών δυνάμεων. Η προσπάθεια, αυτή, καταλήγει να συρρικνώνει τα όρια εμβέλειας και δραστηριότητας του κράτους, με αποτέλεσμα η οικονομία της χώρας να βασίζεται μόνο στην αγροτική δραστηριότητα και ο προσανατολισμός του κράτους να είναι συντηρητικός. Τον ίδιο προσανατολισμό ακολούθησε και η εκπαίδευση εκείνης της περιόδου, αφού δόθηκε έμφαση στην αναβίωση βυζαντινών και αρχαιοελληνικών προτύπων και στερεοτύπων⁶. Το 1880, όμως, η χώρα βιώνει μεγάλες αλλαγές στο πολιτικό και κοινωνικό σκηνικό, καθώς η αστική τάξη ολοένα και δυναμώνει την ισχύ της, ενώ ταυτόχρονα τα ηνία της διακυβέρνησης της χώρας αναλαμβάνει ο Χαρίλαος Τρικούπης. Αυτό το γεγονός σηματοδότησε μια νέα εποχή σε όλο το φάσμα της πολιτικής, κοινωνικής αλλά και οικονομικής ζωής και βέβαια στην εκπαίδευση που είναι και το υπό μελέτη αντικείμενο της παρούσας εργασίας. Παράλληλα, με την άνοδο του Χαρίλαου Τρικούπη έρχεται στην επιφάνεια και το ζήτημα του δημοτικισμού, που

⁴ Κ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1989, σ. 21.

⁵ Φ. Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 16.

⁶ Τερζής Π. Ν., *Εκπαιδευτική Πολιτική και Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση: Πρόγραμμα και πραγματικότητα - Πράγματα και πρόσωπα*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 17-18.

θα αναλυθεί περαιτέρω παρακάτω⁷. Επιπλέον είναι αναγκαίο να αναφερθεί ότι την ίδια χρονική περίοδο κυρίαρχες ξένες δυνάμεις εκμεταλλεύονται και παρεμβαίνουν σε αδύναμες οικονομίες. Αυτές τις νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί αδυνατούσαν να διαχειριστούν πολλοί πλούσιοι έμποροι, μέλη της αστικής τάξης, με αποτέλεσμα να υποχωρήσουν και να παραμείνουν στα πλαίσια του ελεύθερου ελληνικού κράτους⁸.

Επομένως, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η ελληνική κοινωνία, βίωνε αναταραχές σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, γεγονός που δε μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστο και τον τομέα της εκπαίδευσης. Οι επικρατούσες συνθήκες πρόκριναν τον δικομματισμό, που αποτελούνταν από τους αστούς, οι οποίοι εκπροσωπούνταν από τον Χαρίλαο Τρικούπη και από τους συντηρητικούς που είχαν στα ηνία της ηγεσίας τον Δεληγιάννη. Η περίοδος του δικομματισμού είχε δώσει στην εκπαίδευση έναν πιο συντηρητικό και τεχνοκρατικό χαρακτήρα χωρίς καμία κοινωνική μέριμνα, αλλά με την επικράτηση του Χαρίλαου Τρικούπη η εκπαίδευση ακολουθεί τους γενικότερους ρυθμούς της πολιτικής του. Πιο συγκεκριμένα, ο Χαρίλαος Τρικούπης αναμόρφωσε το κράτος με φιλελευθέρους όρους, στηρίζοντας την οικονομία της χώρας στους ανθρώπους που κατείχαν το μεγαλύτερο κεφάλαιο και ενισχύοντας τον εκσυγχρονισμό του αστικού κράτους, που με κάθε τρόπο προωθούσε⁹. Παράλληλα, παρά τη χρεωκοπία που βίωνε το ελληνικό κράτος εκείνη την περίοδο παρατηρούνταν ιδιαίτερη ανάπτυξη στο γεωργικό και βιομηχανικό τομέα, αλλά κατασκευάζονταν και έργα υποδομής που επέφεραν νέα δεδομένα στην οικονομική ζωή της πόλης. Η εκπαίδευση ακολουθώντας τη ροή της νέας τάξης πραγμάτων - όπως είχε διαμορφωθεί - δίνει σημασία, πλέον, στην καλλιέργεια της εθνικής ταυτότητας και συνείδησης στα πλαίσια μιας ευρύτερης ευρωπαϊκής ταυτότητας ενώ, αυτή, η εκπαιδευτική στάση εκδηλώνεται κι από το σύνολο των Ελλήνων λογίων Διαφωτιστών¹⁰.

⁷ Γ. Γάτος, *Το μέγα πάθος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, 41 γράμματα του Γληνού στο Δελμούζο*, Αθήνα 2003, σ. 16.

⁸ Φ. Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 17.

⁹ Φ. Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 18.

¹⁰ Γ. Γάτος, *ό.π.*, σ. 17.

1.2. Ιστορικό πλαίσιο της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1913

Η εκπαίδευση αποτέλεσε για το ελληνικό κράτος ανά τους αιώνες απαράβατο κοινωνικό δικαίωμα. Μάλιστα το δικαίωμα για δημόσια εκπαίδευση ήταν από τα πρώτα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα για τους Έλληνες¹¹. Όπως διαφαίνεται και από την ιστορία της Ελλάδος από ιδρύσεως του κράτους δινόταν έμφαση στην εκπαίδευση, καθώς ακόμα και σε περιόδους κρίσεων και αναταραχών - όπως ήταν η Ελληνική Επανάσταση του 1821 - η εκπαίδευση θεωρήθηκε ότι θα συμβάλει καταλυτικά στην έκβαση της, διότι διάχυτη ήταν η πίστη ότι μόνο ο λαός που είναι μορφωμένος μπορεί να απελευθερωθεί από τα δεσμά των κατακτητών και να δημιουργήσει ένα ισχυρό κράτος που θα αναπτύσσεται και θα προοδεύει. Ενδεικτικό παράδειγμα της αντίληψης, αυτής, που επικρατεί είναι το γεγονός ότι στο Σύνταγμα που συντάχθηκε το 1823 στο Άστρος της Κυνουρίας, καθορίστηκε μεταξύ άλλων και η αλληλοδιδασκτική μέθοδος σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης, που αποτέλεσε τομή για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Μια ακόμη σημαντική παράμετρος της εκπαίδευσης στη Ελλάδα είναι το *γλωσσικό ζήτημα*. Για αυτό το λόγο αξίζει να επισημανθεί ότι σε γενικές γραμμές μπορεί κανείς να πει ότι η εκπαίδευση στην Ελλάδα συνδέθηκε στενά με το γλωσσικό ζήτημα, ακολουθώντας κοινή πορεία και επηρεαζόταν, με την έννοια της διαμόρφωσης, ανά περιόδους από τις απόψεις και τις αντιλήψεις των πολιτικών δυνάμεων που βρίσκονταν στη διακυβέρνηση της χώρας¹².

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και μετά την ήττα που υπέστη ο ελληνικός λαός το 1897 στον ελληνοτουρκικό πόλεμο άρχισαν να εκδηλώνονται κοινωνικές αναταραχές με πάγιο αίτημα να γίνουν αλλαγές σε κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο, συμπεριλαμβανομένης και της εκπαίδευσης, που ανέκαθεν η συμβολή της ήταν πολύ σημαντική και αποτελούσε το ερέθισμα για κομβικές μεταβολές ή κινήσεις. Έτσι και η κίνηση της Μεγάλης Ιδέας συνδέθηκε με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, καθώς στα πλαίσια του αλυτρωτικού κινήματος η Ελλάδα όφειλε να αφομοιώσει τους αλλόγλωσσους πληθυσμούς που είχαν κατακτηθεί κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων και να ενισχύσει τον εξελληνισμό της Μακεδονίας¹³. Με την ήττα του 1897, η αγροτική ζωή όπως και όλη η οικονομική ζωή της Ελλάδας περνάει κρίση, με

¹¹ Φ. Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 17.

¹² Μ. Τζανή, *Θέματα κοινωνιολογίας της παιδείας*, Αθήνα 1996, σ. 15-17.

¹³ Δ. Μαυροσκούφης, *Εκπαιδευτική πολιτική και παιδαγωγική έρευνα*, Ναύπακτος 1988, σ. 14.

αποτέλεσμα να ξεσπούν εξεγέρσεις και ταυτόχρονα η ελληνική οικονομία να ελέγχεται από ξένες δυνάμεις¹⁴. Οι μεγαλογαιοκτήμονες με το θεσμό των τσιφλικιών είχαν φτάσει τους αγρότες στα όρια της ανέχειας και συνέπεια, αυτής, της κατάστασης ήταν το ξέσπασμα του Αγροτικού Ζητήματος, το οποίο διήρκησε μέχρι και τα χρόνια του εμφυλίου πολέμου. Την ίδια περίοδο, συντελείται στην Ευρώπη το φαινόμενο της εκβιομηχάνισης, το οποίο επηρέασε σε ένα μεγάλο βαθμό και την ελληνική επικράτεια, καθώς αρκετοί πληθυσμοί άρχισαν να συρρέουν στα μεγάλα αστικά κέντρα, εγκαταλείποντας την ύπαιθρο για μια καλύτερη οικονομική, κοινωνική και επαγγελματική ζωή¹⁵. Ακολούθως, βέβαια αυτό επέφερε αλλαγές στην οικονομική και κοινωνική σύσταση της χώρας και οδήγησε σε μια σειρά μέτρων για την εκπαίδευση στην Ελλάδα. Καθώς υπήρχε διάχυτη μια ατμόσφαιρα που επέβαλε να γίνουν αλλαγές, ώστε να βελτιωθούν τα μελανά σημεία του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, πάρθηκαν αποφάσεις, οι οποίες όμως ποτέ δεν υλοποιήθηκαν¹⁶.

Οι αναταράξεις συνεχίστηκαν και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα το 1910 που οδήγησαν το ελληνικό κράτος σε εκλογές. Στις εκλογές αυτού του έτους αναδείχτηκε νικητής ο Χαρίλαος Τρικούπης, ο οποίος εκπροσωπούσε τον αστικό φιλελευθερισμό και εξέφραζε απόψεις που προσιδίαζαν στο δημοκρατικό πολίτευμα, ήδη, από την εποχή του πολέμου, στον οποίο συμμετείχε. Την ίδια περίοδο στο πολιτικό προσκήνιο βρισκόταν και ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος που υποστήριζε την απελευθέρωση των περιοχών που παρέμεναν υπόδουλες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία¹⁷. Η δράση του Στρατιωτικού Συνδέσμου ήταν καθοριστικής σημασίας για τις εξελίξεις εκείνης της περιόδου και θα αναλυθεί παρακάτω εκτενέστερα. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, έπειτα, τα εδάφη του ελληνικού κράτους ολοένα και επεκτείνονταν με αποτέλεσμα νέοι πληθυσμοί με διαφορετική γλώσσα και έθνος να προσαρτηθούν και το γλωσσικό ζήτημα να βρεθεί πάλι στο προσκήνιο παράλληλα με τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που συνόδευαν τον φιλελευθερισμό που είχε επικρατήσει εκείνη την περίοδο¹⁸. Τα σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά κινήματα της εποχής αντιδρώντας και, αυτά, στις ελλείψεις και τις αστοχίες του εκπαιδευτικού

¹⁴ ΙΕΕ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1977, τ. 10

¹⁵ E. J. Hobsbawm & C. Wrigley C, *Industry and Empire: from 1750 to the Present Day*, NY 1999, p. 36.

¹⁶ Χ. Χαρίτος, *Το παρθεναγωγείο και τα «αθεικά» του Βόλου. Συμβολή στη μελέτη των Εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα 1986, σ. 24.

¹⁷ Ν. Δημακοπούλου, *Το γλωσσικό ζήτημα στην εκπαίδευση: Από τη συνταγματική κατοχύρωση της καθαρεύουσας (1911) έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917*, Καλαμάτα 2022, σ. 12.

¹⁸ Δ. Μαυροσκούφης, *ό.π.*, σ. 15.

συστήματος επιζητούν την αναδιαμόρφωση της εκπαίδευσης με νέους ορθούς όρους λειτουργίας και βέβαια θέτουν στο προσκήνιο και, αυτοί, το γλωσσικό ζήτημα, καθώς η δημοτική γλώσσα αποτελεί για εκείνους το εργαλείο της ανεξαρτησίας τους και οφείλει να αποτελεί μέρος των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων που θα θεσπιστούν¹⁹.

¹⁹ G. Hering, *Η διαμάχη για τη γραπτή νεοελληνική γλώσσα. Σύντομη ιστορία του γλωσσικού ζητήματος*, Ηράκλειο 2020, σ. 42.

Β' Κεφάλαιο

Κοινωνικοπολιτικό Γίγνεσθαι της Εποχής

2.1. Κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο

Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως και το 1909 η χώρα βρισκόταν σε πλήρη αβεβαιότητα. Η διακυβέρνηση της χώρας είχε δοκιμαστεί από σχεδόν δεκατρείς κυβερνήσεις, μέχρι να αρχίζουν να εμφανίζονται δειλά - δειλά νέες κοινωνικές τάξεις. Αυτές οι νέες μεσαίες τάξεις που σχημάτισαν την νέα αστική τάξη, οραματίστηκαν να εκσυγχρονίσουν το ελληνικό κράτος, το οποίο θα βασίζεται στη βιομηχανία του και θα πρεσβεύει τον φιλελευθερισμό. Με αυτό τον τρόπο μόνο θα μπορούσε το κράτος να δημιουργήσει τη δική του δυναμική, ώστε να μπορέσει να αναδιαμορφωθεί²⁰. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η πολιτική και κοινωνική ζωή του ελληνικού κράτους εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις διεθνείς εξελίξεις και ιδιαίτερα από την πολιτική κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι γειτονικές χώρες. Πιο συγκεκριμένα, την ίδια περίοδο, το 1908 το κίνημα των Νεότουρκων επαναστατεί και η επανάσταση, αυτή, επηρεάζει σημαντικά τις πολιτικές εξελίξεις τόσο στη διεθνή, όσο και στην εγχώρια πολιτική σκηνή. Στην Ελλάδα υπήρξαν αντιδράσεις εναντίον της κυβέρνησης, καθώς δεν έδειξε την πρόθεση και την αποφασιστικότητα να εκμεταλλευτεί, αυτή, την αναστάτωση που είχε προκαλέσει η επανάσταση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ώστε να ενσωματώσει τα μέρη που αποτελούσαν ελληνικά εδάφη²¹. Στο βόρειο μέτωπο αναταραχές εκδηλώνονται στους ελληνικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας και της Θράκης, καθώς το 1908 ανακηρύσσεται τσάρος της Βουλγαρίας ο Φερδινάνδος και οι Έλληνες επιζητούν την προσάρτησή τους στην ελληνική επικράτεια. Τέλος, στα νότια, η κυβέρνηση της Κρήτης αποφασίζει να ενωθεί με την υπόλοιπη Ελλάδα. Η Ελλάδα όμως εκείνη την περίοδο αξίζει να αναφερθεί ότι δεν καθόριζε μόνη της την τύχη της, αλλά εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Μεταξύ άλλων, αποτέλεσμα αυτής της επέμβασης ήταν ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, στον οποίο οι Έλληνες ηττήθηκαν²².

²⁰ Α. Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι: Αγνοί αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα 1992, σ. 28.

²¹ Ν. Δημακοπούλου, *ό.π.*, σ. 13-15.

²² Ν. Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 1976, σ. 103.

Όλοι αυτοί οι λανθασμένοι χειρισμοί και οι αστοχίες της ελληνικής κυβέρνησης τόσο στην εξωτερική, όσο και στην εγχώρια πολιτική είχαν οδηγήσει την Ελλάδα σε πολύ δύσκολη οικονομική κατάσταση. Η δυσμενής, λοιπόν, κατάσταση, στην οποία είχε επέλθει η χώρα, οδήγησε πολλούς να αρχίσουν να αμφισβητούν το θεσμό της βασιλείας και απαιτούσαν ο βασιλιάς πλέον να σταματήσει να εμπλέκεται με την πολιτική διακυβέρνηση της χώρας²³. Οι ενστάσεις αυτές πήραν μορφή με το κίνημα του Γουδή, στο οποίο είχε καλλιεργηθεί ένας πολιτικός πυρήνας ανθρώπων που ανήκαν στην αστική τάξη και πρέσβευαν δημοκρατικές αντιλήψεις, και με τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο. Τα ηνία του Στρατιωτικού Συνδέσμου ανέλαβε ο Χαρίλαος Τρικούπης, καθώς κρίθηκε ο πιο κατάλληλος. Ο Τρικούπης είχε, ήδη, αναδειχτεί μέσα από τη σημαντική συμμετοχή του στον ελληνοτουρκικό πόλεμο και ταυτόχρονα είχε δείξει τις ηγετικές του προθέσεις ακόμη και από τη διαμάχη που είχε ανοίξει με τον πρίγκιπα Γεώργιο²⁴. Οι παραπάνω λόγοι, λοιπόν, ώθησαν τα μέλη του Στρατιωτικού Συνδέσμου να προτείνουν στον Χαρίλαο Τρικούπη να αναλάβει την ηγεσία του, καθώς θεωρήθηκε ότι είναι ο πλέον ιδανικός άνθρωπος να πραγματοποιήσει τις μεταρρυθμίσεις που σχεδίαζαν ώστε να εξορθολογήσουν το πολιτικό σύστημα της Ελλάδας που ολοένα και κατέρρεε²⁵.

Η αρχή των σημαντικών αλλαγών και προσθηκών στην εκπαίδευση βέβαια είχαν ήδη ξεκινήσει το 1908 με την ίδρυση του Ανώτερου Παρθεναγωγείου στο Βόλο, το οποίο διεύθυνε ο Αλέξανδρος Δελμούζος και ακολούθησε το 1910 η ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου από τους *Γληνό, Δελμούζο και Τριανταφυλλίδη*²⁶. Ο Χαρίλαος Τρικούπης, στις εκλογές που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα το 1910, αναδείχθηκε νικητής. Από τις πρώτες ενέργειες που ανέλαβε να υλοποιήσει όταν ανήλθε στην εξουσία ο Τρικούπης ήταν η ψήφιση νέου Συντάγματος²⁷ και η μέριμνα για την εκπαίδευση του λαού. Παρ' όλο που το κόμμα των Κοινωνιολόγων που είχε εκλεγεί στη Βουλή πίεζε τον Τρικούπη να προχωρήσει σε δομικές συνταγματικές μεταβολές, εκείνος δεν προχώρησε σε κάποια αλλαγή, ούτε στο πολίτευμα, ούτε στην οργάνωση της πολιτειακής ζωής. Βέβαια καθιερώθηκαν νομικά σημαντικοί κοινωνικοί θεσμοί που διατηρούνται έως και σήμερα, όπως είναι για παράδειγμα το καθεστώς της μονιμότητας

²³ Ν. Γ. Σβορώνος, *ό.π.*, σ. 104.

²⁴ Τ. Σ. Παππάς, «Το τέλος του χαρισματικού; Πολιτική κρίση, χαρισματική ηγεσία και δημοκρατία στην Ελλάδα του 20ού αιώνα», στο: *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ 1 (2002), σ. 34.

²⁵ D. Dakin, *The unification of Greece. 1770-1923*, Benn 1972, p. 277.

²⁶ Θ. Δ. Χατζηστεφανίδης, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης 1821-1986*, Αθήνα 1990, σ. 143-147.

²⁷ Χ. Κάτσικας και Κ. Ν. Θεριανός, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007*, Αθήνα 2007, σ. 156-158.

των δημοσίων υπαλλήλων, η υποχρεωτική και δωρεάν βασική εκπαίδευση, η ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας, η θεσμοθέτηση των δικαστηρίων, στα οποία οι άνθρωποι μπορούσαν να διεκδικήσουν τα έννομα συμφέροντα τους και η ίδρυση του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Εκλογοδικείου. Επίσης, η Κυριακή καθιερώθηκε ως μέρα αργίας και προτάθηκε η εφαρμογή της οκτάωρης εργασίας, η ασφάλιση των εργαζομένων και η φορολόγηση των εισοδημάτων. Πιο συγκεκριμένα για την εκπαίδευση, το σύνταγμα με το άρθρο 16 κατοχύρωνε ότι θα παρέχεται αποκλειστικά από το κράτος και θα είναι δωρεάν και υποχρεωτική για το σύνολο του πληθυσμού²⁸, καθώς θεωρούσε ότι είναι αναγκαίο να μορφωθεί κατάλληλα, ώστε να μπορεί να μιλάει και να κατανοεί σωστά τη γλώσσα²⁹. Όπως γίνεται κατανοητό και από την προηγούμενη τοποθέτηση, ο Χαρίλαος Τρικούπης έδωσε μεγάλη σημασία στο γλωσσικό ζήτημα και ως γνήσιος δημοτικιστής προώθησε ενέργειες που ενίσχυαν την εγκαθίδρυση της δημοτικής γλώσσας ως γλώσσα επικοινωνίας του λαού στα πλαίσια των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων. Παρ' όλα αυτά και παρά το γεγονός ότι ο Χαρίλαος Τρικούπης ήταν γνωστός υπέρμαχος της δημοτικής γλώσσας υπέκυψε και υποχώρησε στις πιέσεις που δεχόταν, με αποτέλεσμα το άρθρο 107 του αναθεωρημένου Συντάγματος του 1911 να προβλέπει τη χρήση της καθαρεύουσας ως επίσημης γλώσσας του κράτους, στην οποία θα συντάσσονταν όλα τα κρατικά έγγραφα³⁰.

Το γλωσσικό ζήτημα και οι διενέξεις που θα υπήρχαν για αυτό, ήδη, διαφαίνονταν. Ο Τρικούπης υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής του δημοτικισμού όπως θα φανεί και παρακάτω που θα αναλυθεί εκτενώς το γλωσσικό ζήτημα. Αξίζει όμως να αναφερθεί ότι με την στήριξη του ιδρύθηκε η *Φοιτητική Συντροφιά*, που συνέβαλε καταλυτικά στην επίλυση προβλημάτων που αφορούσαν το γλωσσικό ζήτημα, καθώς ήταν αναγκαίο να καθοριστεί το ποια γλώσσα θα χρησιμοποιούνταν ευρέως σε όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής. Όπως γίνεται κατανοητό, το γλωσσικό ζήτημα είχε σημαντικές προεκτάσεις στον πολιτικό, κοινωνικό και εκπαιδευτικό τομέα, αλλά αποτελεί και ένα βασικό συστατικό στοιχείο συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας³¹. Επομένως, ήταν ένα ζήτημα, στο οποίο έπρεπε να δοθεί άμεσα λύση. Για αυτό το λόγο σκοπός της Φοιτητικής Συντροφιάς ήταν να συντείνει καταλυτικά, ώστε να

²⁸ Χ. Κάτσικας και Κ. Ν. Θεριανός, *ό.π.*, σ. 156-158.

²⁹ Θ. Δ. Χατζηστεφανίδης, *ό.π.*, σ. 148.

³⁰ ΙΕΕ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1977, τ. 10

³¹ Δ. Διαμαντής, *Τα σχολικά προγράμματα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και η πολιτική ιδεολογία, 1830- 1920: συμβολή στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, Αθήνα 2006, σ. 27.

ξεκαθαριστεί η γλώσσα που θα χρησιμοποιείται στην ελληνική επικράτεια από το σύνολο του ελληνικού πληθυσμού σε όλες τις εκφάνσεις της γραπτής και προφορικής επικοινωνίας. Η Φοιτητική Συντροφιά ήταν υπέρμαχος της δημοτικής γλώσσας και αγωνίστηκε τόσο για την επικράτηση της, όσο και για την ενδυνάμωση της αξίας της κοινωνίας και του πολιτισμού στη συνείδηση του ελληνικού λαού³².

Το 1910 εμφανίστηκε στην πολιτική σκηνή της χώρας το Λαϊκό Κόμμα, του οποίου ηγέτης ήταν ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Το Λαϊκό Κόμμα είχε δώσει έμφαση στην εκπαίδευση και είχε σχεδιάσει ένα πρόγραμμα το οποίο προέβλεπε μια σειρά μέτρων που θα βελτίωνε το εκπαιδευτικό σύστημα και θα το καθιστούσε προσβάσιμο σε όλα τα παιδιά, ώστε όλα να τυγχάνουν μιας πλήρους και ολοκληρωμένης μόρφωσης, που θα τους βοηθούσε να αναπτυχθούν σφαιρικά. Στο πρόγραμμα του προτείνει μια περισσότερο θετική προσέγγιση από αυτή που, ήδη, ίσχυε. Επιπλέον, στο πρόγραμμα του λαϊκού κόμματος συμπεριλαμβανόταν η ίδρυση περισσότερων εξατάξιων γυμνασίων, η τήρηση της υποχρεωτικότητας της φοίτησης στο δημοτικό και η καθιέρωση της μεικτής μεθόδου μάθησης. Ο Χαρίλαος Τρικούπης πριν ακόμα εκλεγθεί πρωθυπουργός στις εκλογές του 1910 είχε εκφράσει στις προεκλογικές του εξαγγελίες κάποιες από τις μεταρρυθμίσεις που επιθυμούσε να εφαρμόσει στον τομέα της εκπαίδευσης. Αρχικά, θεωρούσε πολύ σημαντικό η εκπαίδευση να τελείται υπό κρατική μέριμνα, δηλαδή να είναι δημόσια. Επιπλέον, έκρινε ότι έπρεπε να δοθεί έμφαση στη μόρφωση των αγροτικών πληθυσμών, να αυξηθεί η διάρκεια της μέσης εκπαίδευσης και η πανεπιστημιακή εκπαίδευση να λάβει οικονομική ενίσχυση από το κράτος, ώστε να αναπτυχθεί³³.

Όταν, λοιπόν, ο Χαρίλαος Τρικούπης, αναδείχτηκε νικητής των εκλογών, διόρισε τον Απόστολο Αλεξανδρή ως Υπουργό Παιδείας. Ο Αλεξανδρής πρότεινε 17 εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, από τις οποίες οι 7 ψηφίστηκαν και καθιερώθηκαν ως νόμοι του κράτους. Το σύνολο των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων που εισηγήθηκε ο Απόστολος Αλεξανδρής αφορούσε θέματα όπως είναι η δομή και η οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος, το εκπαιδευτικό προσωπικό, η οργάνωση και η ίδρυση σχολείων, καθώς και η διοίκηση των εκπαιδευτικών μονάδων³⁴. Σημαντικός αρωγός σε αυτό το εγχείρημα του Αλεξανδρή υπήρξε ο Γιώργος Παπασωτηρίου, που

³² Δ. Διαμαντής, *ό.π.*, σ. 28-29.

³³ Ε. Θ. Μεταξούδης, «Η πολιτική ταυτότητα, η φιλοσοφία και οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του Ελευθερίου Βενιζέλου», στο: *Κείμενα Παιδείας*, τχ 3.

³⁴ Σ. Μπουζάκης, *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης, Όψεις και Απόψεις, Τόμος Β', Νεοελληνική Εκπαίδευση 1821-2010*, Αθήνα 2011, σ. 63.

διατελούσε Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας, ο οποίος συνέγραψε τα νομοσχέδια που κατατέθηκαν στη Βουλή³⁵.

Ειδικότερα, τα πιο σημαντικά μέτρα που πρότεινε ο Αλεξανδρής ήταν τα εξής:

- Η ίδρυση νηπιαγωγείων σε περιοχές αλλόγλωσσων πληθυσμών, ώστε να ενισχυθεί η εθνική συνοχή του πληθυσμού και να συγκροτηθεί μια ενιαία εθνική ταυτότητα. Την επιμέλεια για την ίδρυση και τη λειτουργία, αυτών, των προσχολικών εκπαιδευτικών δομών θα την έχουν τόσο κρατικοί, όσο και ιδιωτικοί φορείς.
- Τα δημοτικά σχολεία εξαετούς και μεικτής φοίτησης, που θα στοχεύουν στην αγωγή των παιδιών με έμφαση στην ηθικοπλαστική και θρησκευτική μόρφωση με ταυτόχρονη μεταλαμπάδευση πρακτικών γνώσεων απαραίτητων για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Τα δημοτικά σχολεία προτάθηκε να έχουν αυτόνομη διοίκηση.
- Τα άτομα με ειδικές ανάγκες μπορούσαν πλέον να έχουν πρόσβαση στη μόρφωση.
- Η λειτουργία νυχτερινών σχολείων και σχολείων που θα λειτουργούν την Κυριακή, ώστε να έχουν τη δυνατότητα όλοι οι άνθρωποι, ακόμη και οι αγράμματοι να εκπαιδευτούν και να έχουν μια βασική και πλήρη μόρφωση.
- Η αντικατάσταση των ελληνικών σχολείων από τα γυμνάσια, των οποίων η φοίτηση θα διαρκεί έξι χρόνια. Σκοπός, αυτών, των γυμνασίων ήταν η προετοιμασία των νέων, ώστε να συνεχίσουν την εκπαιδευτική τους πορεία στα πανεπιστήμια.
- Η ίδρυση Ανώτερου Παρθενγωγείου για κορίτσια.
- Η ίδρυση ενός ιδιότυπου σχολείου, του οποίου αποστολή θα είναι να προετοιμάζει τους μαθητές να φοιτήσουν σε τεχνικές σχολές και να απασχοληθούν μετέπειτα σε τεχνικά επαγγέλματα³⁶.

Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε και στο πρώτο κεφάλαιο η εκπαίδευση μέχρι το 1911 βασιζόταν σε παραδοσιακές, συντηρητικές αρχές. Πλέον όμως με την επικράτηση του φιλελεύθερου Τρικούπη, το εκπαιδευτικό σύστημα εισέρχεται σε μια νέα εποχή. Οι φιλελεύθερες ιδέες, που διέπνεαν την πολιτική του Τρικούπη επηρέασαν και την εκπαίδευση, όπως διαφαίνεται και από τα παραπάνω μέτρα. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές στόχευαν στην αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος, για να είναι ικανό να

³⁵ Μ. Μ. Οικονομάκου, *Η εξέλιξη της φυσικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (θεσμικό πλαίσιο, εκπαίδευση διδασκόντων, αναλυτικά προγράμματα, οργανωτικά ζητήματα): δύο αιώνες*, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 54.

³⁶ Σ. Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 60-63.

ανταποκριθεί στις σύγχρονες ανάγκες της κοινωνίας εκείνης της εποχής³⁷. Οι γνώσεις που θα αποκόμιζαν οι μαθητές από το σχολείο όφειλαν να έχουν πρακτική εφαρμογή και να μην αποτελούν ένα αέναο θεωρητικό αφήγημα³⁸. Βέβαια κάθε ριζοσπαστική κίνηση φέρνει και τις ανάλογες αντιδράσεις. Έτσι και στην προκειμένη περίπτωση, οι αντιπολιτευτικές συντηρητικές δυνάμεις εκφράζουν την αντίδραση τους σχετικά με το χαρακτήρα που προσπαθεί να προσδώσει η κυβέρνηση στην εκπαίδευση, παρ' όλο που όπως γίνεται έκδηλο από τα παραπάνω το πλέον αμφιλεγόμενο θέμα του γλωσσικού ζητήματος ακόμα δεν είχε θιχτεί από τον Υπουργό Παιδείας³⁹. Οι εκπαιδευτικοί φαίνεται πως τάσσονται υπέρ των φιλελεύθερων νομοσχεδίων που προωθούνται. Παρά τις αντιδράσεις, ο Αλεξανδρής κατάφερε τα επτά από το σύνολο των νομοσχεδίων που είχε προγραμματίσει να καταστούν νόμοι του κράτους. Πιο συγκεκριμένα, αφορούσαν τη λειτουργία του Πανεπιστημίου Αθηνών, την ίδρυση του Κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου Δημοτικής Εκπαίδευσης, το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων, την οργάνωση και τη λειτουργία των χώρων διδασκαλίας, την ανέγερση προτύπων μοναστηριακών αγροκηπίων και την απαγόρευση ύπαρξης συγκεκριμένης κατάταξης για τους δασκάλους⁴⁰.

2.2. Τα στάδια της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1913

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913 έθεσε τις βάσεις και για μετέπειτα εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που προώθησε η αστική τάξη, αφού οι αρχές της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1913 διαφαίνονται ακόμη και στα υπό ψήφιση εκπαιδευτικά νομοσχέδια του 1964⁴¹. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση είχε ως βασικούς πυλώνες την πραγματική εφαρμογή της υποχρεωτικότητας της εκπαίδευσης, την εισαγωγή πρακτικών γνώσεων στην σχολική ύλη, την εφαρμογή σύγχρονων παιδαγωγικών μεθόδων, τη θέσπιση της μόρφωσης των γυναικών, την αναδιαμόρφωση της εκπαίδευσης, ώστε να ανταποκρίνεται στις κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες της εποχής, την έμφαση σε θετικές επιστήμες, ώστε να παύσει ο ατέρμονος θεωρητικός προσανατολισμός της εκπαίδευσης που δέσποζε την παλαιά εποχή και τέλος την αναγκαιότητα της προσθήκης στο εκπαιδευτικό σύστημα της επαγγελματικής

³⁷ Σ. Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 60-63.

³⁸ Δ. Γληνός, *Άπαντα 1898-1910*, Αθήνα 1983, σ. 14.

³⁹ Σ. Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 60-63.

⁴⁰ Χ. Κάτσικας και Κ. Ν. Θεριανός, *ό.π.*, σ.158-160.

⁴¹ Α. Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι, Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα 2004, σ. 50- 51.

εκπαίδευσης, που θα μεταλαμπαδεύει στους νέους γνώσεις που θα τους είναι ωφέλιμες στην επαγγελματική τους ζωή σε τεχνικά επαγγέλματα⁴².

Ο Υπουργός Παιδείας, Ιωάννης Τσιριμώκος, προσπαθούσε σε κάθε του ομιλία να επισημαίνει την αξία της εκπαίδευσης και τη σημασία για τον πολιτισμό ολόκληρης της χώρας. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Τσιριμώκο η οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος οφείλει να αποτελεί προτεραιότητα για το κράτος, ακόμη και πιο πάνω από την πολιτική και στρατιωτική οργάνωση του, καθώς ένα νέο εκπαιδευτικό σύστημα σωστά δομημένο θα αποτελέσει τη θεμέλιο λίθο του πολιτισμού της χώρας⁴³. Ο Τσιριμώκος μάλιστα απαντούσε και στους επικριτές του, που του έθεταν το δίλημμα μεταξύ της παιδείας που θα επικεντρώνεται στην καλλιέργεια των ανθρωπιστικών αξιών, δηλαδή των ηθικών, των θρησκευτικών και των αξιών που θα συνθέσουν την εθνική ταυτότητα και της παιδείας που θα εστιάζει στη λήψη χρηστικών γνώσεων που θα ωφελούν στην επαγγελματική σταδιοδρομία των ανθρώπων, λέγοντας ότι ο συνδυασμός αυτών των δύο θα πρέπει να είναι το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα της εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, όπως αναφορικά λέει ο ίδιος, αυτή, που διαχωρίζουν τις δύο αυτές πτυχές της εκπαίδευσης δε γνωρίζουν προφανώς ότι μπορεί και πρέπει να συνυπάρχουν. Για αυτό το λόγο, διαμέσου των παρόντων νομοσχεδίων του 1913 στόχος είναι το κράτος να επιδιώξει να παρέχει επαγγελματική εκπαίδευση μαζί με μια ολοκληρωμένη σφαιρική μόρφωση των νέων, καθώς αυτά τα δύο αλληλοσυμπληρώνονται. Όταν οι νέοι θα έχουν καλλιεργηθεί επαρκώς, θα έχουν αναπτύξει τις ικανότητες εκείνες και το πνευματικό υπόβαθρο που θα τους βοηθήσει να έχουν τα επιθυμητά αποτελέσματα και στην τεχνική εκπαίδευση⁴⁴. Κανένα από τα δύο δε θα πρέπει να αισθάνεται ότι απειλείται, καθώς η θέση του κάθε σχολείου τόσο του ανθρωπιστικού, όσο και του επαγγελματικού είναι προκαθορισμένη και η ύπαρξη του επαγγελματικού προϋποθέτει την ύπαρξη του ανθρωπιστικού⁴⁵.

Βασική στόχευση και επιδίωξη της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1913 για τον Ιωάννη Τσιριμώκο ήταν η εναρμόνιση της σχολικής γνώσης με τις ανάγκες της κοινωνίας. Το σχολείο όφειλε να εφοδιάσει τους νέους με γνώσεις, που θα τους βοηθούσαν να ανταποκριθούν στα σύγχρονα αιτήματα της κοινωνίας. Οι νέες κοινωνικό - οικονομικές συνθήκες και η εκβιομηχάνιση που συντελείται εκείνη την

⁴² Σ. Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 64.

⁴³ Ν. Δημακοπούλου, *ό.π.*, σ. 16.

⁴⁴ Κ. Δημαράς, *ό.π.*, σ. 23.

⁴⁵ Γ. Γάτος, *ό.π.*, σ. 19-21.

εποχή στην Ελλάδα έχουν σαν αποτέλεσμα τα σχολικά προγράμματα να αναδιαμορφώνονται, ώστε να επιτευχθεί ο ζητούμενος στόχος και οι γνώσεις να προσανατολίζονται στις απαιτήσεις της κοινωνίας και της οικονομίας. Επομένως, η κλίση προς τις θετικές επιστήμες, που θα προσφέρουν πρακτικές γνώσεις που θα διευκολύνουν ζητήματα της καθημερινής ζωής που σχετίζονται για παράδειγμα με τη βιομηχανική ή την αγροτική ζωή είναι μια αδήριτη αναγκαιότητα της εποχής⁴⁶. Η διαμόρφωση της εκπαίδευσης στοχεύει στο να καταστήσει τους ανθρώπους όσο γίνεται πιο λειτουργικούς και ενεργούς μέσα στην κοινωνία, ώστε να προσφέρουν για την ανάπτυξη αυτής. Μπορεί η επαγγελματική εκπαίδευση να αφορά τη μέση εκπαιδευτική βαθμίδα, όμως ακόμη και στο δημοτικό οι μαθητές κρίνεται αναγκαίο να εξασκούνται σε βασικές λειτουργίες που έχουν σχέση με τον ανθρώπινο οργανισμό και η σωστή ανάπτυξη τους θα οδηγήσει μετέπειτα σε έναν άνθρωπο σωστά ανεπτυγμένο, συγκροτημένο και ωφέλιμο για την ομαλή λειτουργία της κοινωνίας. Σύμφωνα με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Τσιριμώκου, η επαγγελματική μόρφωση ερχόταν μετά το δημοτικό, με την προσθήκη ενός επιπλέον εκπαιδευτικού έτους, του έβδομου, στο οποίο οι μαθητές θα μπορούσαν να μάθουν γνώσεις όσον αφορά κάποια επαγγέλματα που θα τους ενδιέφεραν. Ακόμη και εάν οι νέοι είχαν, ήδη, εισέλθει στην αγορά εργασίας και εργαζόταν είχαν τη δυνατότητα σύμφωνα με τα νέα νομοσχέδια που προτεινόταν να φοιτήσουν και να επικεντρωθούν σε κάποια συγκεκριμένα συμπληρωματικά μαθήματα που παρείχε το κράτος, ώστε να επιμορφώσει το εργατικό δυναμικό της χώρας. Μάλιστα, οι εργοδότες υποχρεούνταν να παραχωρήσουν του εργάτες τους, ώστε να εκπαιδευτούν πληρέστερα σε σχέση με το αντικείμενο εργασίας τους⁴⁷.

Ο Ιωάννης Τσιριμώκος εκφωνώντας στη Βουλή τα προτεινόμενα νομοσχέδια για τη μεταρρύθμιση έθιξε και τον πολύ σημαντικό παράγοντα που καθορίζει την λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος, το *εκπαιδευτικό προσωπικό*. Ο Τσιριμώκος διατεινόταν ότι θα πρέπει να δοθεί έμφαση στους διδάσκοντες, καθώς είναι αυτοί οι πομποί της γνώσης που θα μεταδώσουν την γνώση στους μαθητές και ταυτόχρονα θα παιδαγωγήσουν τους νέους⁴⁸. Η σημασία του ρόλου του δασκάλου είναι καθοριστικής σημασίας. Για αυτό το λόγο σύμφωνα με τον Τσιριμώκο, οι εκπαιδευτικοί θα έπρεπε

⁴⁶ Σ. Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 64-66.

⁴⁷ Σ. Μπουρνάζος, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, Οι Απαρχές 1900-1922, Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος*, Αθήνα 1999, σ. 276-278.

⁴⁸ Φ. Χαλαλάμπους, *ό.π.*, σ. 20.

να είναι άνθρωποι που έχουν μορφωθεί και έχουν λάβει μια συγκεκριμένη και καθορισμένη εκπαίδευση, παρεχόμενη από το κράτος. Η εκπαίδευση αυτή πήρε τη μορφή του λεγόμενου «Διδασκαλείου», ενός θεσμού αναγνωρισμένου από το Υπουργείο Παιδείας, που παρείχε εκπαίδευση εξαιρετούς διάρκειας με υποχρεωτικό χαρακτήρα σε όποιον ήθελε να ακολουθήσει το επάγγελμα του δασκάλου. Με αυτό τον τρόπο, πλέον, ενισχυόταν η αξιοπιστία των λειτουργών της εκπαίδευσης και συνεπώς η ποιότητα της ελληνικής εκπαίδευσης θα βελτιωνόταν συνεχώς όλο και περισσότερο. Βέβαια, τέτοιου είδους ριζικές αλλαγές χρειάζονται αρκετό χρόνο μέχρι να εδραιωθούν στην κοινωνία. Στο μεταξύ, λοιπόν, αυτής της καμπής ήταν αδύνατο να στελεχωθεί όλο το εκπαιδευτικό σύστημα με ανθρώπους που είχαν εξειδίκευση στη διδασκαλία, ενώ και η δεξαμενή των εκπαιδευτικών ήταν αρκετά περιορισμένη, με αποτέλεσμα να εξακολουθήσουν να εργάζονται και όσοι ήδη δίδασκαν. Για τους «υποδιδάσκαλους» όπως ονομάστηκαν, το κράτος μερίμνησε και οργάνωσε κάποια θερινά μαθήματα, που θα τους έδιναν πολύτιμα μορφωτικά εφόδια, ώστε να φέρουν όσο το δυνατόν καλύτερα εις πέρας το έργο που του είχε ανατεθεί. Οι «υποδιδάσκαλοι» θα αναλάμβαναν καθήκοντα σε σχολεία που απαρτιζόνταν από πολλές τάξεις και θα βρίσκονταν υπό την επίβλεψη των δασκάλων, καθώς και όσες τάξεις εκπαίδευαν αποκλειστικά εκείνοι, πλέον θα περνούσαν στα χέρια των δασκάλων. Το κράτος όμως δεν ήθελε να παραγκωνίσει τους «υποδιδασκάλους». Ήθελε να αποκομίσει από αυτούς το μεγαλύτερο δυνατό όφελος και η εμπειρία που είχαν, ήδη, στην φαρέτρα τους ήταν εξαιρετικά χρήσιμη. Τοποθετούνταν ως εκπαιδευτικοί σε μικρότερες τάξεις και παράλληλα είχαν ως εκπαιδευτικό σύμβουλο τον προϊστάμενο τους για να τους βοηθήσει, να τους συμβουλεύσει και να τους καθοδηγήσει, προκειμένου να επιτευχθούν οι εκπαιδευτικοί στόχοι που είχαν τεθεί εξαρχής σε κάθε τάξη μαθητών. Η εμπειρία τους, λοιπόν, σε συνδυασμό με την κατάλληλη εποπτεία και κατεύθυνση μπορούσαν να καταστήσουν τους «υποδιδασκάλους» πολύ σωστούς λειτουργούς της εκπαίδευσης⁴⁹. Κατ' επέκταση, ο Τσιριμώκος βάζει άλλη μια παράμετρο στο θέμα των δασκάλων που είναι η μισθοδοσία τους. Καθώς το κράτος είχε απαιτήσεις από τους εκπαιδευτικούς και ήθελε αναβάθμιση των παρεχόμενων εκπαιδευτικών υπηρεσιών όφειλε να δώσει κίνητρο στους λειτουργούς του. Θα έπρεπε, λοιπόν, να εξασφαλιστεί ότι οι δάσκαλοι θα ανταμείβονται, ώστε να διαβιούν αξιοπρεπώς. Το ύψος των μισθών καθοριζόταν από το βαθμό του απολυτηρίου του Διδασκαλείου. Αυτό ίσχυε για το

⁴⁹ Σ. Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 716.

παλαιό Διδασκαλείο. Αργότερα, όταν λειτούργησε το Μαράσλειο Διδασκαλείο η διαβάθμιση, αυτή, μεταξύ των δασκάλων καταργήθηκε και η μισθοδοσία του κάθε καθηγητή εξαρτιόταν από την απόδοση του στην εργασία. Θεωρήθηκε άδικο όπως χαρακτηριστικά ειπώθηκε η αριστεία στην Σχολή Διδασκάλων να εξασφαλίσει μια υψηλή αμοιβή χωρίς να συνοδεύεται από τα ανάλογα άριστα αποτελέσματα στην άσκηση της διδασκαλίας του⁵⁰. Καταληκτικά στην έκθεση του ο Τσιριμώκος αναφέρει ότι η μέριμνα για τους εκπαιδευτικούς είναι μείζονος σημασίας, καθώς η αγωγή που θα λάβει ο νέος εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το επίπεδο της πνευματικής καλλιέργειας του παιδαγωγού. Μάλιστα, επειδή ο Τσιριμώκος έδωσε μεγάλη σημασία στο ρόλο του δασκάλου, δε θα μπορούσε να μην προνοήσει και για του εκπαιδευτικούς της μέσης εκπαίδευσης, για τους οποίους σύνταξε ξεχωριστό νομοσχέδιο που προσδιόριζε με ακρίβεια την εκπαίδευση, στην οποία θα έπρεπε να υποβληθούν, ώστε να μπορέσουν να αναλάβουν τα καθήκοντα του εκπαιδευτή της μέσης εκπαίδευσης. Ανάλογη μέριμνα θα υπήρχε και για τους εκπαιδευτικούς που δίδασκαν σε τεχνικά σχολεία. Για αυτό το λόγο υπήρχε σχέδιο για την ίδρυση Τεχνικών Διδασκαλείων που θα εκπαίδευε τους δασκάλους που ενδιαφέρονταν να ασχοληθούν με αυτό τον κλάδο, ώστε να έχουν εξειδίκευση στις τεχνικές γνώσεις του κάθε επαγγελματικού κλάδου που απαιτούνταν⁵¹.

Συνεχίζοντας, αξίζει να αναφερθεί ότι ο Ιωάννης Τσιριμώκος είχε κληθεί να δώσει λύση προκειμένου να διαχειριστεί πολλές ανεπάρκειες του εκπαιδευτικού συστήματος που ζητούσαν μια επίλυση. Μια από αυτές ήταν και η λειτουργία των ιδιωτικών φορέων εκπαίδευσης. Συνεχώς ιδρύονταν και πληθύνονταν τα ιδιωτικά σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τα οποία όμως πρόσφεραν μόρφωση χαμηλού επιπέδου. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα οι μαθητές των ιδιωτικών σχολείων να μην μπορούν να ανταποκριθούν στα σχολικά προγράμματα των δημόσιων εκπαιδευτηρίων. Τα κυριότερα μειονεκτήματα των ιδιωτικών σχολείων ήταν οι ελλείψεις γνώσεις που παρείχαν, το ανειδίκευτο εκπαιδευτικό προσωπικό που αναλάμβανε τη διαπαιδαγώγηση των νέων, αλλά και οι πρόχειρες και μη αξιοκρατικές διαδικασίες που ακολουθούσαν, όπως για παράδειγμα η μεταπήδηση τάξεων χωρίς κανένα κριτήριο⁵². Πιο συγκεκριμένα, οι δάσκαλοι που προσλαμβάνονταν από

⁵⁰ Α. Δελμούζος, *Ο Φώτης Φωτιάδης και το παιδαγωγικό του έργο*, Αθήνα 1947.

⁵¹ Γ. Αλισανδράτος, *Μανόλης Α. Τριανταφυλλίδης 1883-1959: σελίδες από τη ζωή και το έργο του*. Αθήνα 2010, σ. 23.

⁵² Σ. Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 716-718.

ιδιωτικούς φορείς συνήθως είχαν αποτύχει στην προσπάθειά τους να διδάξουν σε δημόσια σχολεία, επομένως η ανεπάρκειά τους είχε μετέπειτα επιπτώσεις στην αγωγή των νέων. Οι μαθητές που εκπαιδεύονται σε ένα τέτοιο περιβάλλον, είναι έκδηλο ότι λαμβάνουν λειψή εκπαίδευση που τους καθιστά ανίκανους να ανταποκριθούν στις ανάγκες της κοινωνίας. Παρά τη δυσλειτουργία των ιδιωτικών σχολείων, όμως, ο Τσιριμώκος δεν επιθυμούσε την κατάργηση της λειτουργίας τους. Θεωρούσε ότι μπορούν να φανούν ιδιαίτερα χρήσιμα αν αναδιαμορφώσουν και οργανώσουν τη δομή και την λειτουργία τους εξ αρχής με ποιοτικό και συντονισμένο τρόπο σύμφωνα με το πρότυπο των ελληνικών δημόσιων σχολείων, αλλά και εμπνεόμενοι από σχολεία του εξωτερικού, εισάγοντας νέες ιδέες στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Τέλος, ο Υπουργός Παιδείας τόνισε ότι οι εκπαιδευτικοί που θα διορίζονται τόσο από τα δημόσια, όσο και από τα ιδιωτικά σχολεία θα πρέπει να ελέγχονται και να εξετάζονται εξονυχιστικά αναφορικά με το ότι είναι ικανοί να ασκούν το επάγγελμα του διδασκάλου. Τα ιδιωτικά σχολεία θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται εργασιακά καταφύγια αποτυχημένων δασκάλων με ολέθριες συνέπειες στη μόρφωση του συνόλου της κοινωνίας. Ακόμη, τονίζεται η αναγκαιότητα, το κράτος να συμβάλει με κάποιο τρόπο, ώστε να εξασφαλίσει ότι οι ιδιοκτήτες των ιδιωτικών σχολείων θα αμείβουν τους δασκάλους με μισθούς αντάξιους της εργασίας που προσφέρουν⁵³.

Το εκπαιδευτικό σύστημα μέχρι την περίοδο, που Υπουργός Παιδείας της Ελλάδας ανήλθε ο Ιωάννης Τσιριμώκος, ήταν οργανωμένο με βάση το βαυαρικό μοντέλο εκπαίδευσης που είχε εφαρμόσει η Αντιβασιλεία επί βασιλείας Όθωνα. Η δομή, αυτή, ήταν επηρεασμένη από το γαλλικό και το γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα με αποτέλεσμα να μην μπορεί να ανταποκριθεί στα αιτήματα και στις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας. Πρότεινε, λοιπόν, η σημερινή πρωτοβάθμια εκπαίδευση, δηλαδή το δημοτικό σχολείο, να είναι κοινό και υποχρεωτικό για όλους. Στη συνέχεια, να ακολουθεί το σχολείο της μέσης εκπαίδευσης που θα παρέχει πιο εξειδικευμένες γνώσεις που θα προσιδιάζουν και θα προετοιμάζουν τους νέους για την πανεπιστημιακή εκπαίδευση⁵⁴. Ο στόχος του Τσιριμώκου εξ αρχής ήταν να καταστήσει την εκπαίδευση ανοιχτή προς όλους, χωρίς κριτήρια και περιορισμούς. Σύμφωνα με τα νομοσχέδια της μεταρρύθμισης του 1913 το δημοτικό σχολείο θα εκλαϊκευόταν, ώστε να συγκεντρώσει μεγαλύτερη μερίδα πληθυσμού που ήθελε να μορφωθεί, αλλά

⁵³ Η. Tonnet, *Ιστορία της νέας ελληνικής γλώσσας: Η διαμόρφωσή της*, Αθήνα 1995, σ. 36-39.

⁵⁴ Σ. Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 118.

δείλιαζε λόγω του υψηλού επιπέδου δυσκολίας. Η απλοποίηση, αυτή, επιτεύχθηκε με την εφαρμογή κάποιων αλλαγών. Μια τέτοια αλλαγή ήταν η κατάργηση της εκμάθησης της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, καθώς όπως ο ίδιος ο Τσιριμώκος θεωρούσε, η γνώση της αρχαίας γλώσσας είναι μια γνώση που δε θα αποβεί εφαρμόσιμη στην καθημερινή ζωή ενός ανθρώπου, επομένως δεν είναι ορθό να συγκαταλέγεται στη βασική μόρφωση που επιθυμεί να κατακτήσει ένας μαθητής⁵⁵. Η βασική εκπαίδευση, λοιπόν, που θα αποτελούσε το δημοτικό θα διαρκούσε έξι χρόνια. Συμπληρωματικά υπήρχε η πρόβλεψη διδασκαλίας κάποιων επιπλέον μαθημάτων που θα ικανοποιούσαν τις εκάστοτε πρακτικές ανάγκες που θα είχε η κοινωνία και δε θα ήταν καθορισμένα *a priori*. Τα μαθήματα αυτά θα συναρτάριζαν την έβδομη τάξη και θα περιλάμβαναν γνώσεις που θα βοηθούσαν στην καλλιέργεια και την ανάπτυξη δεξιοτήτων για την άσκηση συγκεκριμένων επαγγελμάτων. Σαφώς η έβδομη τάξη δεν απευθυνόταν σε όλους, παρά μόνο σε αυτούς που επιθυμούσαν μια ολοκληρωμένη εκπαίδευση σχετικά με ένα εργασιακό αντικείμενο. Όσον αφορά τη βαθμίδα της μέσης εκπαίδευσης ο Τσιριμώκος δημιουργεί δύο τύπους σχολείων: α) το αστικό σχολείο, και β) το γυμνάσιο⁵⁶. Η βασική διαφορά τους είναι η διάρκεια φοίτησης, καθώς αφενός το αστικό σχολείο απαιτούσε τρία χρόνια, αφετέρου η διάρκεια του γυμνασίου εκτεινόταν στα έξι έτη. Επιπρόσθετα, το αστικό σχολείο απευθυνόταν σε κατώτερες τάξεις, που συνήθως δεν απέβλεπαν να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους στο πανεπιστήμιο. Το γυμνάσιο προετοίμαζε λόγω και των περισσότερων χρόνων καλύτερα για την εισαγωγή κάποιου στην ανώτατη εκπαίδευση. Το βασικό πρόγραμμα σπουδών των σχολείων της μέσης εκπαίδευσης περιλάμβανε μαθήματα όπως ήταν τα θρησκευτικά, η αρχαία και η νέα ελληνική γλώσσα. Ο Τσιριμώκος είχε θέσει προτεραιότητα την σωστή εκμάθηση της νέας ελληνικής γλώσσας, καθώς είναι ανάγκη της κοινωνίας η πλειοψηφία των μελών της, να μπορεί να μιλάει και να χρησιμοποιεί σωστά την ομιλούμενη γλώσσα, ώστε ο καθένας να μπορεί να εκφράζεται και να κατανοεί σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινής ζωής του. Επιπλέον, οι μαθητές μάθαιναν και μια ξένη γλώσσα, την γαλλική, διευρύνοντας τους ορίζοντες τους και ξεφεύγοντας από τα πλαίσια της ελληνικής επικράτειας. Λόγω της εκβιομηχάνισης που λάμβανε χώρα στην Ελλάδα την εποχή εκείνη και της ακμής της αγροτικής ζωής, οι γνώσεις των θετικών επιστημών όπως είναι η Φυσική και η Χημεία θεωρούνταν ιδιαίτερα χρήσιμες και για αυτό το λόγο

⁵⁵ G. Hering, *ό.π.*, σ. 43.

⁵⁶ Γ. Γάτος, *ό.π.*, σ. 62.

προστέθηκαν κι, αυτά, τα μαθήματα στο πρόγραμμα διαπαιδαγώγησης των νέων. Ακόμη υπήρχαν κάποια επιπλέον μαθήματα που συμπλήρωναν τον οδηγό σπουδών όπως ήταν η καλλιγραφία και η ιχνογραφία, καθώς και η σκοποβολή για τα αγόρια. Το εκπαιδευτικό σύστημα που ήθελε να διαμορφώσει ο Τσιριμώκος στόχευε στην ολόπλευρη ανάπτυξη και καλλιέργεια των προσωπικοτήτων των μαθητών που μετέπειτα θα διαδραμάτιζαν τον ρόλο του ενεργού και υπεύθυνου πολίτη στην κοινωνία και θα συνέβαλαν με τον τρόπο τους και την συνεισφορά τους στην εύρυθμη λειτουργία της. Επομένως, μια πολύ σημαντική αποστολή της εκπαίδευσης στην Ελλάδα ήταν η προετοιμασία για την «πραγματική», ενήλικη ζωή. Για αυτό το λόγο εντάχθηκε στο σχολικό πρόγραμμα το μάθημα της Πολιτικής Οικονομίας, που δίδασκε στους μαθητές τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που θα έχουν απέναντι στην πολιτεία και στην κοινωνία⁵⁷.

Ο Τσιριμώκος, τόνιζε, πως το αστικό σχολείο και το γυμνάσιο αποτελούν αυθύπαρκτες οντότητες και δεν αποτελεί το ένα συνέχεια του άλλου. Το αστικό σχολείο παρείχε μια πλήρη και ολοκληρωμένη μόρφωση. Παρ' όλα αυτά, όποιος μαθητής είχε την επιθυμία να συνεχίσει στην ανώτερη εκπαίδευση μπορούσε να δώσει εξετάσεις και περνώντας να συνεχίσει από την τρίτη τάξη του γυμνασίου και να προχωρήσει μέχρι να ολοκληρωθεί ο κύκλος σπουδών των έξι χρόνων. Πιο συγκεκριμένα, τα δύο πρώτα χρόνια του αστικού σχολείου και του γυμνασίου ταυτίζονταν. Τον τρίτο χρόνο το γυμνάσιο διακρινόταν σε δύο τμήματα στο ανθρωπιστικό, που περιλάμβανε κατά κύριο λόγο θεωρητικά μαθήματα και στο πρακτικό, που προσανατολιζόταν στις θετικές επιστήμες. Τα αστικά σχολεία ιδρύονταν τόσο σε πρωτεύουσες, όσο και σε πόλεις με λιγότερο πληθυσμό, ώστε να καλυφθούν όσο το δυνατόν καλύτερα οι ελλείψεις της χώρας⁵⁸.

Ακόμη, ο Τσιριμώκος στη μεταρρύθμιση του 1913 είχε μεριμνήσει και για την προσχολική αγωγή των παιδιών. Μέχρι τότε τα νηπιαγωγεία που υπήρχαν ήταν αποκλειστικά ιδιωτικά, γεγονός που έπρεπε να αλλάξει. Η προσχολική μόρφωση εκείνη την περίοδο, λόγω της ενσωμάτωσης πολλών αλλόγλωσσων πληθυσμών στην ελληνική επικράτεια, ικανοποιούσε την ανάγκη της εκμάθησης της καθομιλουμένης ελληνικής γλώσσας. Η διάρκεια φοίτησης στα νηπιαγωγεία ανερχόταν στα δύο έτη. Σύμφωνα με τον Τσιριμώκο τα νηπιαγωγεία θα έπρεπε να αποτελούν κρατική

⁵⁷ Θ. Χατζηστεφανίδης, *ό.π.*, σ. 177-178.

⁵⁸ Α. Φραγκουδάκη, *ό.π.*, σ. 27.

υποχρέωση, καθώς τα παιδιά στην ηλικία των έξι ετών θα έπρεπε να είναι έτοιμα να φοιτήσουν στο δημοτικό γνωρίζοντας την ελληνική γλώσσα ως μητρική. Μάλιστα, ήταν τόσο σημαντικά τα μορφωτικά εφόδια που θα λάμβαναν τα παιδιά σε αυτή τη βαθμίδα εκπαίδευσης για την μετέπειτα μαθησιακή τους πορεία, που τα νομοσχέδια προέβλεπαν υποχρεωτική εφαρμογή σε όλα τα παιδιά που έφταναν στο τέταρτο έτος της ηλικίας τους. Σε διαφορετική περίπτωση ο γονιός θα τιμωρούνταν με ποινές που έφταναν ακόμα και στη φυλάκιση⁵⁹. Όπως γίνεται αντιληπτό ο τότε Υπουργός Παιδείας επιθυμούσε να διαμορφώσει το εκπαιδευτικό σύστημα σύμφωνα με την ισχύουσα κοινωνική διαστρωμάτωση. Πιο συγκεκριμένα, αυτό διαφαίνεται κι από την παράλληλη λειτουργία των δύο σχολείων μέσης εκπαίδευσης, εκ των οποίων το ένα προσβλέπει στην ανώτερη εκπαίδευση, ενώ το άλλο παρέχει μια πλήρη και ολοκληρωμένη μόρφωση μέσης εκπαίδευσης τριετούς διάρκειας. Ωστόσο, όπως χαρακτηριστικά διευκρινίζεται οι ανώτερες κοινωνικές τάξεις ορίζονται με βάση τον πλούτο και το βαθμό συμμετοχής στον παραγωγικό τομέα της χώρας. Η ευγενική καταγωγή έχει σταματήσει να χαρακτηρίζει και να διαχωρίζει τους ανθρώπους. Η ποιότητα για τον Τσιριμώκο είναι αδιαπραγμάτευτη τόσο στην εκπαίδευση που παρέχει το αστικό σχολείο, όσο και στην εκπαίδευση που παρέχει το γυμνάσιο. Η διαφοροποίηση εδράζεται στην ποσότητα των γνώσεων. Αυτό είναι πρόδηλο και άμεσα κατανοητό από μια πρώτη ανάγνωση, εφόσον διαφέρει η διάρκεια σπουδών. Η μεταρρύθμιση στοχεύει να ενισχύσει την τεχνική εκπαίδευση. Σκοπός είναι οι νέοι, που θέλουν να ασχοληθούν με τεχνικά επαγγέλματα και να ενισχύσουν τον παραγωγικό κλάδο της χώρας, να έχουν τη δυνατότητα να αναπτύξουν και να καλλιεργήσουν τις ικανότητες που, ήδη, έχουν, αλλά και να αποκτήσουν εξειδικευμένες πρακτικές γνώσεις που θα τους φανούν ωφέλιμες στην εξάσκηση τους επαγγέλματος τους. Έτσι, λοιπόν, το εργατικό δυναμικό της χώρας θα ενισχυθεί και σε ποσότητα και σε ποιότητα. Επομένως, τα αστικά σχολεία, στην ουσία αποτελούν σχολεία που προετοιμάζουν τους μαθητές για την επαγγελματική πορεία που έχουν αποφασίσει να ακολουθήσουν. Επιπλέον υπήρχε η σκέψη το αστικό σχολείο να είναι ευέλικτο και με την προσθήκη κάποιων επιπλέον μαθημάτων, βάσει των αναγκών, να μετασχηματίζονται σε τεχνικές - επαγγελματικές σχολές. Μάλιστα, η μεταρρύθμιση του 1913 προαναγγέλλει την ίδρυση ξεχωριστών Τεχνικών Διδασκαλείων, ώστε οι δάσκαλοι, που απασχολούνται

⁵⁹ Σ. Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 118-120.

και διδάσκουν πρακτικά μαθήματα σε αστικά σχολεία να είναι κατάλληλα καταρτισμένοι⁶⁰.

Ένα ακόμη εκπαιδευτικό ζήτημα που αποτελούσε αναγκαιότητα της εποχής και έπρεπε να αλλάξει και να προσαρμοστεί στις νέες κοινωνικές συνθήκες είναι η θέση της γυναίκας στο νέο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας. Οι υπεύθυνοι που συνέταξαν τα νομοσχέδια της μεταρρύθμισης του 1913 αφογκράστηκαν τα αιτήματα που είχε η κοινωνία όσον αφορά την θέση της γυναίκας. Για αυτό το λόγο, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Τσιριμώκος, η εκπαίδευση οφείλει να συνεχίσει το δρόμο που άνοιξαν οι γυναίκες στην Ελλάδα εκείνη την περίοδο και να καταπατήσει κάθε είδους προκατάληψη εις βάρος των γυναικών⁶¹. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι δεν ήταν η πρώτη φορά που επιχειρούνταν να θεσμοθετηθούν μέτρα εξάλειψης των ανισοτήτων των γυναικών στον τομέα της εκπαίδευσης, καθώς και ο Υπουργός Παιδείας το 1889 είχε επιχειρήσει να θέσει προς ψήφιση νομοσχέδια που αφορούσαν στην οργάνωση της εκπαίδευσης των γυναικών. Με την μεταρρύθμιση του 1913 τα κορίτσια κατοχύρωσαν το δικαίωμα να φοιτούν στο δημοτικό ακολουθώντας το ίδιο πρόγραμμα σπουδών με τα αγόρια. Αυτή η φοίτηση λάμβανε χώρα είτε σε δημοτικά σχολεία που υπήρχαν και αγόρια, είτε σε σχολεία θηλέων εάν ο πληθυσμός της περιοχής επέτρεπε την ίδρυσή του. Η πρόνοια του κράτους όσον αφορά την εκπαίδευση των κοριτσιών ολοκληρώνεται στη βαθμίδα του δημοτικού. Παρ' όλα αυτά, η εκπαίδευση των κοριτσιών απασχόλησε και ιδιωτικούς φορείς, οι οποίοι προσπάθησαν να καλύψουν κενά της κρατικής πολιτικής. Ο πιο σημαντικός από αυτούς υπήρξε η *Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία*. Η συγκεκριμένη ιδιωτική οργάνωση βοήθησε τις γυναίκες που επιθυμούσαν μια καλύτερη και πληρέστερη μόρφωση, ιδρύοντας το Ανώτερο Παρθενγωγείο που είχε συνολική διάρκεια οκτώ χρόνια, δηλαδή δύο χρόνια παραπάνω από το δημοτικό, καλύπτοντας τη μέση εκπαίδευση γενικής κατεύθυνσης. Παράλληλα, η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία μερίμνησε και για την ανάγκη των γυναικών να εκπαιδευτούν και να λάβουν πρακτικές γνώσεις σχετικές με επαγγέλματα που θα μπορούσαν να ακολουθήσουν μετά την αποφοίτησή τους από το Παρθενγωγείο. Έτσι, ίδρυσαν το *Διδασκαλείο Θηλέων*, που αποτελούσε τεχνική σχολή μόνο για γυναίκες υπό την αιγίδα της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας. Το κενό στην εκπαίδευση των γυναικών που δεν μπόρεσε να καλύψει ούτε το κράτος, ούτε η Φιλεκπαιδευτική

⁶⁰ Α. Φραγκουδάκη, *ό.π.*, σ. 47.

⁶¹ Σ. Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 122.

Εταιρεία ήταν η έλλειψη της ανώτερης μόρφωσης για τις γυναίκες. Το γεγονός αυτό ήταν ένα βαρύ πλήγμα για την κοινωνία, το οποίο ζητούσε άμεσα επίλυση⁶².

Ο Ιωάννης Τσιριμώκος με την βοήθεια της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1913 ήθελε να ενισχύσει την προσπάθεια να εφαρμοστεί κοινωνική δικαιοσύνη. Όλες οι κοινωνικές ομάδες έχαιραν εκτίμησης για την ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας κι αυτό στην πράξη μεταφράστηκε σε νομοθετήματα που επεδίωκαν την βελτίωση της θέσης των μαθητών με κοινωνικές ιδιαιτερότητες. Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά τους εντελώς αναλφάβητους ανθρώπους, το κράτος παρείχε τη δυνατότητα σε αυτούς να μάθουν γράμματα και να αποκτήσουν βασικές γνώσεις μέσα σε λίγες ώρες μαθημάτων. Ακόμη, το κράτος είχε προνοήσει να οργανώσει την εκπαίδευση των παιδιών με ειδικές ανάγκες, καθώς μέχρι το 1913 τα παιδιά με νοητική υστέρηση φοιτούσαν σε γενικά σχολεία, παράλληλα, με τα υπόλοιπους μαθητές⁶³. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, οι μαθητές με ειδικές ανάγκες να προσπαθούν να ακολουθήσουν τον ρυθμό των υπόλοιπων παιδιών, γεγονός που εκ των πραγμάτων είναι ανέφικτο και δυσκολεύει τα παιδιά, τα οποία μπορεί να απογοητευτούν και να εγκαταλείψουν την προσπάθεια πρόωρα νιώθοντας ανίκανα. Από την άλλη πλευρά, οι υπόλοιποι μαθητές σε αυτή τη συνθήκη αντιμετωπίζουν δυσκολίες και η ομαλή διεξαγωγή των μαθημάτων συνεχώς απειλείται. Με την μεταρρύθμιση του 1913, η μόρφωση των παιδιών με ειδικές ανάγκες οριοθετήθηκε και έλαβε δική της ξεχωριστή διάσταση και μορφή, ακολουθώντας και καλύπτοντας τις ανάγκες των μαθητών. Τέλος, ο Τσιριμώκος έκρινε αναγκαίο, στα πλαίσια του κοινωνικού δικαίου που διέπνεε τα νομοσχέδια της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, να συνταχθεί εισήγηση που θα προβλέπει τη διασφάλιση μόρφωσης των άπορων μαθητών. Το κράτος, λοιπόν, ήταν υποχρεωμένο να καλύπτει τα έξοδα μόρφωσης των νέων που δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να ανταποκριθούν, όπως για παράδειγμα τα τέλη διδασκτρων και τα σχολικά βιβλία. Επιπλέον, καθιερώθηκε οι τρεις, από το σύνολο των πιο οικονομικά αδύναμων μαθητών, που αριστεύουν στο δημοτικό να φοιτούν στο αστικό σχολείο, χωρίς να υποχρεούνται στην καταβολή διδασκτρων⁶⁴. Με τους παραπάνω προτεινόμενους τρόπους προσπάθησε ο Τσιριμώκος να απαλείψει κοινωνικές ανισότητες που δέσποζαν μέχρι τότε στην ελληνική επικράτεια⁶⁵.

⁶² Π. Ν. Τερζής, *ό.π.*, σ. 20.

⁶³ Μ. Τριανταφυλλίδης, *Άπαντα, Νεοελληνική Γραμματική Ιστορική Εισαγωγή (1938)*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 3-7.

⁶⁴ Α. Φραγκουδάκη, *ό.π.*, σ. 31.

⁶⁵ Γ. Παπακόστας, *Ο Φώτης Φωτιάδης και το «Αδελφάτο της Εθνικής Γλώσσας»*, Αθήνα 1993, σ. 100.

Τελευταίο καίριο εκπαιδευτικό ζήτημα που έθιξε ο Ιωάννης Τσιριμώκος στην μεταρρυθμιστική του προσπάθεια ήταν η οργάνωση και η διοίκηση του εκπαιδευτικού συστήματος. Από την περίοδο σύστασης και ίδρυσης του ελληνικού κράτους το εκπαιδευτικό σύστημα χαρακτηριζόταν από μια συγκεντρωτική διοίκηση, στην οποία ο Υπουργός Παιδείας είχε την απόλυτη εξουσία και λάμβανε όλες τις αποφάσεις. Επακόλουθα, αυτή, η μέθοδος διαχείρισης του εκπαιδευτικού συστήματος δημιούργησε σωρεία προβλημάτων και η αλλαγή του κρίθηκε αναγκαία. Επομένως, εφαρμόστηκαν κάποιες πρακτικές που θα συνέβαλαν στην αποκέντρωση του. Σύμφωνα με τον Τσιριμώκο, ο Υπουργός Παιδείας δεν είναι δυνατό να συγκεντρώνει τόσο μεγάλη εξουσία στα χέρια του και δεν έχει την ικανότητα να ελέγχει και να λαμβάνει σωστές αποφάσεις μόνος του. Συνεπώς, ο Τσιριμώκος επιχείρησε τη σύσταση κρατικών μηχανισμών, που θα απαρτίζονται από δημοσίους υπαλλήλους και θα ελέγχουν τη λειτουργία του συστήματος. Ένα πρώτο δείγμα τέτοιου κρατικού μηχανισμού ήταν το συμβούλιο, που είχε την εποπτεία της μέσης εκπαίδευσης. Βέβαια, το συγκεκριμένο συμβούλιο ήταν μόνο η αρχή με ότι λάθη αυτή συνεπάγεται, καθώς το εποπτικό συμβούλιο αποτελούνταν μόνο από εκπαιδευτικούς και καθηγητές πανεπιστημίου, που δεν είχαν τις απαιτούμενες διοικητικές ικανότητες. Το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό συμβούλιο είχε ως αποστολή του, πέρα από τη συνεισφορά στον εμπλουτισμό του επιστημονικού προσωπικού, να φροντίζει για την ορθή και ομαλή λειτουργία της εκπαίδευσης, να προτείνει τρόπους και μεθόδους ανάπτυξης και βελτίωσης του εκπαιδευτικού συστήματος, να συγγράφει οδηγούς σπουδών, να συντάσσει και να καταθέτει νομοσχέδια αλλά και να διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη λήψη αποφάσεων και στη διαχείριση καταστάσεων που αφορούν το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Το ίδιο συμβούλιο συγκροτήθηκε και για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, δηλαδή για το δημοτικό. Εξαιτίας όμως της ανεπάρκειας αυτών των συμβουλίων, καθώς στερούνταν ανθρώπων που είχαν διοικητικές δεξιότητες, σχηματίστηκε μια κεντρική διοίκηση⁶⁶. Η κεντρική, ενιαία διοίκηση στόχευε στην ομοιογένεια της εκπαίδευσης που θα παρεχόταν, ώστε να μην διαμορφώνουν οι εκάστοτε επιτροπές διαφορετικά και αλληλοσυγκρουόμενα προγράμματα μαθημάτων. Μάλιστα, τα επιμέρους συμβούλια της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης είχαν καλλιεργήσει ένα εχθρικό κλίμα ανάμεσα στις δύο αυτές εκπαιδευτικές βαθμίδες.

⁶⁶ Δ. Διαμαντής, *Τα σχολικά προγράμματα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και η πολιτική ιδεολογία, 1830- 1920: συμβολή στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, Αθήνα 2006, σ. 34-40.

Επομένως, η δημιουργία μιας ενιαίας διοίκησης έμοιαζε μονόδρομος για τον Τσιριμώκο. Τα μέλη της κεντρικής επιτροπής που θα διοικούσαν συνολικά το εκπαιδευτικό σύστημα θα προέρχονταν από όλες τις τάξεις της δημοτικής και της μέσης εκπαίδευσης, αλλά και τρία μέλη από τις τρεις βασικές επιστημονικές σχολές (θεολογική, φιλοσοφική, θετική) της περιόδου⁶⁷.

Ακόμη, αναφορά γίνεται από τον Τσιριμώκο και για τα συμβούλια εποπτείας που οργανώνονταν κατά τόπους. Τα συμβούλια, αυτά, απαρτίζονταν από έναν δικαστικό και δύο πολίτες, συνολικά τρία μέλη. Ο θεσμός αυτός αν και είχε σωστές βάσεις στην εφαρμογή απέτυχε, καθώς οι πολίτες επηρεαζόντουσαν από πολιτικούς, δασκάλους και δημάρχους, και πολλές φορές λειτουργούσαν και έπρατταν υποκειμενικά, εξυπηρετώντας το συμφέρον κάποιου τοπικού πολιτικού παράγοντα. Ο Τσιριμώκος για να αντιμετωπίσει αυτή την κατάσταση πρότεινε να διοριστούν ως μέλη αυτού του συμβουλίου δημόσιοι υπάλληλοι. Φυσικά, δεν αντιτάθηκε στη συμμετοχή των πολιτών, αλλά θεώρησε δίκαιο αυτή η επιλογή να διεξάγεται από τους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι μπορούσαν να κρίνουν ποιοι πολίτες έχουν την ικανότητα και τις γνώσεις να προσφέρουν στο έργο της εκπαίδευσης⁶⁸.

Καταληκτικά, ο Τσιριμώκος στην εισήγησή του, που αφορούσε μεταρρυθμίσεις για τη διοίκηση του εκπαιδευτικού συστήματος παραθέτει ένα απόσπασμα στο οποίο περιγράφει το θεσμό του επιθεωρητή. Ο θεσμός του επιθεωρητή εκπαίδευσης προϋπήρχε, αλλά ο Τσιριμώκος εισήγαγε ένα νέο θεσμό, τον γενικό επιθεωρητή. Ο γενικός επιθεωρητής αναλάμβανε την εποπτεία μιας ολόκληρης περιφέρειας και είχε την ευθύνη για τα σχολεία της μέσης εκπαίδευσης, που υπήρχαν στη περιφέρεια της δικαιοδοσίας του. Ακόμη, εκείνοι λάμβαναν αποφάσεις σχετικά με την επαγγελματική ανέλιξη των δασκάλων ή την μετακίνηση τους σε άλλο σχολείο, εάν αυτό κρινόταν αναγκαίο. Επιπλέον, ο γενικός επιθεωρητής είχε στις αρμοδιότητες του την επιθεώρηση των επιθεωρητών δημοτικής εκπαίδευσης και τη συνεργασία μαζί τους, αφού ο γενικός επιθεωρητής αποτελούσε το συνεκτικό δεσμό ανάμεσα στην κεντρική ενιαία διοίκηση και στους επιθεωρητές της δημοτικής εκπαίδευσης. Εν κατακλείδι, αξίζει να αναφερθεί ότι ο γενικός επιθεωρητής είχε ως καθήκον το καλοκαίρι, μετά το τέλος της σχολικής χρονιάς, να συγκαλεί συνελεύσεις με τους διευθυντές, τους

⁶⁷ Σ. Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 125.

⁶⁸ E. Kalerante, Th. Eleftherakis and K. Galanis, «Εκπαιδευτική πολιτική για τον γραμματισμό στην πρώτη κυβέρνηση Βενιζέλου εντασσόμενη σε ευρύτερες εξελικτικές πολιτικές κατευθύνσεις», στο: *Preschool and Primary Education*, τ. 4, τχ. 1, 2016, σ. 228.

επιθεωρητές και τους εκπαιδευτικούς, ώστε να ανταλλάσσουν ιδέες και απόψεις σχετικά με την αλλαγή ή τη βελτίωση αρνητικών στοιχείων του εκπαιδευτικού συστήματος, την ανάπτυξη σχολικών υποδομών (σχολείων και διδασκαλείων), όταν κρίνεται αναγκαίο, αλλά και την αξιολόγηση των διδασκάλων, ανάλογα με την απόδοσή τους⁶⁹. Τα νομοσχέδια που κατέθεσε ο Ιωάννης Τσιριμώκος το 1913 αποτέλεσαν τομή για την εκπαίδευση της νεοελληνικής ιστορίας. Οι μεταρρυθμίσεις ήταν αρκετά ριζοσπαστικές για την εποχή τους, αλλά και για τα χρόνια που ακολούθησαν. Η συγκεκριμένη μεταρρυθμιστική προσπάθεια έχει μείνει στην ιστορία ως η μεγαλύτερη κίνηση μεταρρύθμισης που επιχείρησε η άρχουσα αστική τάξη τον 20^ο αιώνα. Ωστόσο, παρά τη σημαίνουσα σημασία αυτών των νομοσχεδίων, η μεταρρύθμιση του 1913 δεν υλοποιήθηκε ποτέ. Προτάθηκαν από τον Τσιριμώκο επτά νομοσχέδια, αλλά μόνο τα τέσσερα ψηφίστηκαν από την Βουλή. Τα νομοσχέδια που πήραν έγκριση αφορούσαν την υποχρεωτική φοίτηση του Δημοτικού από το σύνολο του πληθυσμού, την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών που επρόκειτο να διδάξουν στην μέση βαθμίδα εκπαίδευσης, την ίδρυση σχολείου που θα παρέχει πρακτικές - τεχνικές γνώσεις στους εκπαιδευόμενους που θέλουν να ασχοληθούν σε τεχνικά επαγγέλματα και τη διοικητική οργάνωση του συνόλου του εκπαιδευτικού συστήματος και των εκπαιδευτικών δομών⁷⁰. Οι εισηγητικές εκθέσεις που συντάχθηκαν από τον Δημήτριο Γληνό αποτελούν κείμενα μεγάλης και ουσιαστικής αξίας, καθώς στο εσωτερικό τους περιλαμβάνεται το περιεχόμενο και ο σκοπός του συνόλου των υπό ψήφιση εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων. Αποτελεί, λοιπόν, μια σπουδαία παρακαταθήκη στην ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης, αφού υπάρχει η δυνατότητα μέσω αυτών να είναι γνωστό σε όλους σήμερα το εκπαιδευτικό σύστημα εκείνης της εποχής. Σαφώς, ένα τέτοιο σημαντικό εγχείρημα δεν είναι εφικτό να είναι δημιούργημα μόνο ενός ανθρώπου, του Γληνού, αλλά μιας ολόκληρης ομάδας, που περιλάμβανε ανθρώπους από το Υπουργείο Παιδείας αλλά και από τον Εκπαιδευτικό Όμιλο, η οποία προετοίμαζε με σύνεση, οξύνοια και κριτική σκέψη τα νομοσχέδια που προχώρησαν προς ψήφιση στη Βουλή⁷¹.

⁶⁹ Ν. Δημακοπούλου, *ό.π.*, σ. 18-20.

⁷⁰ Σ. Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 127.

⁷¹ Σ. Μπουρνάζος, *ό.π.*, σ.278-280.

2.3. Πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1913

Από τα χρόνια της επανάστασης του 1821 οι Έλληνες είχαν διαπιστώσει τη σημασία που έχει ο ρόλος της εκπαίδευσης στο σχηματισμό και στην ανάπτυξη ενός ισχυρού και ανεξάρτητου κράτους. Αυτό είναι ολοφάνερο από το γεγονός ότι το δικαίωμα στην εκπαίδευση είναι από τα πρώτα ανθρώπινα δικαιώματα που αναγνωρίστηκαν. Η κατοχύρωση του δικαιώματος έγινε με τη ψήφιση του Συντάγματος του Άστρους το 1823. Με αυτό το Σύνταγμα προωθήθηκε η δημόσια εκπαίδευση, δηλαδή πλέον η εκπαίδευση να αποτελεί μέριμνα του κράτους, αλλά και η αλληλοδιδασκτική μέθοδος. Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος είχε, ήδη, ξεκινήσει από χώρες της Ευρώπης και προέβλεπε οι μαθητές να χωρίζονται σε τάξεις ανάλογα με το επίπεδο των γνώσεων τους και οι μεγαλύτεροι μαθητές με τη σειρά τους δίδασκαν του μικρότερους. Η εφαρμογή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου ήταν μια τομή για την ελληνική εκπαίδευση της εποχής και αποτέλεσε τη βάση για τη μετέπειτα διάκριση της εκπαίδευσης σε πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια. Ο διαχωρισμός, αυτός, ολοκληρώθηκε το 1837 και από τότε η εκπαίδευση εξελισσόταν παράλληλα με το γλωσσικό ζήτημα, ενώ εφεξής ο χαρακτήρας του εκπαιδευτικού συστήματος εξαρτιόταν από την ιδεολογία που υποστήριζε το πολιτικό κόμμα που βρισκόταν στην εξουσία της χώρας⁷².

Το 1909 εμφανίστηκε στην Ελλάδα το «Κίνημα στου Γουδί», που αποτέλεσε τη μεγαλύτερη κίνηση στην ιστορία της Ελλάδας. Το κίνημα αυτό έδωσε την ώθηση στις αστικές φιλελεύθερες δυνάμεις της εποχής να δυναμώσουν και να διεκδικήσουν εξουσία. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος που εκείνη την περίοδο ηγούνταν του φιλελεύθερου κόμματος ενδυναμώθηκε και κατάφερε να αναλάβει την εξουσία του ελληνικού κράτους⁷³. Για πρώτη φορά στην Ελλάδα και με την πολύτιμη αρωγή του κινήματος στου Γουδί, η αστική τάξη ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας⁷⁴. Αυτό το γεγονός σήμανε μια νέα αρχή για τη διαμόρφωση της εκπαίδευσης και της κοινωνίας σε νέες βάσεις. Μέσα από αυτό το κίνημα γεννήθηκαν εγχειρήματα που θα προωθούσαν τις ριζικές αλλαγές που χρειαζόταν το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Τέτοιου είδους εγχειρήματα ήταν ο Εκπαιδευτικός Όμιλος και η Φοιτητική Συντροφιά⁷⁵.

⁷² Φ. Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 33.

⁷³ Α. Φραγκουδάκη, *ό.π.*, σ. 36.

⁷⁴ Ν. Γ. Σβορώνος, *ό.π.*, σ. 108.

⁷⁵ Θ. Χατζηστεφανίδης, *ό.π.*, σ. 180.

Οι πνευματικοί άνθρωποι της εποχής και οι αστοί που ενστερνίζονταν την ιδεολογία του φιλελευθερισμού θεωρούσαν ότι μόνο αν ο λαός είναι σωστά διαπαιδαγωγημένος και μορφωμένος μπορεί να υποστηρίξει και να διεκδικήσει τις επιδιώξεις του. Επίσης, πίστευαν ακράδαντα στην αλληλένδετη σχέση που υπήρχε μεταξύ σχολείου και εξέλιξης κράτους. Έτσι, υποστήριζαν ότι ένα ισχυρό, ανεπτυγμένο και συνεχώς εξελισσόμενο κράτος προϋπέθετε ένα σωστά οργανωμένο σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα όπως συνέβαινε σε άλλες προηγμένες χώρες του εξωτερικού⁷⁶. Το 1897 ο ελληνικός στρατός ηττήθηκε στον ελληνο-τουρκικό πόλεμο που ξέσπασε και, αυτό, το γεγονός δημιούργησε αρνητικό κλίμα στην κοινωνία και διάθεση για αλλαγές στις ήδη επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες και στο πολιτικό καθεστώς που ίσχυε. Η εκπαίδευση του λαού ανέκαθεν, τόσο πριν, όσο και μετά την επανάσταση, αλλά και κατά τη διάρκεια της πραγμάτωσης και των διακηρύξεων της Μεγάλης Ιδέας, αποτέλεσε σημαντικό εφόδιο αφύπνισης και ενότητας του λαού και εξέλιξης και ισχυροποίησης της κοινωνίας. Επιπλέον, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι έφεραν στην επιφάνεια και το ζήτημα της ενσωμάτωσης των πληθυσμών της Μακεδονίας. Τόσο οι Δημοτικιστές, όσο και οι Καθαρευουσιάνοι στόχευαν να εξελληνίσουν τις νεοαποκτηθέντες περιοχές της Μακεδονίας. Επομένως, το γλωσσικό ζήτημα πλέον θίγει και επηρεάζει κοινωνικά θέματα που ανακύπτουν στην Ελλάδα και δεν αφορά μόνο την πνευματική ελίτ της χώρας⁷⁷.

Το κόμμα των Φιλελευθέρων με αρχηγό τον Ελευθέριο Βενιζέλο αποτέλεσε το πιο ριζοσπαστικό κόμμα της εποχής. Έχοντας στην πολιτική του φαρέτρα πρωτοποριακές και καινοτόμες ιδέες στόχευε στον εκσυγχρονισμό του κράτους, που περιλάμβανε σαφείς και εκσυγχρονιστικές μεταρρυθμίσεις στον τομέα της εκπαίδευσης. Αυτό όπως είναι λογικό έφερε και σφοδρές αντιδράσεις από τα κόμματα του παλαιού καθεστώτος, που τώρα είχαν το ρόλο της αντιπολίτευσης⁷⁸. Όταν ο Βενιζέλος ανήλθε στην εξουσία της χώρας επιδίωξε μια σειρά αλλαγών. Αυτές οι αλλαγές αποτυπώθηκαν στα νομοσχέδια του 1913, που αποτέλεσαν την πρώτη συνολική προσπάθεια αστικής μεταρρύθμισης στην Ελλάδα⁷⁹. Οι μεταρρυθμίσεις του 1913 είχαν στόχο να ανανεώσουν το κράτος, να συγχρονίσουν τις λειτουργίες του με την εποχή του και να το απαγκιστρώσουν από βαρίδια συντηρητισμού που το

⁷⁶ Α. Φραγκουδάκη, *ό.π.*, σ. 54.

⁷⁷ Δ. Μαυροσκούφης, *ό.π.*, σ. 32.

⁷⁸ Δ. Διαμαντής, *ό.π.*, σ. 30.

⁷⁹ Α. Κοντονή, *Το νεοελληνικό σχολείο και ο πολιτικός ρόλος των παιδαγωγικών συστημάτων*, Αθήνα 1997, σ. 24.

κρατούσαν προσκολλημένο στην αρχαιολατρία και σε παλαιοκαθεστωτικές πρακτικές⁸⁰. Ο Ιωάννης Τσιριμώκος, ως Υπουργός Παιδείας της μεγάλης εκπαιδευτικής προσπάθειας που έλαβε χώρα στην Ελλάδα το 1913 φαίνεται ότι είχε επηρεαστεί αρκετά από τη δομή, τη λειτουργία και τα χαρακτηριστικά του γερμανικού εκπαιδευτικού συστήματος, αλλά προσπάθησε να προσαρμόσει, αυτές, τις ιδέες στις συνθήκες και στα δεδομένα της ελληνικής κοινωνίας⁸¹. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913 διαφέρει από προηγούμενες ανάλογες προσπάθειες όπως, αυτή, του 1899, καθώς είναι ολοφάνερος ο αστικός της χαρακτήρας σε όλο το φάσμα της. Αυτό εκδηλώνεται και από το γεγονός ότι η συγκεκριμένη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση αποτέλεσε πρότυπο αστικών παρεμβάσεων και το 1964 χρησιμοποιήθηκε ως πρότυπο για την σύνταξη εκπαιδευτικών νομοσχεδίων που διαπνέονταν από την αστική ιδεολογία. Στην διακυβέρνηση της χώρας το 1913, έτος ορόσημο για την εκπαίδευση στην Ελλάδα, είχε ανέλθει η αστική τάξη με εκπρόσωπο τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ακολούθησε, λοιπόν, εκείνη την περίοδο μια ανάπτυξη της οικονομίας της χώρας, η οποία ήταν εναρμονισμένη στα χαρακτηριστικά της αστικής ιδεολογίας. Η εκπαίδευση όφειλε να ακολουθήσει, αυτή, την ανάπτυξη και να ανταποκριθεί επάξια στις νέες αναδυόμενες ανάγκες της κοινωνίας. Επομένως, είναι πρόδηλο ότι η αδήριτη ανάγκη της κοινωνίας εκείνης της εποχής είναι η ύπαρξη ενός σχολείου ανοικτού προς όλες τις κοινωνικές τάξεις, όλες τις ομάδες ανθρώπων, κοινού και υποχρεωτικού για όλους χωρίς διακρίσεις. Τα νομοσχέδια της μεταρρύθμισης του 1913 στοχεύουν να θεσμοθετήσουν ένα σύστημα που θα μεταλαμπαδεύει χρήσιμες γνώσεις που θα συμβάλουν στην εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας. Επιπλέον, η επέκταση των ελληνικών εδαφών την ίδια περίοδο απαιτούσε εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που θα διευκόλυναν την ενσωμάτωση αλλόγλωσσων πληθυσμών. Αυτή η συγκυρία σε συνδυασμό με την επικράτηση της ιδεολογίας του Φιλελευθερισμού αποτέλεσε αφορμή και για τους δημοτικιστές προκειμένου να επιβάλλουν τη δημοτική ως τη μόνη ενδεδειγμένη γλώσσα να ικανοποιήσει αυτά τα αιτήματα που είχαν προκύψει⁸². Βέβαια αυτές οι αλλαγές δεν υλοποιήθηκαν κατευθείαν, αλλά είχαν τεθεί τα θεμέλια, ώστε οι Δημοτικιστές να αισθάνονται ότι η αναγνώριση της δημοτικής γλώσσας, ως εθνική επίσημη, ήταν προ των πυλών. Η σταδιακή υλοποίηση μαρτυρείται και από το γεγονός ότι το 1911, παρά ότι στη πρωθυπουργία της χώρας βρισκόταν ο Φιλελεύθερος

⁸⁰ Δ. Μαυροσκούφης, *ό.π.*, σ. 37.

⁸¹ Α. Φραγκουδάκη, *ό.π.*, σ 55.

⁸² Δ. Μαυροσκούφης, *ό.π.*, σ. 38.

πολιτικός Ελευθέριος Βενιζέλος, το Σύνταγμα καθόριζε αφενός δημόσια και δωρεάν εκπαίδευση για όλους, ένα αρκετά ριζοσπαστικό και φιλελεύθερο μέτρο για εκείνη την εποχή, αφετέρου όμως η γλώσσα που θα χρησιμοποιείται από το έθνος θα είναι αυτή στην οποία είναι γραμμένοι οι νόμοι. Επομένως, είναι πρόδηλο ότι ο Ελευθέριος Βενιζέλος, αν και βασικός και κύριος εκφραστής του Φιλελευθερισμού, προσπάθησε με μετριοπαθή τρόπο να εφαρμόσει τις αστικές μεταρρυθμίσεις που επιθυμούσε⁸³.

Δεν τίθεται θέμα αμφιβολίας ότι ο Βενιζέλος, παρά την αρχική διαλλακτική του στάση σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα, ήταν ένθερμος υποστηρικτής του Δημοτικισμού. Αυτή η πεποίθησή του φανερώνεται και από τις επιλογές του για τη θέση του Υπουργού στο Υπουργείο Παιδείας κατά τη διάρκεια της περιόδου διακυβέρνησής του. Τοποθέτησε λοιπόν τον Απόστολο Αλεξανδρή και στην συνέχεια τον Δημήτριο Γληνό, οι οποίοι ίδρυσαν τον Εκπαιδευτικό Όμιλο. Το 1913 διόρισε Υπουργό Παιδείας τον Δημήτριο Τσιριμώκο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, συνεχίζοντας να τοποθετεί πολιτικούς που υπερασπίζονταν τα συμφέροντα των Δημοτικιστών. Η πολιτική που ακολουθούσε ο Ελευθέριος Βενιζέλος προασπιζόταν τα συμφέροντα και τις αξιώσεις της αστικής τάξης και θεωρούσε ότι η δημοτική γλώσσα ήταν το πιο χρήσιμο και κατάλληλο εργαλείο πραγματοποίησης αυτών των αιτημάτων που είχε η αστική τάξη σε σχέση με τον «ξύλινο» και δύσκαμπτο χαρακτήρα της καθαρεύουσας⁸⁴. Η δομή, ο τρόπος λειτουργίας και το μαθησιακό υλικό θα καθορίζονταν από τους στόχους και τις αρχές της αστικής ιδεολογίας. Με την αστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913 το σχολείο θα έπαιρνε τη μορφή ενός σχολείου που θα εξυπηρετεί τις ανάγκες της κοινωνίας και της οικονομίας των αστών⁸⁵. Οι εκπαιδευτικές βαθμίδες που διαμορφώνονταν με βάση τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις των Βενιζελικών πολιτικών αντιστοιχούσαν στις κοινωνικές τάξεις που δημιουργούσαν την πυραμίδα της κοινωνίας. Πιο συγκεκριμένα, η εξάχρονη δημοτική εκπαίδευση ήταν κοινή και υποχρεωτική για όλους. Επομένως, η ελάχιστη μόρφωση που θα μπορούσε να αποκτήσει ένας Έλληνας πολίτης ήταν μέχρι το δημοτικό. Συνήθως οι κατώτερες λαϊκές τάξεις ολοκλήρωναν τη μόρφωσή τους στο δημοτικό. Στη συνέχεια της εκπαίδευσης ακολουθούσε το αστικό σχολείο, που διαρκούσε τρία χρόνια, και στο οποίο φοιτούσαν μαθητές της μεσαίας τάξης και το τελευταίο στάδιο του εκπαιδευτικού συστήματος ήταν το γυμνάσιο, του οποίου η

⁸³ Χ. Κάτσικας και Κ. Ν. Θεριανός, *ό.π.*, σ. 162.

⁸⁴ Δ. Μαυροσκούφης, *ό.π.*, σ. 38.

⁸⁵ Φ. Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 40.

φοίτηση ήταν και η μεγαλύτερη, καθώς εκτεινόταν στα έξι έτη. Επακόλουθο της μόρφωσης του Γυμνασίου ήταν να είναι πλήρης, με μεγαλύτερη εμβάθυνση στα μαθησιακά αντικείμενα και με μεγαλύτερη εξειδίκευση προσφέροντας περισσότερα μορφωτικά εφόδια στους μαθητές που φοιτούσαν εκεί. Στο Γυμνάσιο συνήθως φοιτούσαν παιδιά οικογενειών της αστικής τάξης⁸⁶. Αυτή η διαιώνιση κοινωνικών ανισοτήτων που φαίνεται να αποτυπώνεται στη δομή του εκπαιδευτικού συστήματος δεν είναι απόλυτη. Παρατηρείται ότι η υποχρεωτικότητα για όλους της δημοτικής εκπαίδευσης αποτελεί πολύ σημαντική εξέλιξη και βήματα προόδου και εξάλειψης των κοινωνικών διακρίσεων που προϋπήρχαν. Μέχρι πρότινος η κατώτερη τάξη δεν είχε κανένα δικαίωμα πρόσβασης στην εκπαίδευση. Ήταν προτέρημα μόνο των πλουσίων. Επομένως, η διαφαινόμενη εκδήλωση κοινωνικής αδικίας μέσω της αντιστοιχίας βαθμίδων - τάξεων στην εκπαίδευση δείχνει ότι παραμένει φαινομενική, καθώς στην πραγματικότητα εξαλείφει σοβαρές κοινωνικές μεροληψίες του παρελθόντος⁸⁷.

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το γεγονός ότι οι Φιλελεύθεροι με τα μέτρα που εφάρμοζαν ήθελαν όσο το δυνατόν περισσότερο να καταπνίξουν κοινωνικές προκαταλήψεις του παρελθόντος, όπως για παράδειγμα ότι έδωσαν στα κορίτσια το δικαίωμα να μορφώνονται όπως και τα αγόρια. Μέχρι τότε τα κορίτσια των μεσαίων και λαϊκών στρωμάτων περιοριζόνταν σε αγροτικές εργασίες και σε δουλειές νοικοκυριού και ήταν καταδικασμένες στην αμάθεια. Μόνο ελάχιστες κοπέλες από την αστική τάξη κατόρθωναν να αποκτήσουν μια στοιχειώδη βασική μόρφωση⁸⁸. Τέλος, η ενσωμάτωση νέων πληθυσμών και η επέκταση των ελληνικών εδαφών είχε αντίκτυπο όχι μόνο στο γλωσσικό ζήτημα που αναφέρθηκε παραπάνω αλλά και στην ανάγκη ανοικοδόμησης, καθώς οι οικείες που μέχρι τότε υπήρχαν στην ελληνική επικράτεια δεν έφταναν να στεγάσουν όλους αυτούς του ανθρώπους. Απόρροια αυτού του προβλήματος που ανέκυψε ήταν η ίδρυση του *Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου* το 1914, το οποίο θα φρόντιζε να εκπαιδεύσει εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό που είχε ανάγκη η κοινωνία για να καλύψει τις ελλείψεις της και να εξελιχθεί⁸⁹.

⁸⁶ Φ. Χαράλαμπος, *ό.π.*, σ. 41.

⁸⁷ E. Kalerante, *ό.π.*, σ. 227.

⁸⁸ E. Θ. Μεταξούδης, *ό.π.*, σ. 5.

⁸⁹ E. Θ. Μεταξούδης, *ό.π.*, σ. 5-7.

Γ' Κεφάλαιο

Γλωσσικό Ζήτημα - Δημοτικισμός

3.1. Οι απαρχές του γλωσσικού ζητήματος

Η αρχή της εμφάνισης της ελληνικής γλώσσας δε μπορεί να τοποθετηθεί χρονικά. Από επιγραφές του 7^{ου} αιώνα π.Χ. διαφαίνεται ότι η ελληνική γλώσσα αποτελούνταν από διαλέκτους που τις μιλούσαν κατά τόπους. Οι διάλεκτοι, αυτοί, ήταν τα ιωνικά, τα αχαιϊκά και τα δωρικά. Σταδιακά και με το πέρασμα των χρόνων διαμορφώθηκαν κάποιες διάλεκτοι κοινές αρχικά για τις περιοχές της Ιωνίας και στη συνέχεια για περιοχές της Αττικής, που συνέβαλαν στο σχηματισμό της πρώτης

ελληνικής κοινής γλώσσας⁹⁰. Στην Αρχαία Ελλάδα η ύπαρξη τοπικών διαλέκτων δεν αποτελούσε πρόβλημα, καθώς η οργάνωση της ελληνικής επικράτειας σε πόλεις - κράτη ευνοούσε, αυτή, την κατάσταση. Βασικό χαρακτηριστικό του πολιτειακού θεσμού των πόλεων - κρατών της αρχαιότητας ήταν η αυτονομία και η ανεξαρτησία της κάθε πόλης - κράτος. Επομένως, ο επιδιωκόμενος αυτός στόχος ενισχυόταν ακόμη παραπάνω με την ύπαρξη μιας ξεχωριστής διαλέκτου⁹¹. Γίνεται κατανοητό, λοιπόν, ότι η αρχαία ελληνική γλώσσα δεν κληρονομήθηκε στους νεότερους ως μια ενιαία μορφολογικά γλώσσα, αλλά διαιρεμένη σε διαλέκτους. Η εμφάνιση του γλωσσικού ζητήματος, επομένως, έλαβε χώρα τον 1^ο αιώνα μ.Χ με τη δημιουργία του κινήματος του αττικισμού, που πρόβαλε την αττική διάλεκτο ως τη μόνη ενδεδειγμένη μορφή της ελληνικής γλώσσας σε αντίθεση με την ελληνιστική κοινή που, ήδη, χρησιμοποιούνταν και θεωρούνταν επίσημη γλώσσα, αλλά ήταν αδύναμη να εκφράσει τον πνευματικό πλούτο της Αρχαίας Ελλάδας. Επιπλέον, αυτή η διαίρεση της γλώσσας σε υποκατηγορίες από τις πόλεις - κράτη βρήκε σύμμαχο τα διάφορα γραμματειακά και λογοτεχνικά είδη και ρεύματα από τον χώρο των γραμμάτων. Οι εκπρόσωποι της επικής ποίησης, καθώς και ο Ηρόδοτος στην Ιστοριογραφία του χρησιμοποιούσαν την ιωνική διάλεκτο⁹². Από την άλλη πλευρά, οι λυρικοί ποιητές εκφράζονταν με τη δωρική διάλεκτο. Η γλώσσα που συνήθιζαν να κάνουν χρήση οι λειτουργοί της πολιτικής, στρατιωτικής και πνευματικής οργάνωσης της χώρας ήταν η Αττική διάλεκτος, που κατά τον 5^ο αιώνα και βαθμιαία επιβλήθηκε ως κοινή ελληνική γλώσσα⁹³.

Τον 4^ο αιώνα, στην Ελλάδα κυριάρχησαν οι Μακεδόνες, οι οποίοι υπέταξαν τους Πέρσες και είχαν δημιουργήσει τις προϋποθέσεις, ώστε να διενεργηθούν απρόσκοπτα οι πολιτικές δραστηριότητες της χώρας. Μάλιστα, με την επέκταση των ελληνικών εδαφών και την προσθήκη νέων φύλων, απέκτησε ουσία η χρήση του όρου Έλληνες, καθώς υποδείκνυε μια εθνική ταυτότητα και ομοιογένεια μεταξύ των μελών⁹⁴. Την ίδια περίοδο και διαπνεόμενοι έντονα από το κίνημα του αττικισμού οι κρατικοί λειτουργοί εξακολουθούν να χρησιμοποιούν στα κοινά, αλλά και στα θέματα πολιτικής και παιδείας την αττική διάλεκτο, προκειμένου να ασκήσουν πίεση στο

⁹⁰ Μ. Τριανταφυλλίδης, *Άπαντα, Νεοελληνική Γραμματική Ιστορική Εισαγωγή (1938)*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 3-7.

⁹¹ Χ. Χαραλαμπίδης, «Η δομή της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Από τον 3ο π. Χ ως τον 6ο μ. Χ αι. Η κοινή γλώσσα», στην: *Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, Παράρτημα Ελλάς: Η ιστορία και ο πολιτισμός του ελληνικού έθνους από τις απαρχές μέχρι σήμερα*, τ. 1, Αθήνα 2000, σ. 50.

⁹² Χ. Χαραλαμπίδης, *ό.π.*, σ. 52.

⁹³ ΙΕΕ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1977, τ. 10.

⁹⁴ Γ. Κορδάτος, *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, Αθήνα 2000, σ. 23.

σύνολο του πληθυσμού και στις άλλες μεγάλες πόλεις που χρησιμοποιούσαν άλλες μορφές της ελληνικής γλώσσας⁹⁵. Παρ' όλα αυτά, οι πιέσεις, αυτές, δεν ευδοκίμησαν καθώς, η Ελληνιστική Κοινή γλώσσα παρέμεινε επίσημη γλώσσα της χώρας κι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που αποδεικνύει αυτό το γεγονός είναι η συγγραφή της Καινής Διαθήκης σε αυτή τη γλώσσα⁹⁶.

Έπειτα, οι υποστηρικτές του Αττικισμού θεωρούσαν ότι στη χρήση και στην επικράτηση της Κοινής Ελληνιστικής οφείλεται ο εκφυλισμός και η υποβάθμιση της λογοτεχνίας στην Ελλάδα. Οι αττικιστές επιθυμούσαν να ξανατεθούν σε εφαρμογή γραμματικά φαινόμενα της αρχαίας ελληνικής γλώσσας που προϋπήρχαν, αλλά καταργήθηκαν ώστε να εκλαϊκευτεί η καθομιλουμένη γλώσσα όπως ήταν η ευκτική, το απαρέμφατο και η δοτική⁹⁷. Μέχρι τον 1^ο αιώνα μ.Χ - χρονική στιγμή κατά την οποία εμφανίστηκε ο Αττικισμός - στα ελληνικά εδάφη ομιλούνταν από το σύνολο του πληθυσμού η Ελληνιστική Κοινή. Όταν εμφανίστηκε όμως το κίνημα του Αττικισμού, αυτή, η γλωσσική συνθήκη αναδιαμορφώθηκε. Επιβλήθηκαν και συνυπήρχαν δύο γλώσσες που η καθεμία διέγραφε τη δική της πορεία μέσα στην ελληνική κοινωνία. Αφενός, η Αττική γλώσσα βασιζόταν στις αρχές και στους κανόνες της κλασικής γλώσσας και χρησιμοποιούνταν από τους λόγιους και τους ανθρώπους του πνεύματος της εποχής, αφετέρου η Ελληνιστική Κοινή αποτελούσε τη γλώσσα των λαϊκών και κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων⁹⁸. Ταυτόχρονα, η Κοινή αποτελούσε τη γλώσσα του Χριστιανισμού και συνέβαλε σημαντικά, ώστε να διαδοθεί, με αποτέλεσμα η ολοένα αυξανόμενη διάδοση του Χριστιανισμού να συνεπάγεται και την αντίστοιχη παγίωση της Κοινής ως καθομιλουμένης γλώσσας της χώρας. Η Ελληνιστική Κοινή ήταν μια γλώσσα που δεχόταν πολλές επιρροές, καθώς διαδιδόταν και ερχόταν σε επαφή με πολλούς και διαφορετικούς πληθυσμούς, που ο καθένας είχε διαφορετικές γλωσσικές καταβολές. Επομένως, εξελισσόταν συνεχώς και στο περιβάλλον της Βυζαντινής αυτοκρατορίας μετουσιώθηκε στη μορφή της νέας Βυζαντινής Κοινής, που περιλαμβάνει επιρροές από τη λατινική γλώσσα και τις γλώσσες που μιλούσαν στις Βαλκανικές χώρες. Από την άλλη πλευρά, η αττικίζουσα γλώσσα που ήταν το γλωσσικό εργαλείο των διανοούμενων, ακριβώς επειδή απευθυνόταν σε ένα πολύ

⁹⁵ Σ. Γ. Καψωμένος, *Από την ιστορία της Ελληνικής γλώσσας: η ελληνική γλώσσα από τα ελληνιστικά ως τα νεότερα χρόνια: η ελληνική γλώσσα στην Αίγυπτο*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 77.

⁹⁶ Π. Ν. Τερζής, *Εκπαιδευτική Πολιτική και Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση: Πρόγραμμα και πραγματικότητα - Πράγματα και πρόσωπα*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 43.

⁹⁷ F. Christidis, *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*, Cambridge 2007, p. 23.

⁹⁸ Τ. Κοτρώτσου-Λόντου, «Το ελληνικό γλωσσικό ζήτημα», στο: *Επιστημονικό Βήμα*, 2004, σ. 41.

συγκεκριμένο μέρος του πληθυσμού κατέληξε να μείνει στάσιμη και απαρχαιωμένη, καθηλωμένη στα όρια των γραμματικό - συντακτικών κανόνων, και ανίκανη να ακολουθήσει τους ρυθμούς της προφορικής επικοινωνίας. Στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία τον 6^ο αιώνα καταργήθηκε η λατινική γλώσσα και τη θέση της ως επίσημης γλώσσας για διοικητικές και νομοθετικές υποθέσεις ανέλαβε η αττικίζουσα, η οποία διαδραμάτισε αυτό το ρόλο μέχρι τη διοικητική μεταρρύθμιση που ακολούθησε την Τέταρτη Σταυροφορία. Με τη συγκεκριμένη μεταρρύθμιση δρομολογήθηκε η κατάργηση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας ως επίσημης γλώσσας της διοίκησης και η ανάδειξη νέων ελληνικών γλωσσικών διαλέκτων. Οι παραπάνω εξελίξεις αποτέλεσαν μια ακόμη κατάκτηση για το «γλωσσικό ζήτημα». Είναι, λοιπόν, πρόδηλο ότι το «γλωσσικό ζήτημα» αρχίζει από τον 1^ο αιώνα μ.Χ, συνεχίζει τη δράση του κατά την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας αλλά όπως θα αναλυθεί και παρακάτω ουσιαστικά αναδεικνύεται τον 16^ο αιώνα⁹⁹.

Τον 16^ο αιώνα ο λόγιος Νικόλαος Σοφιανός αναδεικνύει την αξία που έχει η μεθόδευση της μόρφωσης του λαού και η εκμάθηση της λαϊκής γλώσσας ως κοινής. Θεωρεί ότι η απελευθέρωση του έθνους από τον τούρκικο ζυγό και η πνευματική επιμόρφωση του πληθυσμού με μεθοδευμένο και οργανωμένο τρόπο είναι δύο αλληλοσυνδεόμενες συνθήκες¹⁰⁰. Μάλιστα, ο Σοφιανός ήταν τόσο πεπεισμένος και ένθερμος υποστηρικτής, αυτής, της σύνδεσης που συνέγραψε τη γραμματική της Κοινής Ελληνιστικής, ώστε η εκμάθηση της να γίνει με τον σωστό τρόπο¹⁰¹. Βέβαια, άλλοι λόγιοι σύγχρονοι του και μελετητές δε συμφωνούσαν αυτή την άποψη, καθώς είχαν ακράδαντη πίστη ότι στην περίπτωση των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, άλλοι παράγοντες ήταν περισσότερο καθοριστικοί ως προς την ενίσχυση τους εθνικού φρονήματος σε σχέση με τον γλωσσικό. Η θρησκεία ήταν ένας τέτοιος πολύ σημαντικός ενισχυτικός παράγοντας της εθνικής ταυτότητας που θα συσπείρωνε τους Έλληνες και θα τους οδηγούσε στην επανάσταση εναντίων των Οθωμανών Τούρκων. Παράλληλα, την ίδια περίοδο αρχίζουν να ξεπροβάλλουν γλώσσες από διάφορα έθνη. Το γλωσσικό ζήτημα γνωρίζει το απόγειο του κατά τον 18^ο αιώνα, περίοδο στην οποία κυριαρχεί το κίνημα του Διαφωτισμού. Τότε τίθενται τα εξής ερωτήματα: «ποια είναι η γλώσσα του έθνους και ποιες είναι οι ανάγκες που θα ικανοποιήσει;». Την εποχή εκείνη η γλώσσα λαμβάνει την έννοια του μέσου που θα

⁹⁹ Η. Tonnet, *Ιστορία της νέας ελληνικής γλώσσας: Η διαμόρφωσή της*, Αθήνα 1995, σ. 36-39.

¹⁰⁰ Λ. Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 2003, σ. 11.

¹⁰¹ *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 193- 196.

συμβάλει στη δημιουργία και στη μετάδοση πολιτικών προγραμματισμών. Η συγκεκριμένη πτυχή της χρήσης της γλώσσας θα έδινε την απαιτούμενη ώθηση, ώστε να δρομολογηθεί η αναδιαμόρφωση και επισημοποίηση της ελληνικής γλώσσας, ως γλώσσας του έθνους¹⁰². Αυτή την εξέλιξη όμως την εμπόδιζαν αντιδράσεις που εκφραζόντουσαν. Το βασικό δίπολο απόψεων περί του γλωσσικού θέματος, που επικρατούσε εκείνη την εποχή, υποστήριζε από τη μια πλευρά ότι η γλώσσα που θα πρέπει να ανακηρυχθεί εθνική είναι η αρχαία ελληνική καθώς οι πρόγονοι των σύγχρονων Ελλήνων ήταν οι Αρχαίοι Έλληνες, και μόνο με αυτό τον τρόπο θα μπορέσει να διασφαλιστεί η αδιάκοπη και αδιάσπαστη ενότητα και συνέχεια του έθνους και της ιστορίας του. Αντίθετα, η άλλη άποψη υποστήριζε ότι η Κοινή Ελληνιστική, η γλώσσα που μιλούσε ο λαός, προερχόταν από τα αρχαία ελληνικά, αλλά είναι δύο ξεχωριστές γλώσσες με σημαντικές και αρκετές ειδοποιούς διαφορές. Στους κόλπους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, που δεσπόζει στην Ελλάδα τον 18^ο αιώνα, δε διακρίνεται κάποια από τις δύο απόψεις να υπερισχύει, καθώς υπάρχουν εκφραστές και των δύο αντιλήψεων¹⁰³. Έτσι, τα μέλη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού διαχωρίζονται σε δύο στρατόπεδα. Αφενός, οι μεν, με προεξάρχοντα τον Δημήτριο Βούλγαρη, διατείνουν την αξία της αρχαίας γλώσσας και τη σημασία της συνέχισης της χρήσης της. Αυτή η άποψη βρίσκει υποστηρικτές στα πρόσωπα του Πατριαρχείου, των Φαναριωτών. Αφετέρου, η αντίθετη άποψη υπέρ της επικράτησης της Κοινής Ελληνιστικής υποστηρίζεται κυρίως από τον απλό λαό και τους Φιλελεύθερους αστούς. Μέσα από τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό αναδύθηκε όμως και μία ακόμη πιο μετριοπαθή στάση, συγκριτικά με τις δύο προαναφερθέντες απόλυτες απόψεις, σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα, αυτή του Αδαμάντιου Κοραή. Πιο συγκεκριμένα, ο Κοραής εξέφρασε την πίστη ότι η ελληνική γλώσσα που θα αναδειχθεί επίσημη γλώσσα του έθνους οφείλει να μεν να βασίζεται στην καθομιλουμένη γλώσσα, αλλά να έχει και στοιχεία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας που θα της προσδώσουν μία όμορφη αισθητική και θα την καταστήσουν ικανή να εξυπηρετεί τις υψηλές ανάγκες του κόσμου των γραμμάτων και των τεχνών, αποβάλλοντας ταυτόχρονα στοιχεία της κοινής δημοτικής που υστερούν ποιότητας¹⁰⁴. Συνοδευτικά με την άποψη που

¹⁰² Ε. Σκοπετέα, «Γλωσσική συνείδηση στα Βαλκάνια, 18^ο-20^ο αιώνας», στο: *Γλώσσα, κοινωνία, ιστορία: Η Ευρώπη του Νότου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2002, σ. 31- 32.

¹⁰³ P. Mackridge, *The Making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, & The Uses of the Past, A language in the image of the nation: Modern Greek and some parallel cases, (1797-1896)*, χ.τ. 2016, σ. 177-187.

¹⁰⁴ Λ. Πολίτης, *ό.π.*, σ. 15.

υποστήριξε ο Κοραΐς πρότεινε συγκεκριμένους τρόπους με του οποίους θα μπορούσε να υλοποιηθεί η προτεινόμενη λύση του. Αρχικά, θα έπρεπε να ξανατεθεί σε εφαρμογή η ορθογραφία που ίσχυε στα αρχαία ελληνικά, η Κοινή να αποβάλει κάθε γλωσσικό δάνειο που είχε πάρει από άλλες γλώσσες και να αρχίσουν να χρησιμοποιούνται και να εντάσσονται ενεργά στο καθημερινό λεξιλόγιο λέξεις της αρχαίας ελληνικής γλώσσας που έχουν εγκαταλειφθεί¹⁰⁵. Τελικά, η άποψη αυτή του Κοραΐ ήταν αυτή που επικράτησε τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του ελληνικού κράτους, παρά τις αντιδράσεις που συνάντησε από Δημοτικιστές Λόγιους, όπως ήταν ο Βηλαράς και ο Σολωμός. Επιπλέον, είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι την ίδια περίοδο πολλά ελληνικά εδάφη τελούσαν υπό Ενετή και Φραγκική κατοχή, με αποτέλεσμα να αναδυθούν πολλές νέες ελληνικές διάλεκτοι¹⁰⁶.

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός σύντεινε στην επαγρύπνηση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων και πλέον αδήριτη ανάγκη αποτελούσε η ουσιαστική απελευθέρωση του έθνους. Η ίδρυση του ελληνικού κράτους, το 1830, σηματοδότησε αυτή την ανάγκη ανεξαρτησίας του ελληνικού έθνους. Για να ικανοποιηθεί όμως αυτή η ανάγκη μέσω της γλώσσας και για να θεωρηθεί η γλώσσα συνδεδεμένος κρίκος όλου του έθνους, θα έπρεπε να καθιερωθεί μία και μοναδική επίσημη γλώσσα που θα χρησιμοποιείται από το σύνολο του πληθυσμού, δηλαδή τόσο από το λαό στην καθημερινή του ζωή όσο και από τους λόγιους και τους πολιτικούς στις αντίστοιχες δραστηριότητες τους¹⁰⁷. Στη συνέχεια, τον 19^ο αιώνα, το γλωσσικό ζήτημα πήρε τη μορφή αντιπαράθεσης της καθαρεύουσας με τη δημοτική. Σχεδόν για μισό αιώνα από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, στην χώρα διεξάγεται συντονισμένη επιχείρηση να επικρατήσει η καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα του κράτους. Το κράτος είχε αναθέσει άτυπα το θέμα της επίσημης γλώσσας στην πνευματική αριστοκρατία, με αποτέλεσμα οι προσθήκες της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στην καθαρεύουσα να είναι αρκετές. Απόρροια αυτή της κατάστασης ήταν η γλώσσα που προοριζόταν για γραπτή χρήση να διαφέρει πολύ από την προφορική¹⁰⁸. Επιπρόσθετα, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η κοινωνία διαπνέεται από το πνεύμα του αλυτρωτισμού, το οποίο στην προκειμένη περίπτωση στην Ελλάδα μπορούσε να υλοποιηθεί με μέσο την επιβολή μίας ενιαίας γλώσσας που θα ενώνει όλους τους Έλληνες. Η ενίσχυση της ιδέας του έθνους

¹⁰⁵ R. Beaton, *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*, Αθήνα 1996, σ. 376.

¹⁰⁶ Ν. Γ. Σβορώνος, *ό.π.*, σ. 92.

¹⁰⁷ Ρ. Diatsentos, *ό.π.*, σ. 215.

¹⁰⁸ Ρ. Mackridge, *ό.π.*, σ. 185.

βασιζόταν στη σύνδεση με την μακραίωνη αρχαία ελληνική ιστορία. Επομένως, η καθαρεύουσα, η οποία έφερε πολλά στοιχεία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, εξυπηρετούσε αυτό το σκοπό, αφού φαινόταν ως συνέχεια της αρχαίας ελληνικής. Η σύγχρονη ελληνική κοινωνία ένιωθα με τη χρήση της καθαρεύουσας ότι συνδέεται με το αρχαίο ελληνικό ένδοξο παρελθόν. Σαφώς, αυτή η θέση σχετικά με τη σύνδεση του νέου με το αρχαίο ελληνικό πνεύμα δεν περιοριζόταν εντός της ελληνικής επικράτειας, αλλά είχε εξαπλωθεί σε όλη την Ευρώπη. Μάλιστα, ο Eichthal, Γάλλος φιλέλληνας και μελετητής της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και ιστορίας, είχε εισηγηθεί τα αρχαία ελληνικά να αναγνωριστεί ως διεθνής γλώσσα της εποχής¹⁰⁹.

Σημείο ορόσημο για την εξέλιξη του γλωσσικού ζητήματος υπήρξε η έκδοση του βιβλίου «*Το ταξίδι μου*» του Γιάννη Ψυχάρη το 1888. Ο συγγραφέας συνέγραψε ολόκληρο το βιβλίο στη δημοτική γλώσσα, αποδεικνύοντας ότι η δημοτική γλώσσα είναι ικανή να ερμηνεύσει σπουδαίες έννοιες και να μεταλαμπαδεύσει λαμπρές και φωτεινές ιδέες. Σύμφωνα με τον Ψυχάρη η πρόοδος του ελληνικού έθνους θα επερχόταν με την επανάκτηση της Κωνσταντινούπολης και την ταυτόχρονη απελευθέρωση όλων των υπόδουλων Ελλήνων που βρίσκονται υπό την κατοχή των Οθωμανών. Η επιμονή στο παρελθόν όμως δεν επέτρεπε ταυτόχρονα την συγκρότηση ενός κράτους με σύγχρονα χαρακτηριστικά. Για αυτό το λόγο, η αναδιαμόρφωση του κράτους με σύγχρονες προοπτικές απαιτούσε την αποκόλληση από κατάλοιπα του αρχαίου ελληνικού παρελθόντος¹¹⁰. Επομένως, μια ενιαία γλώσσα, που θα χρησιμοποιείται τόσο από τους κρατικούς λειτουργούς, όσο και από το λαό φαντάζει ως η ιδανική λύση που θα επιφέρει εθνική ενότητα και ανάπτυξη. Αυτή την αναγκαία πρωτοβουλία ανέλαβε ο Αδαμάντιος Κοραής μαζί με άλλους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής. Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα στο πολιτικό προσκήνιο βρέθηκε ο Χαρίλαος Τρικούπης, γνωστός για τις εκσυγχρονιστικές του τάσεις. Όταν βέβαια ανήλθε στην εξουσία η εκπαίδευση ήταν αποκομμένη από την κοινωνία και ο προσανατολισμός του κράτους ήταν στραμμένος στον αγροτικό τομέα της χώρας. Κατά συνέπεια για να αναβαθμιστεί το εκπαιδευτικό σύστημα θα έπρεπε να παρθούν κάποιες πολιτικές αποφάσεις που θα έφερναν αλλαγές στην οργάνωση της εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Ήδη από την αρχή της διακυβέρνησης του Τρικούπη ήταν πρόδηλος ο εκσυγχρονισμός του κράτους που ήθελε να επιτύχει. Πρώτη του πολιτική κίνηση η θέσπιση της Αρχής

¹⁰⁹ P. Diatsentos, *ό.π.*, σ. 218.

¹¹⁰ P. Mackridge, *ό.π.*, σ. 187- 189.

της Δεδηλωμένης, που έδωσε το έναυσμα για μία σειρά αλλαγών που θα μετασχημάτιζε την κοινωνία και την οικονομία σε μία πιο σύγχρονη εκδοχή τους. Στη συνέχεια, όταν τον διαδέχθηκε στην εξουσία ο Θεοτόκης προσπάθησε να προχωρήσει σε κάποιες μεταρρυθμίσεις που θα βελτιώναν την εκπαίδευση αλλά οι σχεδιασμοί αυτοί ποτέ δεν ευοδώθηκαν. Παρ' όλα αυτά η αστική ιδεολογία εγκαθιδρύεται και διαπερνάει την οικονομία της χώρας προκαλώντας τις αντίστοιχες μεταβολές. Επακολούθως, κρίνεται αναγκαίο αυτές οι μεταβολές στην οικονομία να συνοδευτούν από τις αντίστοιχες αλλαγές στην εκπαίδευση, ώστε η εκπαίδευση να ακολουθήσει τους κοινωνικοοικονομικούς ρυθμούς του κράτους και να φανεί αντάξια των αναγκών που θα προκύψουν¹¹¹.

Η αστική τάξη ήταν η νέα φιλόδοξη κοινωνική ομάδα που στόχευε να έρθει και να μείνει στην εξουσία. Όπως είναι λογικό επόμενο, οι αστικές κυβερνήσεις επεδίωκαν να ικανοποιήσουν τα δικά τους συμφέροντα μέσω της εφαρμογής των πολιτικών τους στρατηγικών και σχεδιασμών. Η αστικοποίηση αυτή που είχε διαποτίσει την οργάνωση και τα θεμέλια της κοινωνίας επέβαλε την απότομη αποκοπή από οτιδήποτε σχετιζόταν με το αρχαίο ελληνικό πνεύμα και η γλωσσική διδασκαλία περιορίστηκε στη Νέα Ελληνική Γλώσσα της περιόδου, δηλαδή την καθαρεύουσα¹¹². Η Νέα Αθηναϊκή Σχολή και οι λογοτέχνες που την εκπροσωπούσαν, όπως και ο Διονύσιος Σολωμός συνέγραφαν τα έργα τους σε δημοτική γλώσσα, κατορθώνοντας να γίνουν εύληπτα και κατανοητά από όλους τους Έλληνες, λογοτεχνικά έργα πολύ υψηλής πνευματικής αξίας και ποιότητας. Μάλιστα, τα έργα των συγκεκριμένων συγγραφέων συμπεριλήφθηκαν μεταγενέστερα στο πρόγραμμα σπουδών του Ανώτερου Παρθεναγωγείου Βόλου με σκοπό τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας¹¹³.

Ένα ακόμη δυσεπίλυτο θέμα που απασχολεί την κοινωνία στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και σχετίζεται με το γλωσσικό ζήτημα είναι η δυσκολία αφομοίωσης των ελληνικών φύλων της Μακεδονίας και της Θράκης που ακόμη βρίσκονταν σε βουλγαρικό καθεστώς. Οι άνθρωποι αυτοί, ζώντας σε ένα περιβάλλον αλλόγλωσσο, δυσκολεύονταν να μάθουν και κατ' επέκταση να χρησιμοποιούν την καθαρεύουσα. Αυτό το γεγονός εγκυμονούσε τον κίνδυνο της απώλειας της εθνικής ταυτότητας αυτών των ανθρώπων και την απομάκρυνση τους από τα εθνικά ιδεώδη, που θα οδηγούσαν

¹¹¹ Ν. Γ. Σβορώνος, *ό.π.*, σ. 92.

¹¹² Ρ. Diatsentos, *ό.π.*, σ. 228- 230.

¹¹³ Χ. Γ. Χαρίτος, *ό.π.*, σ. 22- 23.

στην αδιάσπαστη ενότητα του έθνους¹¹⁴. Οι παραπάνω παράγοντες έδειξαν τον δρόμο στους ιθύνοντες ώστε να επαναδιαπραγματευθούν το γλωσσικό ζήτημα και η δημοτική γλώσσα να διαδραματίσει το ρόλο της επίσημης, εθνικής και ενιαίας γλώσσας που θα ενώσει όλους τους Έλληνες κάτω από τη σκέπη της¹¹⁵. Οι βλέψεις αυτές βρήκαν ανάχωμα την πτώχευση της ελληνικής οικονομίας επί Χαρίλαου Τρικούπη καθώς και την ήττα του ελληνικού στρατού στον ελληνο-τουρκικό πόλεμο που έλαβε χώρα το 1892, με αποτέλεσμα οι μεταρρυθμίσεις αυτές να έρθουν στο προσκήνιο ξανά στις αρχές του 20^{ου} αιώνα¹¹⁶.

3.2. Από την εκπαιδευτική στη γλωσσική μεταρρύθμιση

Η αστική τάξη θεωρούσε ότι το σχολείο είναι το μέσο για να μορφωθεί ο λαός. Σύμφωνα με την αστική ιδεολογία ο πεπαιδευμένος λαός έχει ισχυρά θεμέλια ενότητας και έχει τα φόντα να προοδεύει και να εξελίσσεται. Για αυτό το λόγο, οι αστοί έδιναν μεγάλη σημασία στην οργάνωση του ελληνικού σχολείου, αλλά και στην επικρατούσα γλώσσα, στην οποία θα εκπαιδεύεται ο λαός και θα αποτελεί το συνεκτικό του στοιχείο. Ως εκ τούτου, οι μεταρρυθμίσεις του 1899 και του 1913 αποτέλεσαν τις πρώτες ουσιαστικές προσπάθειες θεμελίωσης του αστικού σχολείου. Οι προοδευτικοί αστοί έχουν να αντιμετωπίσουν τις απαρχαιωμένες αντιλήψεις περί εκπαίδευσης των συντηρητικών λόγιων της εποχής, που υποστηρίζουν τη διατήρηση της καθαρεύουσας. Έτσι δημιουργείται μια διαμάχη ανάμεσα σε αυτές τις δύο κοινωνικές ομάδες, καθώς η μια ισχυρίζεται ότι η δημοτική είναι η μόνη ενδεδειγμένη γλώσσα για το ελληνικό έθνος, ενώ αντίθετα η άλλη ομάδα μάχεται για τη διαφύλαξη της καθαρεύουσας¹¹⁷.

Η ένθερμη υποστήριξη των αστών στη δημοτική γλώσσα και η παράλληλη αναδιαμόρφωση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος που έκριναν ότι είναι αναγκαία δημιούργησε το ιδεολογικό ρεύμα του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού. Η ίδρυσή του τοποθετείται χρονικά το 1902, έτος κατά το οποίο εκδόθηκε ένα πολύ σημαντικό βιβλίο για την ιστορία του Δημοτικισμού του Φ. Φωτιάδη με τίτλο «*Το γλωσσικόν ζήτημα και η εκπαιδευτική μας αναγέννησις*». Με μια πρώτη ανάγνωση αυτού του βιβλίου, ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται τις ριζοσπαστικές ιδέες που ο

¹¹⁴ Δ. Μαυροσκούφης, *ό.π.*, σ. 9.

¹¹⁵ Ρ. Diatsentos, *ό.π.*, σ. 228.

¹¹⁶ Ν. Γ. Σβορώνος, *ό.π.*, σ. 93.

¹¹⁷ Γ. Γάτος, *ο.π.*, σ. 17.

συγγραφέας θέλει να μεταλαμπαδεύσει, καθώς για πρώτη φορά συσχετίζονται οι έννοιες της εκπαίδευσης και του δημοτικισμού, αλλά και οι έννοιες του σχολείου και της εργασίας. Μέχρι τότε οι έννοιες αυτές αντιμετωπιζόνταν απομονωμένα. Ο Φωτιάδης, μέσα από το πόνημά του, καυτηριάζει και κατακρίνει την επικρατούσα κατάσταση του εκπαιδευτικού συστήματος, υπερθεματίζει την σημασία που έχει η γλώσσα για την καλλιέργεια της σκέψης του ανθρώπου και τονίζει την ανάγκη να υπάρξει μέριμνα όσον αφορά τη διδακτική προσέγγιση που θα τηρηθεί στο νέο εκπαιδευτικό σύστημα που θα δημιουργηθεί, αλλά και τη δόμηση των ανανεωμένων αναλυτικών προγραμμάτων, ώστε να εκπληρώνουν του επιδιωκόμενους σκοπούς¹¹⁸. Οι αντιδράσεις από την πλευρά των Συντηρητικών εντείνονται, αλλά οι Δημοτικιστές πεισμώνουν και αγωνίζονται ακόμα πιο δυναμικά. Στα πλαίσια, αυτής, της ενδυνάμωσης της προσπάθειας για την αναγνώριση της δημοτικής γλώσσας ως επίσημης ελληνικής γλώσσας ιδρύεται μια Εταιρεία που φέρει τον τίτλο «*Εθνική Γλώσσα*», η οποία βέβαια δεν καταφέρνει να ευδοκιμήσει για αρκετό καιρό, καθώς υπερίσχυαν οι προστριβές που δημιουργήθηκαν στο εσωτερικό της. Παρά το σύντομο χρονικό διάστημα που λειτούργησε, κατάφερε σε συνδυασμό με το μανιφέστο του Ζαχαρία Παπαντωνίου, που εκδόθηκε το 1905 να ασκήσουν επιρροή και να μεταδώσουν σημαντικές ιδέες αναφορικά με τη δημοτική γλώσσα και τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης. Ωστόσο, οι Δημοτικιστές δεν εφησυχάζονται και συνεχίζουν την έντονη δράση τους. Μετά τη διακοπή της λειτουργίας της Εταιρείας τη σκυτάλη πήρε ο Φωτιάδης που ίδρυσε το «*Αδελφάτο της Εθνικής Γλώσσας*»¹¹⁹. Το συμβούλιο, αυτό, θεωρείται κομβικό για την ανάπτυξη του δημοτικισμού, καθώς από την ίδρυσή του είχε θέσει σαφείς επιδιώξεις. Αυτές περιλάμβαναν την κατασκευή και την οργάνωση ενός σχολείου προσαρμοσμένου στις ανάγκες του λαού, τον σχεδιασμό νέων λογοτεχνικών και σχολικών βιβλίων γραμμένων στην δημοτική γλώσσα με εκλαϊκευμένα νοήματα που θα απευθύνονται σε όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης και μορφωτικού επιπέδου, αλλά και τη διοργάνωση ομιλιών που θα συνέβαλαν στην πνευματική ανάταση όλων των Ελλήνων. Ακόμη, είχε δρομολογηθεί από το «*Αδελφάτο της Εθνικής Γλώσσας*» η έκδοση περιοδικού, στο οποίο θα διατυπωνόντουσαν οι απόψεις των υποστηρικτών της δημοτικής γλώσσας, ώστε να ενισχύσουν τη θέση τους και να μεταδώσουν τις ιδέες τους σε όλη την ελληνική

¹¹⁸ Α. Δελμούζος, *Ο Φώτης Φωτιάδης και το παιδαγωγικό του έργο*. Αθήνα 1947.

¹¹⁹ Γ. Κορδάτος, *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, Αθήνα 1974, σ. 54.

περιφέρεια¹²⁰. Το ανθρώπινο δυναμικό του Αδελφάτου αριθμούσε περί τα 300 μέλη. Βέβαια, ανάμεσα σε αυτά τα 300 μέλη βρίσκονταν και εξέχουσες προσωπικότητες των γραμμάτων και των τεχνών της Ελλάδας όπως είναι ο *Καβάφης*, ο *Παλαμάς* και ο *Ξενόπουλος*, αλλά και ο εξέχων πολιτικός που πρωταγωνίστησε στην πολιτική ζωή της χώρας τα επόμενα χρόνια, ο *Ελευθέριος Βενιζέλος*¹²¹.

Τελευταίο σημείο ορόσημο για την εξέλιξη του γλωσσικού ζητήματος αποτέλεσε η συγγραφή και η κυκλοφορία του βιβλίου του Σκληρού «*Το Κοινωνικό μας Ζήτημα*» το 1907. Μέσα από αυτό το βιβλίο ο Δημοτικισμός, ως κίνημα, απέκτησε καινούργιο νόημα και δόθηκε το σύνθημα για χάραξη πορείας σε νέα μονοπάτια, καθώς ο Σκληρός στο βιβλίο του ανέλυσε το γλωσσικό ζήτημα θίγοντας τις προεκτάσεις που έχει αυτό στην κοινωνία, στην οικονομία και στην πολιτική ζωή της χώρας¹²². Η πρώτη πρακτική εφαρμογή των σχεδιασμών του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού έγινε το 1908 με τη σύσταση του Ανώτερου Δημοτικού Παρθεναγωγείου Βόλου. Τα διευθυντικά καθήκοντα αυτού του σχολείου ανέλαβε ο Αλέξανδρος Δελμούζος, ύστερα από σύσταση του Νικόλαου Πολίτη. Το σχολείο, αυτό, οργανώθηκε με βάση τα πρότυπα του εξωτερικού, αλλά προσαρμοσμένο στις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας και δομημένο σύμφωνα με τις ελληνικές αρχές και αξίες και βέβαια με την ελληνική δημοτική γλώσσα ως το σπουδαιότερο εργαλείο μόρφωσης¹²³. Στο παρθεναγωγείο του Βόλου, ως πρώτο παράδειγμα του εκπαιδευτικού εκσυγχρονισμού που επιθυμούσαν διακαώς οι αστοί δημοτικιστές, εφαρμόστηκαν κάποιες από, αυτές, τις ρηξικέλευθες για τα δεδομένα της εποχής προτάσεις. Επί παραδείγματι, κατοχυρώθηκε η χρήση της δημοτικής γλώσσας, εφαρμόστηκαν νέες, πρωτοποριακές παιδαγωγικές μέθοδοι αλλάζοντας τον κλασσικό, αυστηρό τρόπο με τον οποίο αντιμετώπιζαν τα παιδιά. Τέλος, άρχισε να εφαρμόζεται η «*Νέα Αγωγή*», ένα νέο φιλοσοφικό εκπαιδευτικό ρεύμα που χαρακτηριζόταν από κάποιες συγκεκριμένες εκπαιδευτικές πρακτικές που εξυπηρετούσαν τους στόχους της ιδεολογίας αυτής. Πιο συγκεκριμένα, η «*Νέα Αγωγή*» προωθούσε τη μάθηση των παιδιών κυρίως μέσα από την εφαρμογή πειραμάτων με αυτό-βιωματικό τρόπο. Τα σχολικά εγχειρίδια για τους εκπροσώπους της «*Νέας Αγωγής*», ήταν αναποτελεσματικά αφού επρόκειτο για μία μη δυναμική ρουτίνα αρκετά εξαντλητική και ανιαρή για τους μαθητές, επομένως η απομάκρυνση τέτοιων

¹²⁰ Α. Δελμούζος, *ό.π.*

¹²¹ Γ. Παπακώστας, *ό.π.*, σ. 34.

¹²² Δ. Φ. Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 71.

¹²³ Γ. Γάτος, *ό.π.*, σ. 17-20.

διδασκικών μεθόδων ήταν απαραίτητη. Επιπλέον, στο πλαίσιο της «Νέας Αγωγής» τα παιδιά μαθαίνουν να αυτενεργούν και βρίσκονται στο κέντρο της εκπαιδευτικής διαδικασίας με τον εκπαιδευτικό να διαδραματίζει πλέον συμβουλευτικό ρόλο και να παύει να θεωρείται παντογνώστης. Γενικότερα, η «Νέα Αγωγή» απέβλεπε στην καλλιέργεια ανθρώπων, που θα έχουν ισορροπημένη ανάπτυξη σώματος και πνεύματος, χτίζοντας μία ολοκληρωμένη προσωπικότητα που στο μέλλον θα αποτελεί έναν άξιο, υπεύθυνο και ενεργό πολίτη της κοινωνίας. Αντίστοιχα, στο Ανώτερο Παρθεναγωγείο του Βόλου οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί μέσω της «Νέας Αγωγής» στόχευαν να διαμορφώσουν Ελληνίδες με σφαιρική μόρφωση, αkéραιο ηθικό χαρακτήρα και σωστή και παράλληλη πνευματική και σωματική ανάπτυξη. Όπως πρόσταζαν και οι αρχές της «Νέας Αγωγής», έτσι και ο Δελμούζος ως διευθυντής του Παρθεναγωγείου εφάρμοσε παιδοκεντρικές εκπαιδευτικές προσεγγίσεις τοποθετώντας τις μαθήτριες στο κέντρο της μαθησιακής διαδικασίας, οικοδομώντας το μάθημα με αφετηρία εκείνες¹²⁴.

Η ίδρυση, αυτού, του σχολείου ήταν μία ριζοσπαστική κίνηση για την μέχρι πρότινος συντηρητική ελληνική κοινωνία. Οι αντιδράσεις από την παλιά άρχουσα τάξη και τους εκκλησιαστικούς κύκλους δεν έλειψαν και μάλιστα ισχυροποιήθηκαν με το πέρασμα του χρόνου, με αποτέλεσμα το 1911, τρία χρόνια μετά, το Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου να κλείσει¹²⁵. Το σύγχρονο σχολείο που ήθελε να δημιουργήσει η αστική τάξη είχε στοχοποιηθεί. Συνδεόταν με δολιότητα με πολιτικές που υποβάθμιζαν την πατρίδα, την θρησκεία και την οικογένεια. Ακόμη, οι συντηρητικοί συσχέτιζαν σκοπίμως το συγκεκριμένο σχολείο με τις διακηρύξεις του Εργατικού Κέντρου Βόλου, καθώς οι απόψεις που εξέφραζαν διαπνέονταν από το κίνημα του σοσιαλισμού. Ακόμη, κατηγορούν ψευδώς τα ιδρυτικά μέλη και τα διοικητικά στελέχη του σχολείου ότι επιτίθενται και εξυβρούν Πατέρες της Εκκλησίας και άλλους θρησκευτικούς λειτουργούς, δείχνουν ασέβεια μέσω των πράξεων και των ομιλιών τους απέναντι στα θρησκευτικά πιστεύω και ιδεώδη. Επιπλέον, διέδιδαν ότι οι διδακτικές μέθοδοι που χρησιμοποιούνταν για την τέλεση των μαθημάτων ήταν απρεπείς και δεν συνάδουν με τα χριστιανικά ήθη και έθιμα. Τέλος η κορύφωση της συκοφαντίας και του πολέμου που αντιμετώπισαν οι Δημοτικιστές από τους Συντηρητικούς για την επιλογή τους να ιδρύσουν ένα σχολείο εφαρμόζοντας ριζικές

¹²⁴ Ν. Τερζής, *ό.π.*, σ. 25-26.

¹²⁵ Δ. Φ. Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 74.

μεταρρυθμίσεις ήταν η διάρρευση της φήμης ότι εντός του Παρθεναγωγείου αναπτύσσονται υπερβολικά οικείες σχέσεις μεταξύ των δασκάλων και των μαθητριών, πέραν του επιτρεπτού. Μάλιστα οι ιδρυτές και οι οραματιστές του Σχολείου καταγγέλλονται ότι ενστερνίζονται άλλες παραθρησκευτικές αιρέσεις, όπως είναι η μασονία και η αθεΐα και οδηγούνται μέχρι και στις δικαστικές αίθουσες το 1914, μένοντας στην ιστορία γνωστή ως «*Δίκη του Ναυπλίου*». Το πόρισμα τελικά των δικαστών τους αθώωσε αλλά μετά από αυτόν τον καταφανή πόλεμο που είχαν αντιμετωπίσει το τέλος της λειτουργίας του σχολείου ήταν αναπόφευκτο¹²⁶. Μπορεί το τέλος του σχολείου να επήλθε, αλλά η αθωωτική απόφαση το δικαστηρίου υπέρ των Δημοτικιστών έφερε ξανά στο προσκήνιο τη συζήτηση για τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης που επιθυμούν οι Δημοτικιστές σε αντίθεση με τους Συντηρητικούς που επιθυμούσαν την διατήρηση της αρχαϊζουσας δομής του σχολείου¹²⁷. Ο επιδιωκόμενος εκσυγχρονισμός της εκπαίδευσης που οι Δημοτικιστές προσπαθούσαν να εφαρμόσουν περιλάμβανε ένα νέο σχολείο που θα ακολουθεί τους ρυθμούς της κοινωνίας, θα προσαρμόζεται στις ανάγκες που θα ανακύπτουν δεδομένων των συνθηκών, θα έχει ως γλώσσα διδασκαλίας τη δημοτική, ώστε να είναι προσεγγίσιμο από όλο τον πληθυσμό και θα προσφέρει γνώσεις στους μαθητές για πρακτικά και τεχνικά θέματα που μπορούν να τους φανούν χρήσιμα τόσο στην επαγγελματική τους σταδιοδρομία όσο και στην καθημερινή τους ζωή¹²⁸.

Τα ηνία της δράσης του κινήματος του Δημοτικισμού αναλαμβάνει πλέον ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, για τον οποίο θα γίνει εκτενής αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος οργανώνει και στηρίζει κάθε προσπάθεια αλλαγής του εκπαιδευτικού συστήματος. Ακόμη βρίσκεται στο πλάι του Ελευθέριου Βενιζέλου, όταν αυτός ανέρχεται στην εξουσία του ελληνικού κράτους και επιχειρεί να κατοχυρώσει σπουδαίες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις¹²⁹. Η δημοτική γλώσσα χρησιμοποιείται από την αστική τάξη ως εργαλείο μετάδοσης της φιλελεύθερης ιδεολογίας αλλά και των εκσυγχρονιστικών μέτρων που ήθελαν να θεσπίσουν. Ο Δημοτικισμός ως ρεύμα αρχικά επίδρασε στη λογοτεχνία και την ποίηση που προοριζόταν για ακαδημαϊκούς σκοπούς, αλλά στη συνέχεια απέκτησε εθνική διάσταση, προβάλλοντας τη σημασία που έχει η εθνική γλώσσα για την ενότητα και

¹²⁶ Χ. Χαρίτος, *ό.π.*, σ. 357-358.

¹²⁷ Χ. Τζήκας, *Ζητήματα ιστορίας και ιστοριογραφίας της εκπαίδευσης*. Θεσσαλονίκη 2006, σ. 186.

¹²⁸ Ρ. Σταυρίδη - Πατρικίου, *Δημοτικισμός και κοινωνικό πρόβλημα*, Αθήνα 2000, σ. 23.

¹²⁹ Χ. Νούτσος, «Η ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1910)», στην: *Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Φιλολοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας*, 2016, σ. 95- 98.

την ιστορική συνέχεια ενός έθνους. Επιπρόσθετα, ο Δημοτικισμός θέτει τη γλώσσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο, φανερώνοντας την κοινωνική διάστασή της. Ο λαός μέσω της γλώσσας έχει τη δυνατότητα να μορφώνεται, να επικοινωνεί, να νιώθει μέρος ενός κοινωνικού συνόλου, στο οποίο μπορεί να συμμετέχει εκφράζοντας την άποψή του και συμμετέχοντας ενεργά στη λήψη αποφάσεων¹³⁰. Ο λαός με την επικράτηση της δημοτικής γλώσσας θα πάρει την ζωή στα χέρια του, θα αποφασίζει ο ίδιος για τη ζωή του. Η δημοτική γλώσσα θα απεγκλωβίσει την κοινωνία από τον φαύλο κύκλο της προσκόλλησης σε αρχαιολογικά πρότυπα, που την κρατούν καθηλωμένη στην στασιμότητα. Για να εξελιχθεί η οικονομία και η κοινωνία της χώρας θα πρέπει οι κρατικοί μηχανισμοί να αλλάξουν, να εκσυγχρονιστούν. Βασικό συστατικό πραγματοποίησης αυτής της μεταμόρφωσης της κοινωνίας είναι η γλώσσα. Με την άνοδο της αστικής τάξης στην εξουσία της χώρας και την επικράτηση της ιδεολογίας του Φιλελευθερισμού το παλαιό συντηρητικό καθεστώς είχε χρεοκοπήσει και η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας θα σήμανε την αρχή πολλών ριζοσπαστικών μεταρρυθμίσεων με στόχο τον εκσυγχρονισμό του κράτους¹³¹.

Ακόμη, σημαντική είναι και η πολιτική διάσταση που φέρει η γλώσσα σαν έννοια. Αυτό γίνεται φανερό την περίοδο που στην διακυβέρνηση της χώρας βρισκόταν το κόμμα των Φιλελευθέρων. Τότε το κίνημα του Δημοτικισμού λαμβάνει δράση καθώς δρομολογούνται αλλαγές στην εκπαίδευση που θα οδηγήσουν στην θεμελίωση ενός νέου εκπαιδευτικού συστήματος που θα καθοριστεί η δομή του, η λειτουργία του και η δράση του από πολιτικές αποφάσεις. Οι σχεδιασμοί των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων, τα πολιτικά προγράμματα που αφορούν την εκπαίδευση, η υλοποίηση εκπαιδευτικών έργων καθώς και η ένταξη της δημοτικής γλώσσας ως επίσημης γλώσσας διδασκαλίας είναι θέματα που αφορούν πλέον την πολιτική και καθορίζονται από τους πολιτικούς που βρίσκονται στην εξουσία¹³². Είναι ένα θέμα που αφορά το λαό και η διαχείριση του βρίσκεται στα χέρια των έννομα εκλεγμένων εκπροσώπων του λαού. Ο Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός ήταν η αφορμή για το ξέσπασμα συνεχών διαξιφισμών μεταξύ της βενιζελικής κυβέρνησης και της συντηρητικής αντιπολίτευσης. Παρ' όλα αυτά ο Δημοτικισμός δεν ταυτιζόταν με το κόμμα του Βενιζέλου, καθώς αφενός υπήρχαν κάποιοι υποστηρικτές του Δημοτικισμού που δεν ενστερνίζονταν πολιτικά το κόμμα του Ελευθέριου Βενιζέλου και αφετέρου

¹³⁰ Σ. Μπουζάκης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση*, σ. 62- 63.

¹³¹ Ε. Θ. Μεταξούδης, *ό.π.*, σ. 8.

¹³² D. Dakin, *ό.π.*, σ. 284.

κάποια μέλη του κόμματος των Φιλελευθέρων υπέσκαπταν τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που προωθούσαν τη λύση του γλωσσικού ζητήματος με την επικράτηση της δημοτικής γλώσσας ή υπέκυπταν σε συμβιβασμούς που δημιουργούσαν καθυστερήσεις και λειτουργούσαν προπαγανδιστικά για τον Εκπαιδευτικό Δημοτικισμό¹³³. Σαφώς είναι ορθό να αναφερθεί ότι η πλειοψηφία των ατόμων που απάρτιζαν το φιλελεύθερο κόμμα ασπάζονταν και τις ιδέες του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού.

Ένα ακόμη σημαντικό πολιτικό γεγονός που σχετίζεται με το γλωσσικό ζήτημα και αναδεικνύεται η πολιτική του διάσταση είναι τα «Ευαγγελικά» που ξέσπασαν τον Νοέμβρη του 1901. Ως «Ευαγγελικά» έχουν μείνει στην ιστορία τα αιματηρά επεισόδια που ξέσπασαν με αφορμή τη μετάφραση των Ευαγγελικών κειμένων από τον Αλέξανδρο Πάλλη στη δημοτική γλώσσα κατόπιν εντολής της Βασίλισσας Όλγας¹³⁴. Οι συντηρητικοί γερμανόφρονες πολιτικοί μαζί με τη γερμανική πρεσβεία αντέδρασαν και καθαίρεσαν από την εξουσία τον Θεοτόκη και από τον θώκο της βασιλείας την βασίλισσα Όλγα τοποθετώντας Γερμανούς διαδόχους¹³⁵. Συμπληρωματικά άλλα γεγονότα που καταδεικνύουν την πολιτική όψη του γλωσσικού ζητήματος είναι η προσπάθεια της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1913 που ποτέ δεν ψηφίστηκε από τη Βουλή και συνεπώς ποτέ δεν εφαρμόστηκε, η καταστροφή των βιβλίων που ήταν γραμμένα στη δημοτική γλώσσα, η απαγόρευση της χρήσης της δημοτικής, η ήττα του δημοτικιστή Βενιζέλου στις εκλογές του 1920 και η ακόλουθη δίωξη των Δημοτικιστών, η επάνοδος του Βενιζέλου, καθώς και τα Αθεϊκά, δηλαδή τα γεγονότα που συνέβησαν στο Βόλο και οδήγησαν στο κλείσιμο του Ανώτερου Δημοτικού Παρθενωγωγείου Βόλου, της πρώτης σχολικής δομής, οργανωμένης από Δημοτικιστές, και τα «Μαρασλειακά», μια σειρά γεγονότων που στηλίτευαν τον τρόπο διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας που λάμβανε χώρα στην Μαρασλειο Παιδαγωγική Ακαδημία, που είχε ιδρυθεί από του Δημοτικιστές, Γληνό, Τριανταφυλλίδη και Δελμούζο λόγω αντεθνικού χαρακτήρα¹³⁶. Τα «Μαρασλειακά» κατέδειξαν την υποχώρηση στην οποία τελικά υπέπεσε ο Βενιζέλος λόγω των ισχυρών πιέσεων που βίωνε στο εσωτερικό του κόμματος του. Αν και ξεκίνησε την πολιτική του πορεία

¹³³ Γ. Γάτος, *ο.π.*, σ. 32.

¹³⁴ Ε. Σκοπετέα, *ό.π.*, σ. 37.

¹³⁵ Δ. Χαραλάμπους και Γ. Μπέτσας, «Είμεθα οι μόνοι θεματοφύλακες και κλειδοκράτορες των προγονικών κειμηλίων». Οι φοιτητές στην υπηρεσία της γλωσσικής καθαρότητας (1901), στο: Σ. Μπουζάκης, (επιμ.) Πρακτικά 6ου Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορίας Εκπαίδευσης «Ελληνική γλώσσα και εκπαίδευση», 2006, σσ. 60-70.

¹³⁶ Δ. Χαραλάμπους και Γ. Μπέτσας, *ό.π.*, σ. 60-70.

εκπροσωπώντας και διατυμπανίζοντας εκσυγχρονιστικές λύσεις που θα άλλαζαν τα δεδομένα στο γλωσσικό-εκπαιδευτικό τομέα της χώρας, οι οραματισμοί αυτοί ναυάγησαν και η διαλλακτική στάση πήρε τη θέση του ριζοσπαστισμού. Αυτό το γεγονός οδηγεί σε μία συνολική πολιτική κρίση στην Ελλάδα και ο Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός φαίνεται πως αντιμετωπίζει μία δύσκολη καμπή στην ιστορία του, βιώνοντας και ο ίδιος κρίση ως προς τον χαρακτήρα του και τη στοχοθεσία του. Η γενικότερη κρίση που βιώνει το κίνημα του Δημοτικισμού φαίνεται και από τη διάλυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου, ενός πολύ ισχυρού οργάνου των Δημοτικιστών. Στο εσωτερικό του Εκπαιδευτικού Ομίλου δημιουργούνται τριγμοί μεταξύ των μελών, με αποτέλεσμα την απόσχιση κάποιων εξ αυτών που θεωρούν ότι μπορούν να συνεχίσουν τον αγώνα χωρίς να καθορίζονται από πολιτικά κόμματα και σχηματισμούς¹³⁷. Καθώς ο Εκπαιδευτικός Όμιλος απαρτιζόταν κυρίως από μέλη κομμουνιστικής και σοσιαλιστικής ιδεολογίας, με την κρίση που επήλθε οι σοσιαλιστές διαφώνησαν με τους Κομμουνιστές και αποχώρησαν. Απόρροια αυτού του γεγονότος ήταν ο Εκπαιδευτικός Όμιλος να περάσει στα χέρια των Κομμουνιστών και σταδιακά να παρακμάσει¹³⁸.

Δ' Κεφάλαιο

Οι Βασικοί Συντελεστές της Μεταρρύθμισης του 1913

4.1. Ο Ιωάννης Τσιριμώκος

Το 1912 διεξήχθησαν εκλογές, στις οποίες επικράτησε το φιλελεύθερο κόμμα με αρχηγό τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ήδη στο προεκλογικό πρόγραμμα που είχε εξαγγείλει ο Βενιζέλος είχε καταστήσει σαφές ότι θα επικεντρωθεί την εκπαίδευση και έκρινε ως αδήριτη ανάγκη την μεταρρύθμιση στον τομέα της παιδείας. Στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913 καταλυτικό παράγοντα διαδραμάτισαν ο Υπουργός Παιδείας Ιωάννης Τσιριμώκος και ο Δημήτρης Γληνός, που επιμελήθηκε τη συγγραφή της εισηγητικής έκθεσης των νομοσχεδίων. Ξεκινώντας, ο Ιωάννης Τσιριμώκος γεννήθηκε το 1866 στη Λαμία και καταγόταν από πολιτική οικογένεια, καθώς ο πατέρας του είχε διατελέσει βουλευτής Φθιώτιδας, αλλά και αντιπρόεδρος της

¹³⁷ Χ. Τζήκας, *ό.π.*, σελ. 12.

¹³⁸ Γ. Γάτος, *ο.π.*, σ. 33.

Βουλής. Επομένως, ο Τσιριμώκος ήταν εξοικειωμένος με το χώρο της πολιτικής. Όταν τελείωσε το σχολείο, φοίτησε στην Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και επέστρεψε στην ιδιαίτερη πατρίδα του προκειμένου να εξασκήσει το επάγγελμα του δικηγόρου. Ταυτόχρονα, όντας ανήσυχο πνεύμα ασχολήθηκε με τη δημοσιογραφία και εξέδωσε την εφημερίδα «*Νέα Εποχή*». Η πολιτική του σταδιοδρομία ξεκίνησε από το κόμμα του Θεοτόκη, όταν το 1899 εκλέχτηκε βουλευτής του κόμματος. Ωστόσο, οι διαφωνίες που είχε με τον Θεοτόκη γρήγορα έκαναν την εμφάνισή τους με αποτέλεσμα ο Τσιριμώκος να αποσχιστεί από το κόμμα του Θεοτόκη και να μεταπηδήσει στο κόμμα του Θεόδωρου Δηλιγιάννη. Ούτε βέβαια κι εκεί έμεινε για πολύ καιρό, καθώς πριν συναντήσει πολιτικά τον Ελευθέριο Βενιζέλο, είχε συνάψει συμμαχία με τον Δημήτριο Ράλλη. Αφού, λοιπόν, κανένας κομματικός συνδυασμός δε φαινόταν ότι ταίριαζε στον Τσιριμώκο το ανερχόμενο και πολλά υποσχόμενο βενιζελικό κόμμα φάνηκε ότι θα μπορούσε να γίνει το πολιτικό καταφύγιο του Ιωάννη Τσιριμώκου κι εκεί να μπορέσει να «ανθίσει» πολιτικά. Πριν αναλάβει τα ηνία του Υπουργείου Παιδείας το 1912, αναλαμβάνει το πόστο του προέδρου τη Βουλής το 1911. Η θητεία του ως Υπουργός Παιδείας διαρκεί μέχρι το 1915 και η πορεία του, αυτή, σημαδεύεται από την πολύ σημαντική προσπάθεια για εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις κομβικής σημασίας. Οι μεταρρυθμίσεις που πρόκρινε ο Τσιριμώκος αφορούσαν όλο το φάσμα του εκπαιδευτικού συστήματος από το δημοτικό και το γυμνάσιο, μέχρι το πανεπιστήμιο και τις τεχνικές σχολές επαγγελματικής εξειδίκευσης¹³⁹.

Ο Τσιριμώκος, πιστός πολιτικός ακόλουθος του Βενιζέλου, όταν ξέσπασε το κίνημα της Θεσσαλονίκης, διορίστηκε αντιπρόσωπος της κυβέρνησης της Κρήτης μέχρι το 1917. Την ίδια χρονιά ο Βασιλιάς της Ελλάδας Κωνσταντίνος αναγκάζεται να εγκαταλείψει το θρόνο του και τότε ο Βενιζέλος αναλαμβάνει και πάλι τα πρωθυπουργικά ηνία της χώρας, διορίζοντας αυτή τη φορά τον Τσιριμώκο Υπουργό Δικαιοσύνης. Το 1920 στην Ελλάδα πραγματοποιούνται εκλογές, αλλά το κόμμα του Βενιζέλου ηττάται με αποτέλεσμα ο ίδιος να εγκαταλείπει την Ελλάδα, εφόσον θεωρεί τον εαυτό του ανεπιθύμητο. Μαζί του τον συνοδεύει και ο Τσιριμώκος, ο οποίος όμως επιστρέφει στη συνέχεια στην Ελλάδα και το 1923 εκλέγεται αντιπρόσωπος της Φθιώτιδας στη Δ' Συντακτική εθνοσυνέλευση. Στη σύνταξη του νέου Συντάγματος συμμετέχει ως πρόεδρος της Επιτροπής και εν συνεχεία δημιουργεί μαζί με άλλα

¹³⁹ Α. Μακροδημήτρης, *Οι υπουργοί των εξωτερικών της Ελλάδας 1829-2000*, Αθήνα 2000, σ. 104-106.

στελέχη το κόμμα των Συντηρητικών Φιλελεύθερων με αρχηγό τον Ανδρέα Μιχαλακόπουλου. Η πολιτική πορεία όμως του Τσιριμώκου υπήρξε μακρά. Ο Θεόδωρος Πάγκαλος όταν ανήλθε στην κυβέρνηση της χώρας ανέθεσε στον Τσιριμώκο, λόγω και της εμπειρίας του, το υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης. Βέβαια, όταν ο Πάγκαλος μετέτρεψε το πολίτευμα από δημοκρατικό σε δικτατορικό, τότε ο Τσιριμώκος αποχώρησε από την κυβέρνηση¹⁴⁰.

Κλείνοντας, δεν θα πρέπει να παραλειφθεί και το γεγονός ότι το 1928 ο Ελευθέριος Βενιζέλος επέστρεψε στον πρωθυπουργικό θώκο και επέλεξε τον Τσιριμώκο ως πρόεδρο της Βουλής, ενώ στη συνέχεια ανέλαβε τη θέση του υπουργού Εσωτερικών. Στις εκλογές που διεξήχθησαν το 1933 το φιλελεύθερο κόμμα ηττήθηκε και ο Τσιριμώκος έχοντας έντονες διαφωνίες με τον Ελευθέριο Βενιζέλο αποχώρησε από το κόμμα. Με αυτό τον τρόπο η πολιτική του σταδιοδρομία έλαβε τέλος. Κατά γενική ομολογία ο Ιωάννης Τσιριμώκος υπήρξε ένας χαρισματικός και ευφυής πολιτικός με άριστες ικανότητες διοίκησης και ανεπτυγμένη κριτική σκέψη¹⁴¹.

4.2 Ο Δημήτρης Γληνός

Ο Δημήτρης Γληνός γεννήθηκε και μεγάλωσε στη Σμύρνη. Φοίτησε στην Ευαγγελική Σχολή και το 1899 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών μαζί με άλλους σημαντικούς Λόγιους της Εποχής, όπως ο Κώστας Βάρναλης. Διακόπτει όμως τις σπουδές του, καθώς κρίνεται αναγκαίο να επιστρέψει στη Μικρά Ασία και συγκεκριμένα στην περιοχή Κασαμπά και να εργαστεί, ώστε να μπορέσει να βιοποριστεί. Έτσι αρχίζει να εργάζεται ως δάσκαλος. Το 1904 γίνεται μέλος του κινήματος του δημοτικισμού και παίρνει την απόφαση να γυρίσει στη Σμύρνη και να αναλάβει τη θέση του δασκάλου αρχικά στην Αναξαγόρειο Σχολή και στη συνέχεια στο Ελληνογερμανικό Λύκειο. Καθώς όμως ήταν ένθερμος υποστηρικτής του δημοτικισμού δε μπορούσε να παραμείνει ανενεργός, με αποτέλεσμα παράλληλα να δημοσιεύει άρθρα σε περιοδικά και να συντάσσει ομιλίες υπέρ της ανάγκης καθορισμού της δημοτικής γλώσσας ως επίσημης γλώσσας του ελληνικού έθνους¹⁴².

¹⁴⁰ Α. Μακρυδημήτρης, *ό.π.*, σ. 106.

¹⁴¹ Γ. Λεονταρίτης, *Ο Ηλίας Τσιριμώκος και η πορεία του σοσιαλισμού 1945-1967*, Αθήνα 2000.

¹⁴² Κ. Καραγιώργη, *Δημήτρης Γληνός*, Αθήνα, σ. 28.

Το 1908 ο Δημήτρης Γληνός δημιουργεί τη δική του οικογένεια, αλλά ούτε και τότε κατευνάζεται το ανήσυχο πνεύμα του. Συνεχίζει τις σπουδές του στη Γερμανία με κατεύθυνση στον τομέα της φιλοσοφίας και της ψυχολογίας στα πανεπιστήμια της Λειψίας και της Ίενας. Στην Γερμανία έρχεται σε επαφή και με άλλους Έλληνες Διανοούμενους, τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη και τον Γεώργιο Σκληρό και επηρεάζεται ανταλλάσσοντας ιδέες, ενώ ενισχύεται το αίσθημα του για την επικράτηση του Δημοτικισμού. Επιστρέφοντας, λοιπόν, στην Αθήνα το 1912 αναλαμβάνει τη θέση του διευθυντή στο Διδασκαλείο Μέσης Εκπαίδευσης και το 1913 συνεργάζεται με τον Τσιριμώκο, οπότε και συγγράφει την Εισηγητική Έκθεση για τα νομοσχέδια που περιλαμβάνουν την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913. Ακόμη, το 1915 σε συνεργασία με τον Δελμούζο και τον Τριανταφυλλίδη γράφουν βιβλία στη δημοτική γλώσσα. Όταν ξέσπασε το κίνημα της Θεσσαλονίκης, ο Γληνός φυλακίστηκε από συντηρητικούς. Το 1917 αποφυλακίστηκε και ο Βενιζέλος τον όρισε πρόεδρο της Τριμελούς Επιτροπής για θέματα εκπαίδευσης που είχε ιδρυθεί στη Θεσσαλονίκη. Ο Βενιζέλος επέστρεψε ξανά στη διακυβέρνηση της χώρας και τότε έκρινε ως τον πλέον κατάλληλο για τη θέση του Γενικού Γραμματέα στο Υπουργείο Παιδείας τον Δημήτρη Γληνό. Δεν άργησαν όμως να κάνουν εμφάνιση τα σύννεφα στην σχέση του με τον Βενιζέλο, γεγονός που τον οδήγησε στην παραίτηση του από την κυβέρνηση. Στη συνέχεια και αφότου συνέβη το 1922 η μικρασιατική καταστροφή εκείνος συνέχισε το έργο του από τη θέση του εκπαιδευτικού συμβούλου και προσπάθησε να καταβάλει τις μέγιστες προσπάθειες για να συμβούν σημαντικές αλλαγές που θα βελτίωναν την ποιότητα και την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος στην Ελλάδα. Αυτό φαίνεται και από την προσπάθεια του το 1924 να οργανώσει την Παιδαγωγική Ακαδημία, αλλά το εγχείρημά του, αυτό, βρίσκει εμπόδιο τη δικτατορία του Πάγκαλου και την οδήγησε στη διάλυση της¹⁴³.

Παρ' όλα αυτά, ούτε και αυτό το γεγονός ανέκοψε την πολιτική δράση του Δημήτρη Γληνού. Το 1925 ανέλαβε χρέη διευθυντή στο περιοδικό «*Αναγέννηση*», αλλά μετά από τρία χρόνια διακόπηκε απρόσμενα η κυκλοφορία του περιοδικού με αφορμή ένα άρθρο που είχε συγγράψει ο Γληνός σχετικά με την επίσκεψη ενός κομμουνιστή συγγραφέα στην Αθήνα, του *Παναΐτ Ισράτι*. Τελικά αθωώθηκε και άρχισε να εκδίδει το περιοδικό «*Νέοι Δρόμοι*». Μετά τη διάλυση Εκπαιδευτικού Ομίλου, του οποίου υπήρξε ιδρυτικό μέλος και για τη δράση του θα γίνει εκτενέστερη αναφορά παρακάτω,

¹⁴³ Κ. Καραγιώργη, *ό.π.*, σ. 28-29.

δούλεψε στους εκδοτικούς οίκους των Ελευθερουδάκη και Δημητράκου, ενώ παράλληλα εκπονούσε διαλέξεις σε διάφορα Πανεπιστήμια. Το 1936 επανήλθε στην πολιτική ζωή της χώρας. Αυτή τη φορά με το κόμμα του Παλλαϊκού Μετώπου, στο οποίο εξελέγη βουλευτής. Η επιβολή όμως της δικτατορίας του Μεταξά τον έστειλε εξορία στην Ανάφη, στην Ακροναυπλία και στην Σαντορίνη. Το 1940 επέστρεψε στην Αθήνα, αλλά παρέμεινε υπό κατ' οίκον περιορισμό. Στη διάρκεια της κατοχής φυσικά δεν έμεινε αμέτοχος. Συμμετείχε στον αντιστασιακό αγώνα με το ΕΑΜ και εν συνεχεία ανέλαβε ενεργή δράση στο κόμμα του Κ.Κ.Ε, μέχρι που απεβίωσε το 1943¹⁴⁴.

Ε' Κεφάλαιο

Βενιζελικός Εκσυγχρονισμός

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας μετά τη νίκη του φιλελεύθερου κόμματος στις εκλογές που διενεργήθηκαν στις 8 Αυγούστου του 1910. Η περίοδος από τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και την ήττα που υπέστη ο ελληνικός στρατός και έπειτα είναι πολύ δύσκολη. Οι διαμαρτυρίες για τους πολιτικούς που βρίσκονταν στην εξουσία ολοένα και αυξάνονται και η ελληνική κοινωνία μαστιζόταν από σημαντικά προβλήματα. Ο μοναδικός τομέας που απέφερε κέρδη στην ελληνική οικονομία εκείνη την περίοδο, ο αγροτικός τομέας, παρακμάζει και οι αγρότες αδυνατούν να ανταπεξέλθουν στην υψηλή φορολογία που τους έχει επιβληθεί. Η ελληνική οικονομία, έχοντας κηρύξει και μια πτώχευση επί Χαρίλαου Τρικούπη εξαρτάται από τις Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης και αδυνατεί να ορθοποδήσει, ενώ παράλληλα το φαινόμενο των τσιφλικάδων - ιδιαίτερα στην περιοχή της Θεσσαλίας -

¹⁴⁴ *Αρχείο Ελλήνων Λογοτεχνών*, Ε.ΚΕ.ΒΙ.

αποτελούσε «αγκάθι» για την εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας, που η κρατική εξουσία αδυνατούσε να επιλύσει¹⁴⁵. Συμπληρωματικά, το κίνημα των Νεότουρκων που είχε εκδηλωθεί την ίδια περίοδο είχε δώσει την ευκαιρία στους Έλληνες να επεκτείνουν την εδαφική τους περιοχή και να κατακτήσουν τα εδάφη της «παλιάς» Ελλάδας. Δεν βρέθηκε όμως κανένας ικανός πολιτικός να υποκινήσει και να κατευθύνει μια τέτοια απόφαση. Αυτή, λοιπόν, την συνολική κρίση που βίωνε η Ελλάδα και την ανεπάρκεια που έδειχναν οι πολιτικοί της περιόδου εκμεταλλεύτηκε ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ανήλθε το 1910 στην εξουσία. Ο Βενιζέλος όταν εγκατέλειψε την Κρήτη και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα για να αναλάβει την πρωθυπουργία της χώρας είχε σχεδιάσει ένα πολιτικό πρόγραμμα που περιλάμβανε ριζοσπαστικές μεταβολές που στόχο είχαν την ολική αναμόρφωση της διοίκησης του κράτους¹⁴⁶. Παρ' όλα αυτά είχε να αντιμετωπίσει σωρεία προβλημάτων. Από τα πιο σημαντικά ήταν το «Αγροτικό Ζήτημα», δηλαδή το πρόβλημα των μεγάλο - γαιοκτημόνων που εκμεταλλεύονταν του απλούς αγρότες και είχαν δημιουργήσει κρίση στην αγροτική ζωή. Συνέπεια του αγροτικού ζητήματος ήταν τα επεισόδια που εκδηλώθηκαν στο Κιλελέρ, που μάλιστα χαρακτηρίστηκαν από αιματηρές συμπλοκές μεταξύ των διαδηλωμένων. Ωστόσο, το «Αγροτικό Ζήτημα» δεν έπαψε να υφίσταται μέχρι και την περίοδο του Εθνικού Διχασμού. Επιπλέον, λόγω και της επιρροής που ασκείται στην Ελλάδα από τα ξένα κράτη, έχει ξεκινήσει στη χώρα σταδιακά να εκτυλίσσεται η εκβιομηχάνιση. Η εκβιομηχάνιση οδηγεί πολλούς ανθρώπους να εγκατασταθούν στα μεγάλα αστικά κέντρα, ώστε να αναζητήσουν εργασία, και οργανώνονται σε εργατικά σωματεία, προασπίζοντας τα δικαιώματά τους, εμπνεόμενοι από το εργασιακό περιβάλλον της Βρετανίας¹⁴⁷.

Ακόμη, η κατάσταση στους στρατιωτικούς κύκλους ήταν κρίσιμη, καθώς οι στρατιωτικοί ένιωθαν μια εκτίμηση προς το πρόσωπο του βασιλιά Κωνσταντίνου και όταν, αυτός, καθαιρέθηκε ξεκίνησαν οι διαμαρτυρίες, οι οποίες βαθμιαία εντάθηκαν και ξέσπασαν με την εκδήλωση του κινήματος στο Γουδί τον Αύγουστο το 1909, από το οποίο προήλθε και ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος που τοποθέτησε τον Ελευθέριο Βενιζέλο ως πρωθυπουργό της χώρας. Αν και είχε συμμετάσχει και στον ελληνο-τουρκικό πόλεμο, τότε εμφανίστηκε ενεργά στο πολιτικό προσκήνιο ο Βενιζέλος, ένας

¹⁴⁵ ΙΕΕ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1977, τ. 10.

¹⁴⁶ D. Dakin, *The unification of Greece, 1770-1923*, Benn 1972, σ. 277.

¹⁴⁷ E. J. Hobsbawm and C. Wrigley, *Industry and Empire: from 1750 to the Present Day*, NY 1999, p. 23.

φέρελπις πολιτικός, που εκπροσωπούσε την μερίδα κόσμου που υποστήριζε την αστική, φιλελεύθερη ιδεολογία. Επίσης, στις κύριες επιδιώξεις του, που είχε θέσει ήταν η προσάρτηση των χαμένων ελληνικών εδαφών που βρίσκονταν υπό την κυριότητα των Οθωμανών Τούρκων, το οποίο αποτελούσε κοινό σημείο επαφής με τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο¹⁴⁸. Όσον αφορά το γλωσσικό ζήτημα ο Βενιζέλος ήταν ένθερμος υποστηρικτής του Δημοτικισμού, ενίσχυε τη δράση του Εκπαιδευτικού Ομίλου και συμφωνούσε με την άποψη των μελών του, ότι η επικράτηση της δημοτικής γλώσσας θα συμβάλει στην ομαλή ενσωμάτωση αλλόγλωσσων πληθυσμών της Μακεδονίας¹⁴⁹. Βέβαια, παρά τις δημοτικιστικές αντιλήψεις του, ο Βενιζέλος το 1911 υποχώρησε και δέχτηκε την απόφαση της Αναθεωρητικής Βουλής για καθιέρωση της καθαρεύουσας γλώσσας, υποστηρίζοντας τον εαυτό του με το επιχείρημα ότι το έκανε για το γενικότερο όφελος του έθνους, χωρίς να βλάπτει τον γλωσσικό αγώνα που βρισκόταν σε εξέλιξη¹⁵⁰. Η πρώτη σημαντική πολιτική επιτυχία του Βενιζέλου ήταν η Αναθεώρηση του Συντάγματος που ψηφίστηκε το 1911. Στο αναθεωρημένο Σύνταγμα κατοχυρώθηκαν σημαντικές ελευθερίες και θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα. Ανάμεσα σε αυτές τις μεταρρυθμίσεις που ψηφίστηκαν, αλλά δεν εφαρμόστηκαν ήταν η θέσπιση της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας του κράτους και η απαλλοτρίωση γεωργικών εδαφών, μόνο σε περίπτωση που υπήρχαν ακτήμονες γεωργοί. Το Σύνταγμα του 1911 όμως εξασφάλισε ένα βασικό εκπαιδευτικό δικαίωμα, την υποχρεωτική δημοτική εκπαίδευση για όλους, που αποτέλεσε τη βάση για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913¹⁵¹.

Το 1912 στις εκλογές που διεξάγονται στην Ελλάδα, ο Ελευθέριος Βενιζέλος διατηρεί την εξουσία της χώρας και συνεχίζει το μεταρρυθμιστικό του πρόγραμμα. Στο πολιτικό του πρόγραμμα έχει θέσει σε προτεραιότητα την εξυγίανση της άμυνας, δηλαδή του ναυτικού στόλου και του στρατού. Μάλιστα, αυτοδιορίζεται ο ίδιος ως Υπουργός των Υπουργείων Στρατιωτικών και Ναυτιλιακών, επιθυμώντας να δικαιώσει και να ευχαριστήσει τα μέλη του Στρατιωτικού Συνδέσμου για την εμπιστοσύνη που του έδειξαν. Κυριαρχούσε ένα κλίμα αναβρασμού με τις γειτονικές χώρες, οπότε η αναδιάρθρωση των στρατιωτικών και ναυτιλιακών δυνάμεων ήταν πρόθεση όλων των

¹⁴⁸ ΙΕΕ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1977, τ. 13.

¹⁴⁹ Δ. Μαυροσκούφης, «Εκπαιδευτική πολιτική και παιδαγωγική έρευνα», στη: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τχ. 35, 1987, σ. 9.

¹⁵⁰ Μ. Τριανταφυλλίδης, *ό.π.*, σ. 136.

¹⁵¹ Χ. Γούλη και Ε. Κανκούλα, «*Η Εκπαίδευση κατά την περίοδο του Ελευθέριου Βενιζέλου*», στα: Πρακτικά του 3^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου ιστορίας της Εκπαίδευσης, Συμπόσιο IV 2004.

Ελλήνων και δεν αντιμετώπισε κάποιου είδους αντίσταση. Η Τουρκία βγαίνει αποδυναμωμένη από τον ιταλό - τουρκικό πόλεμο και η Ελλάδα εκμεταλλευόμενη, αυτή, τη συνθήκη καταλαμβάνει τα Ιωάννινα και τα νησιά του Βορείου Αιγαίου. Τα εδάφη της Θράκης και της Μακεδονίας διεκδικούνται από όλες τις Βαλκανικές Δυνάμεις κι αυτό έχει σαν αποτέλεσμα τους δύο Βαλκανικούς Πολέμους που ακολούθησαν. Το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων βρίσκει την Ελλάδα να έχει προσαρτήσει στην εδαφική της επικράτεια την Θεσσαλονίκη, την Καβάλα και την Νότια Ήπειρο¹⁵². Η ξαφνική αύξηση των συνόρων της Ελλάδας υπήρξε ένα πολύ σημαντικό γεγονός για την εξέλιξη και την ανάπτυξη του έθνους, αλλά συνοδευόταν από τις δυσκολίες που μπορεί να προκαλέσει η διαδικασία της ομαλής ενσωμάτωσης των νέων αλλόγλωσσων πληθυσμών. Σε αυτό το σημείο οι Δημοτικιστές με όργανο διάδοσης και επιβολής των ιδεών τους, τον Εκπαιδευτικό Όμιλο ανέλαβαν δράση. Υποστηρίζουν ότι οι νεοαποκτηθέντες λαοί θα μπορέσουν να γίνουν αναπόσπαστο μέρος του έθνους εάν κατορθώσουν να μάθουν την εθνική γλώσσα ως μητρική. Αυτό μπορούσε να συντελεστεί με την επικράτηση της δημοτικής γλώσσας που είναι προσφιλή για όλο τον κόσμο, λόγω της απλότητας της. Μάλιστα, οι Δημοτικιστές επιχειρηματολογούν υπέρ αυτής της άποψης παρουσιάζοντας την υπάρχουσα κατάσταση, κατά τη οποία οι αλλόγλωσσοι πληθυσμοί δυσκολεύονταν να ταυτιστούν με το ελληνικό έθνος, να αφομοιωθούν και να αποκτήσουν εθνική συνείδηση¹⁵³.

Στη συνέχεια, ο Εθνικός Διχασμός που οφειλόταν στη διαμάχη του Βενιζέλου με τον βασιλιά Κωνσταντίνο επεκτάθηκε και στο σύνολο του λαού, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν δύο αντίπαλα στρατόπεδα, αυτά, των βενιζελικών και των φιλοβασιλικών. Σε αυτή την πολιτικό - εθνική ασυμφωνία που είχε δημιουργηθεί, σημαντικό ρόλο συντέλεσε η εκκλησία. Οι εκκλησιαστικοί κύκλοι ήταν φίλα προσκείμενοι στο Βασιλιά και ενίσχυναν μέσω της θρησκευτικής τους δράσης τη θέση και τη δύναμη του στην κοινωνία. Βέβαια, η στάση τους, αυτή, είχε και τον ανάλογο αντίκτυπο όταν ο Βασιλιάς έχασε την εξουσία, και τη διακυβέρνηση της χώρας ανέλαβε ο Βενιζέλος. Απομακρύνθηκε πλήθος εκκλησιαστικών λειτουργών που υποστήριζε ανοιχτά το βασιλικό καθεστώς¹⁵⁴, ενώ η σύγκρουση, αυτή, εντάθηκε την περίοδο που ξέσπασε ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος και η χώρα κλήθηκε να πάρει μέρος.

¹⁵² D. Dakin, *ό.π.*, σ. 284.

¹⁵³ Δ. Μαυροσκούφης, *ό.π.*, σ. 22.

¹⁵⁴ Σ. Ριζάς, *Βενιζελισμός και Αντιβενιζελισμός στις απαρχές του Εθνικού Διχασμού 1915-1922*, Αθήνα 2019, σ. 70.

Από τη μια πλευρά, ο Βενιζέλος επιθυμούσε να συμμετέχει η Ελλάδα στο πλευρό των χωρών που συγκροτούσαν την Αντάντ, ενώ από την άλλη πλευρά ο Βασιλιάς ήθελε η Ελλάδα να συμπαρασταθεί στο στρατόπεδο των Κεντρικών Δυνάμεων¹⁵⁵. Επιπλέον, ο Βενιζέλος και ο Βασιλιάς διαφωνούσαν σοβαρά σχετικά με την εξωτερική πολιτική που θα ακολουθήσει το κράτος. Ο Βενιζέλος υποστήριζε και είχε θέσει ως πυλώνα του πολιτικού του προγράμματος την Μεγάλη Ιδέα, δηλαδή τον αλυτρωτισμό των απολυθέντων ελληνικών εδαφών, ενώ ο Βασιλιάς τόνιζε ότι η Ελλάδα θα πρέπει να εφαρμόσει μετριοπαθή πολιτική χωρίς διεκδικήσεις και μεγαλεπήβολους στόχους¹⁵⁶. Ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος παρά τα όσα ισχυριζόταν θεωρητικά, στην πράξη ενίσχυε την επέλαση των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων που στήριζε. Αυτό αποτέλεσε την αφορμή για το ξέσπασμα των Βενιζελικών, οι οποίοι με τη βοήθεια της Αντάντ κατάφεραν να απομακρύνουν τον Βασιλιά Κωνσταντίνο από τον θρόνο του¹⁵⁷.

Η απομάκρυνση, αυτή, έφερε την επιστροφή του Ελευθέριου Βενιζέλου το 1915, ο οποίος προχώρησε άμεσα σε ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες λόγω των εσωτερικών πολιτικών εξελίξεων είχε «παγώσει» η εφαρμογή τους. Η Βουλή που συγκροτήθηκε έμεινε στην ιστορία γνωστή ως «*Βουλή των Λαζάρων*», καθώς θεωρήθηκε ότι η σύσταση της θα ανέστηνε το ελληνικό κράτος. Αυτό αποδείχθηκε και στην πράξη, καθώς ψηφίστηκαν δύο πολύ σημαντικά μέτρα για την ενίσχυση της κοινωνικής πρόνοιας¹⁵⁸. Απαλλοτριώθηκαν τα τσιφλίκια των μεγαλογαιοκτημόνων της Θεσσαλίας και μοιράστηκαν σε ακτήμονες γεωργούς, προασπίζοντας τα συμφέροντα των απλών αγροτών. Παράλληλα, προχώρησε η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, ορίζοντας μεταξύ άλλων ως γλώσσα διδασκαλίας στη δημοτική βαθμίδα εκπαίδευσης, τη δημοτική γλώσσα¹⁵⁹.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος καθ' όλη τη διάρκεια της πρωθυπουργία του είχε στόχο να εφαρμόσει μια εκσυγχρονιστική ριζοσπαστική πολιτική. Ήταν ευκρινές όμως από την στάση του, ότι σε καμία περίπτωση δε θα διατηρούσε απόλυτες και ακραίες στάσεις. Για αυτό το λόγο, δέχτηκε αρκετή κριτική για τη διαχείριση και τις πολιτικές αποφάσεις που λάμβανε κατά καιρούς τόσο σχετικά με στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις, αλλά και όσον αφορά τις εκπαιδευτικές και γλωσσικές του μεταρρυθμίσεις¹⁶⁰.

¹⁵⁵ Χ. Γ. Χαρίτος, *ό.π.*, σ. 22- 23.

¹⁵⁶ Ν. Γ. Σβορώνος, *ό.π.*, σ. 121.

¹⁵⁷ Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σ. 113- 115.

¹⁵⁸ Λ. Πολίτης, *ό.π.*, σ. 15.

¹⁵⁹ Χ. Γ. Χαρίτος, *ό.π.*, σ. 270- 273.

¹⁶⁰ Δ. Φ. Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 67.

Θεωρήθηκε προδότης ιδεών από πολλούς ομοϊδεάτες - υποστηρικτές του, οι οποίοι περίμεναν να δείξει αποφασιστικότητα και πυγμή σε κρίσιμες στιγμές όπως ήταν η ψήφιση του άρθρου 107 του αναθεωρημένου Συντάγματος του 1911, που επισημοποιούσε ως γλώσσα εκπαίδευσης την καθαρεύουσα, ακυρώνοντας όλη τη δράση του Εκπαιδευτικού Ομίλου¹⁶¹.

ΣΤ' Κεφάλαιο

Ο Ρόλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου στην Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1913

Οι αρχές του 20^{ου} αιώνα βρίσκουν το κίνημα του Δημοτικισμού σε πλήρη εξέλιξη με πολλές διεργασίες να τελούνται στο εσωτερικό του. Οι Δημοτικιστές προσπαθούσαν να συνασπιστούν σε ενώσεις και συμβούλια ώστε να πραγματοποιήσουν αυτά που σχεδίαζαν και οραματίζονταν. Ένα από τα πιο σημαντικά αποτελέσματα, αυτών, των διεργασιών ήταν η ίδρυση του *Εκπαιδευτικού Ομίλου*. Πριν αναφερθεί, όμως, η δράση του Εκπαιδευτικού Ομίλου είναι αναγκαίο να επισημανθούν κάποιες ακόμη απόπειρες των Δημοτικιστών να οργανωθούν σε συνασπισμούς με σκοπό να διαδώσουν τις ιδέες τους, αλλά και να τις υλοποιήσουν. Τέτοιες προσπάθειες είναι το «*Αδελφάτο της Εθνικής Γλώσσας*» που ιδρύθηκε το 1905 στην

¹⁶¹ Χ. Γ. Χαρίτος, *ό.π.*, σ. 278.

Κωνσταντινούπολη, η «*Φοιτητική Συντροφιά*» που συγκροτήθηκε το ίδιο έτος¹⁶² και το «*Κυριακάτικο Σχολείο Εργατριών*» που με τη δράση του ανέδειξε τις πολιτικές προεκτάσεις της εκπαίδευσης¹⁶³. Το Κυριακάτικο Σχολείο Εργατριών προσπάθησε να μεταφέρει στη λαϊκή τάξη την πεποίθηση ότι η γυναίκα μορφωση είναι ένα προνόμιο όλων των γυναικών. Για αυτό το λόγο έδινε τη δυνατότητα ακόμη και στις εργαζόμενες γυναίκες να βελτιώσουν το μορφωτικό επίπεδο και το γνωστικό τους υπόβαθρο όσον αφορά το επάγγελμα που ασκούσαν Βέβαια, όλες αυτές οι απόπειρες δεν άντεξαν στη διάρκεια του χρόνου, αλλά και στις αντιδράσεις που ξεσήκωσαν¹⁶⁴.

Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος ήταν το μοναδικό ισχυρό εγχείρημα των Δημοτικιστών, που άντεξε στο χρόνο και άσκησε σπουδαία επιρροή στην εξέλιξη του γλωσσικού ζητήματος. Παράλληλα, την ίδια περίοδο, το 1910, οι Δημοτικιστές λογοτέχνες άρχισαν να συγγράφουν αποκλειστικά στη δημοτική γλώσσα, δημιουργώντας κλίμα εδραίωσης της δημοτικής και στο χώρο του πνεύματος και των γραμμάτων¹⁶⁵. Η μορφή της δημοτικής γλώσσας που χρησιμοποιείται για συγγραφικούς λόγους ταυτίζεται με την απλή, κοινή δημοτική που χρησιμοποιεί ο λαός, χωρίς βερμπαλισμούς και επιτηδευμένα γλωσσικά στοιχεία. Είναι άξιο αναφοράς ότι η αποτελεσματική δράση του Εκπαιδευτικού Ομίλου έγκειται σε μεγάλο βαθμό από την πολιτική κατάσταση που επικρατούσε στη χώρα, καθώς το 1910 στην εξουσία ανέρχεται ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ένθερμος υποστηρικτής του Δημοτικισμού και βασικός εκφραστής της φιλελεύθερης ιδεολογίας. Το πολιτικό σκηνικό, λοιπόν, που είχε διαμορφωθεί ευνοούσε πρωτοποριακές κινήσεις όπως ήταν η ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου, που θα έδινε ώθηση στην πρόοδο του γλωσσικού ζητήματος¹⁶⁶.

Η ιδέα για τη θεμελίωση του Εκπαιδευτικού Ομίλου, σύμφωνα με τον Τριανταφυλλίδη, προήλθε από ένα γράμμα που έκανε το γύρο των πιο σημαντικών Ευρωπαϊκών πόλεων, μεταξύ των οποίων και η Αθήνα, διαδίδοντας στις τάξεις των διανοούμενων το μήνυμα της αλλαγής στην εκπαίδευση. Έπρεπε να υπάρξει μέριμνα για την εκπαίδευση των λαϊκών στρωμάτων, αφού μέχρι τότε βρισκόταν σε ευτελές επίπεδο, με ό,τι συνέπεια είχε αυτό για την κοινωνία. Οφείλαν οι πνευματικοί άνθρωποι να συνασπιστούν και να αναλάβουν δράση, ώστε να αλλάξουν την υφιστάμενη

¹⁶² Δ. Μαυροσκούφης, *ό.π.*, σ. 5.

¹⁶³ ΙΕΕ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1977, τ. 10.

¹⁶⁴ Α. Σ. Θεοδοροπούλου, Το Κυριακάτικο Σχολείο Εργατριών, στο: *ΔΕΟ*, τχ 15, 1915 σ. 75-76.

¹⁶⁵ Μ. Τριανταφυλλίδη, *Άπαντα Νεοελληνική Γραμματική Ιστορική Εισαγωγή (1938)*, τ. 3, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 121.

¹⁶⁶ Δ. Φ. Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 50-54.

κατάσταση¹⁶⁷. Η πρώτη και άμεση επέμβαση των ανθρώπων, αυτών, ήταν η δημιουργία μιας επιτροπής για την ανέγερση ενός «Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου», ζητώντας από το κράτος και από τους πολίτες οικονομική και υλική συμβολή, ώστε να δημιουργηθεί μια σχολική δομή, στην οποία τα παιδιά θα μπορούν να διαπαιδαγωγούνται στη μητρική τους γλώσσα¹⁶⁸. Με αφορμή, λοιπόν, αυτή την επιστολή υποκινήθηκαν πρωτοβουλίες. Η επιστολή στόχευε να διαδώσει τις ιδέες του Δημοτικισμού και να δώσει το έναυσμα για την οργάνωση ενεργειών που θα οδηγούσαν στην γλωσσική μεταρρύθμιση. Μια από αυτές τις πρωτοβουλίες αποτέλεσε η σύσταση του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος δημιουργήθηκε με αποστολή την καλλιέργεια εύφορου εδάφους, που θα μπορέσει μετέπειτα να υποστηρίξει την ίδρυση αντίστοιχων καινοτόμων σχολείων. Επίσης, αξίζει να επισημανθεί ότι αν και ξεκίνησε πολύ ελπιδοφόρα, υπήρχαν και οι πρακτικές δυσκολίες όπως ήταν η απόσταση που χώριζε τους εμπνευστές και η απουσία ενός ικανού αρχηγού που θα διευθύνει και θα συντονίζει αρμονικά το έργο¹⁶⁹. Επιπλέον, οι τρεις συνιδρυτές *Τριανταφυλλίδης, Γληνός και Δελμούζος*, διαφωνούσαν σχετικά με την προτεραιοποίηση των στόχων που είχαν θέσει, μα αποτέλεσμα να επιβραδύνεται η εφαρμογή τους. Η ασυμφωνία, αυτή, εδραζόταν στο διαφορετικό επιστημονικό υπόβαθρο που είχε κάθε ένας από τους ιδρυτές. Αφενός, ο Γληνός έδινε σημασία στην οργάνωση των εκπαιδευτικών πρακτικών, αφετέρου ο γλωσσολόγος Τριανταφυλλίδης είχε θέσει προτεραιότητα τον καθορισμό της γλώσσας και την φροντίδα της σωστής χρήσης της, στην μαθησιακή διαδικασία¹⁷⁰. Αυτές οι διενέξεις οδήγησαν μια ομάδα τεσσάρων Δημοτικιστών διανοουμένων να αναθέσουν στον Δελμούζο τη θέση του διευθυντή του Πρώτου Σχολείου, καθώς ήταν ο μόνος στο πρόσωπο του οποίου έβλεπαν όλα αυτά που είχαν οραματιστεί και μπορούσε να υλοποιήσει τις βλέψεις που είχαν¹⁷¹.

Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, όταν πρωτοξεκίνησε να λειτουργεί, εξέδιδε εξαγγελίες, οι οποίες εστίαζαν σε τρία καίρια σημεία του εκπαιδευτικού συστήματος. Αυτά ήταν η συγγραφή νέων σχολικών βιβλίων, η αναδιαμόρφωση του προγράμματος σπουδών και οι διδακτικές μέθοδοι που θα εφαρμόζονται. Επομένως, η επιδιωκόμενη

¹⁶⁷ Χ. Νούτσος, «Η ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1910)», στην: *Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας*, 2016, σ. 91.

¹⁶⁸ *ΔΕΟ*, τ. 9, 1921, σ. 5.

¹⁶⁹ Δ. Φ. Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 54.

¹⁷⁰ Χ. Νούτσος, *ό.π.*, σ. 103.

¹⁷¹ Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, *ό.π.*, σ. 15.

εκπαιδευτική ρύθμιση έπρεπε να καθορίζει τις τρεις αυτές σημαντικές συνιστάμενες του εκπαιδευτικού συστήματος. Ήταν, λοιπόν, ειλημμένη απόφαση των στελεχών του Εκπαιδευτικού Ομίλου ότι στο Πρώτο Πρότυπο Σχολείο που θα ιδρυθεί η γλώσσα διδασκαλίας θα είναι αποκλειστικά η δημοτική και η διαπαιδαγώγηση των μαθητών θα βασιστεί στα πρότυπα της «*Νέας Αγωγής*». Είναι φανερό ότι ο Όμιλος είχε καθήκον να διαδραματίσει διττό ρόλο, από τη μια γλωσσικό, δηλαδή να εμπνεύσει τις ιδέες του Δημοτικισμού, και από την άλλη εκπαιδευτικό, να κατορθώσει να υλοποιήσει τον σχεδιασμό των νέων φιλελεύθερων σχολείων με αρχή τη δημιουργία του Πρώτου Πρότυπου Σχολείου. Οι αρχικές προτάσεις του Εκπαιδευτικού Ομίλου βρήκαν υποστήριξη και από τον πολιτικό κόσμο της εποχής. Πιο συγκεκριμένα, το Λαϊκό Κόμμα που αναδύθηκε στην πολιτική σκηνή της χώρας το 1910 υποστήριζε την ίση πρόσβαση όλων των ανθρώπων στην εκπαίδευση. Για να πραγματοποιηθεί αυτό το ιδανικό προτάθηκαν συνοδευτικά πρακτικές εφαρμογές που θα συμβάλουν στην εξάλειψη των εκπαιδευτικών ανισοτήτων. Ειδικότερα, προτείνουν να αυξηθεί ο αριθμός των δημοτικών σχολείων, ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες όλης της ελληνικής επικράτειας, η διδασκαλία να πραγματοποιείται με τη χρήση της δημοτικής γλώσσας, που ομιλείτε από το λαό και να δοθεί έμφαση στην παροχή τεχνικών γνώσεων που θα ωφελούν τους μαθητευόμενους στην επαγγελματική τους ενασχόληση αλλά και στη λύση καθημερινών πρακτικών θεμάτων¹⁷².

Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος συνέστησε το πιο ουσιαστικό εργαλείο των Δημοτικιστών, μέσω του οποίου ασκήθηκε επιρροή και κατόρθωσε να αποτελεί ρυθμιστικό παράγοντα στο σχεδιασμό εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων ιδιαίτερα επί κυβερνήσεως Βενιζέλου. Αν και αρχικά ο Εκπαιδευτικός Όμιλος ιδρύθηκε για να εκδώσει οικονομικά αλλά και ποιοτικά σχολικά βιβλία, τελικά κατέληξε να πρωταγωνιστεί στην προσπάθεια ριζικών αλλαγών στην εκπαίδευση της Ελλάδας. Μερικοί από τους πιο επιφανείς και εγγράμματους Έλληνες της εποχής όπως ο Παπαναστασίου, ο Τοπάλης, ο Δελμούζος, ο Καζαντζάκης, ο Καρκαβίτσας, ο Μαβίλης, ο Τσιριμώκος, ο Τριανταφυλλίδης και ο Γληνός αποτελούσαν τον κορμό του Ομίλου. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος σχεδίαζε να εγκαθιδρύσει στην Ελλάδα ένα είδος σχολείου που θα απαρτίζεται από τα απαραίτητα τμήματα που θα καλλιεργούν

¹⁷² Κ. Δ. Μαλαφάντης, «Νεοελληνικός Διαφωτισμός και Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός: Ιδεολογικές Συνέχειες και Αδιέξοδες Επιβιώσεις κατά τον Δημήτρη Γληνό», στο: Μαλαφάντης, Κ. Δ., Παπαδοπούλου, Β., Αυγητίδου, Σ., Ιορδανίδης, Γ., & Μπέτσας, Ι. (επιμ) Ελληνική Εκπαιδευτική και Παιδαγωγική Έρευνα, πρακτικά 9^{ου} Συνεδρίου, τ. 2, Αθήνα 2006, σ. 824.

τους μαθητές και θα διαπλάθουν μία ολοκληρωμένη προσωπικότητα με ανεπτυγμένες ηθικές αξίες και κοινωνικές δεξιότητες αλλά και με κατεύθυνση προς την επαγγελματική εξειδίκευση, ώστε οι μαθητές να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας. Βέβαια, οι εξελίξεις αυτές που εκτυλίσσονταν στον Εκπαιδευτικό Όμιλο δεν ήταν δυνατό να μην δημιουργήσουν αντιδράσεις στο μέτωπο των Συντηρητικών. Οι Συντηρητικοί εξέφραζαν προβληματισμούς σχετικά με την συνέχεια της ιστορικής και πολιτιστικής κληρονομιάς του έθνους λόγω της επερχόμενης επικράτησης της δημοτικής γλώσσας¹⁷³. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος σχετικά με τη γραμματική της δημοτικής γλώσσας προσπάθησε να μην την εκλαϊκεύσει εντελώς όπως σκόπιμα είχε επιχειρήσει ο Ψυχάρης στο βιβλίο «*Το Ταξίδι Μου*». Σκοπός του Ομίλου ήταν η προφορική γλώσσα μορφολογικά να βρίσκεται όσο το δυνατόν κοντύτερα στην γραπτή γλώσσα που χρησιμοποιούνταν για πνευματικούς λόγους π.χ. παιδεία, επιστήμη, λογοτεχνία, νομοθεσία¹⁷⁴.

Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος εξέδιδε και δημοσίευε κάθε τρεις μήνες ένα δελτίο. Το δελτίο αυτό ήταν στην πραγματικότητα μία εκτεταμένη ανακοίνωση, με την οποία τα μέλη του Ομίλου κοινοποιούσαν τις ιδέες του αλλά εξέφραζαν και τις απόψεις σε εκπαιδευτικά ή γλωσσικά θέματα που ανέκυπταν στη χώρα¹⁷⁵. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για να κατανοήσει κανείς τη σημασία του Δελτίου αλλά και τη θέση που κατείχε στη συνολική λειτουργία του Ομίλου είναι το πρώτο τεύχος που κυκλοφόρησε, στο οποίο κατά κύριο λόγο εκφράζεται η απάντηση των μελών με επιχειρήματα απέναντι στην άποψη που υποστηρίζουν οι συντηρητικοί για τη διατήρηση της καθαρεύουσας και την ευτέλεια της δημοτικής γλώσσας, αλλά και απέναντι στους ακραίους δημοτικιστές που κατηγορούν ότι τα μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου επιδεικνύουν ανεκτική στάση απέναντι στο γλωσσικό ζήτημα και υποκύπτουν σε υποχωρήσεις αναμειγνύοντας τη δημοτική γλώσσα με συντηρητικά γλωσσικά στοιχεία (Καψωμένος, 1985).

Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, όπως προαναφέρθηκε, τελικά προσανατολίστηκε στην προσπάθεια να επιδιώξει και να εκπληρώσει την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Όπως είναι απόλυτα λογικό κάθε μεταρρύθμιση που προσβλέπει σε ριζικές αλλαγές θα πρέπει να ξεκινάει από την αρχή του οικοδομήματος - εκπαιδευτικού συστήματος. Επομένως, και στην προκειμένη περίπτωση προτεραιότητα για τον Εκπαιδευτικό

¹⁷³ Α. Δημαράς, *ό.π.*, σ. 307.

¹⁷⁴ Δ. Φ. Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 38.

¹⁷⁵ Χ. Νούτσος, *ό.π.*, σ. 96.

Όμιλο αποτελεί το Δημοτικό Σχολείο. Για αυτό το λόγο, έγινε η προσπάθεια συγκρότησης του Πρώτου Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου, αλλά η προσπάθεια αυτή απέβη άκαρπη, καθώς ποτέ δεν ευοδώθηκε¹⁷⁶. Οι βασικές αρχές λειτουργίας του δημοτικού σχολείου, σύμφωνα με τον Εκπαιδευτικό Όμιλο, ήταν ότι είναι δωρεάν, κοινό και υποχρεωτικό για όλους. Η δημοτική βαθμίδα εκπαίδευσης διαρκούσε έξι χρόνια. Στο δημοτικό σχολείο που οραματιζόνταν τα μέλη του Ομίλου θα εφαρμόζονταν όλες οι καινοτομίες που θα δημιουργούσαν ένα σχολείο ευέλικτο και ανοικτό προς την κοινωνία¹⁷⁷. Κάθε είδους συντηρητισμού και αρχαιολαγνείας βρισκόταν στο παρελθόν και δεν αφορούσε το εκπαιδευτικό σύστημα ενός σύγχρονου κράτους. Το σχολείο θα πρέπει να προετοιμάζει του μαθητές ώστε να γίνουν άξιοι, χρήσιμοι και ενεργοί πολίτες μιας κοινωνίας που χρειάζεται όλα τα μέλη της και το καθένα επιτελεί το έργο του διασφαλίζοντας με αυτό τρόπο την ισορροπία και την ευημερία του κοινωνικού συνόλου¹⁷⁸.

Η μαθησιακή διαδικασία βέβαια δεν αποτελείται μόνο από τους μαθητές, αλλά και από τους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι αποτελούν το πιο σημαντικό στοιχείο στην εκπαίδευση ενός νέου. Αυτή την αξία αναγνώρισαν τα στελέχη του Εκπαιδευτικού Ομίλου, όπου και για πρώτη φορά έθεσαν το ζήτημα της εκπαίδευσης των δασκάλων (Χαραλάμπους, 1987). Οι εκπαιδευτικοί όφειλαν να ακολουθήσουν την εκσυγχρονιστική πολιτική του νέου σχολείου και αντιστοίχως να εκπαιδευτούν και να καλλιεργηθούν σε σύγχρονα πλαίσια, ώστε να ανταποκριθούν όσο το δυνατόν καλύτερα στο νέο αναμορφωμένο ρόλο τους. Μάλιστα, ο Ιωάννης Τσιριμώκος ως Υπουργός Παιδείας της μεγάλης εκπαιδευτικής μεταρρυθμιστικής προσπάθειας μαζί με τον Εκπαιδευτικό Όμιλο εισηγήθηκαν οι δάσκαλοι να φοιτούν σε σχολή του εξωτερικού, ώστε να εξοπλίζονται με ανώτερα μορφωτικά εφόδια¹⁷⁹. Το μέτρο αυτό θεωρήθηκε ιδιαίτερα πρωτοποριακό. Συνεπαγωγικά, η παρεχόμενη εκπαίδευση από τέτοιους διδάσκοντες βελτιώνεται και γίνεται πιο ποιοτική. Μια ακόμη σημαντική παράμετρος του εκπαιδευτικού συστήματος είναι τα σχολικά εγχειρίδια. Μέχρι τότε τα σχολικά βιβλία ήταν γραμμένα στην καθαρεύουσα και το περιεχόμενο τους θεωρούταν παρωχημένο. Η αρχή του μετασχηματισμού αυτού έγινε το 1912, όταν συγγράφθηκε το αλφαβητάριο στη δημοτική γλώσσα και στη συνέχεια ακολούθησε πλειάδα

¹⁷⁶ Δ. Φ. Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 57- 61.

¹⁷⁷ Α. Κοντονή, *Το νεοελληνικό σχολείο και ο πολιτικός ρόλος των παιδαγωγικών συστημάτων*, Αθήνα 1997, σ. 37.

¹⁷⁸ Δ. Φ. Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 67.

¹⁷⁹ *Ακρόπολις*, αρ. φ. 6807, 9. 5. 1909, σ. 1.

λογοτεχνικών έργων που μεταφράστηκαν ή δημιουργήθηκαν από Δημοτικιστές συγγραφείς όπως ήταν η Πηνελόπη Δέλτα και ο Αλέξανδρος Δελμούζος¹⁸⁰. Σύμφωνα με την Πηνελόπη Δέλτα, τα σχολικά βιβλία ήταν δυσνόητα, ιδιαίτερα για μικρά παιδιά, καθώς ήταν γραμμένα με δύσκολες, αρχαιοπρεπείς λέξεις αποκομμένα από την καθημερινή γλώσσα. Επιπλέον, το περιεχόμενό τους είχε αρχαιολατρικό χαρακτήρα και παρέπεμπε στο αρχαίο ένδοξο παρελθόν με μοιρολατρικό τρόπο¹⁸¹. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος μετά τις εξελίξεις που ακολούθησαν τους Βαλκανικούς Πολέμους παραμέρισε την ίδρυση σχολείων που οραματιζόταν. Η δράση του πλέον εστιάστηκε στη διακήρυξη και εξάπλωση των φιλελεύθερων ιδεών που πρόκριναν τη δημοτική γλώσσα έναντι της καθαρεύουσας και παράλληλα έδειξε ενδιαφέρον για το σχηματισμό και την οργάνωση της ανοικοδόμησης ενός σύγχρονου εκπαιδευτικού συστήματος¹⁸².

Ανάμεσα στις καινοτομίες που πρότεινε ο Εκπαιδευτικός Όμιλος για την εκπαίδευση ήταν και οι εμπνεύσεις που αφορούσαν την ανασυγκρότηση της εκπαίδευσης των γυναικών. Οι φιλελεύθεροι Δημοτικιστές έδωσαν μεγάλη έμφαση στη σωστή και δίκαιη οργάνωση της εκπαίδευσης των θηλέων, με την ίδρυση περισσότερων παρθεναγωγείων, που θα ακολουθούσαν τη δομή των υπόλοιπων νέων σχολείων, αλλά και με την κατάλληλη διαμόρφωση του περιεχομένου της εκπαίδευσης των γυναικών, ώστε και οι πολίτες γένους θηλυκού να αντιμετωπίζονται ως αναπόσπαστο και ενεργό μέρος της κοινωνίας. Οι σύγχρονες κοινωνίες δεν αναγνώριζαν κοινωνικές ανισότητες. Επομένως, οι καθεστηκυίες αδικίες έπρεπε να κατασβηστούν και η εκπαίδευση μπορούσε να γίνει το εφαλτήριο της δημιουργίας μίας τέτοιας σύγχρονης κοινωνίας. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος ήταν μία κίνηση που από την ίδρυση του συνδέθηκε, επηρέαζε και επηρεαζόταν από τις πολιτικές εξελίξεις που εκτυλίσσονταν στη χώρα. Η Μικρασιατική Καταστροφή φανέρωσε λανθασμένους χειρισμούς σπουδαίων Φιλελεύθερων πολιτικών, με αποτέλεσμα αρκετά μέλη να δυσανεστηθούν από τις πολιτικές πρακτικές που εφαρμόστηκαν και να απομακρυνθούν, επιλέγοντας να υποστηρίξουν σοσιαλιστικά πολιτικά σχήματα¹⁸³. Επιπρόσθετα, οι ελπίδες για τις μεταρρυθμιστικές αλλαγές που είχαν οραματιστεί οι άνθρωποι του Εκπαιδευτικού Ομίλου έφεψαν συνεχώς στο κενό, καθώς το 1913 η

¹⁸⁰ ΔΕΟ, τ. 1, 1911, σ. 275- 290.

¹⁸¹ Π.Σ. Δέλτα, «Τα καινούρια αναγνωστικά μας», στο: ΔΕΟ, τ. 17, 1917, σ. 44.

¹⁸² Τ. Κοτρώτσου-Λόντου, «Το ελληνικό γλωσσικό ζήτημα», στο: *Επιστημονικό Βήμα*, 2004, σ. 41.

¹⁸³ D. Papadopoulos, A. Ntai and D. Seremeti, «Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος (σύσταση, πρωταγωνιστές, δράση, διάσπαση)» 2006, σ. 20.

μεγάλη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που είχε σχεδιαστεί από τον Τσιριμώκο δεν ψηφίστηκε ποτέ από τη Βουλή με αποτέλεσμα να μείνει στην ιστορία ως προσπάθεια, και στη συνέχεια το 1917 πραγματοποιήθηκε μόνο ένα μέρος των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων που είχαν κατατεθεί¹⁸⁴. Ακόμη κι αυτές οι μεταρρυθμίσεις είχαν βραχύβια διάρκεια, δεν κατάφεραν να ενσωματωθούν στα εκπαιδευτικά δεδομένα της ελληνικής κοινωνίας, με αποτέλεσμα όταν ο Βενιζέλος έπεσε από την εξουσία, αντίστοιχα κι αυτές οι μεταρρυθμίσεις καταργήθηκαν. Στο εσωτερικό του Ομίλου λόγω των σοβαρών πολιτικών εξελίξεων άρχισαν να εκδηλώνονται διαφωνίες σχετικά με τους πολιτικούς χειρισμούς των Φιλελεύθερων όσον αφορά την πραγματοποίηση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης στο αναμορφωμένο αστικό κράτος, οι οποίες σταδιακά παίρνουν τις διαστάσεις εμφύλιας διαμάχης¹⁸⁵.

Το 1920 οι διαφωνίες εξαπλώθηκαν ακόμη και στα ιδρυτικά στελέχη. Τότε ήταν που άρχισε να διαφαίνεται η δυσοίωνα εξέλιξη του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Ο Τριανταφυλλίδης απογοητεύτηκε από τις πολιτικές συγκυρίες που είχαν δημιουργηθεί κι εγκατέλειψε την ενεργό πολιτική δράση, συνεχίζοντας να υποστηρίζει τις δημοτικιστικές αντιλήψεις του από το ρόλο του γλωσσολόγου. Ο Γληνός δυσαρεστήθηκε από την έκβαση του φιλελεύθερου κόμματος και αποσχίστηκε από αυτό, υιοθετώντας την σοσιαλιστική ιδεολογία και προσχωρώντας στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας. Τέλος, ο Δελμούζος αντιτίθεται και κατακρίνει την κομμουνιστική ιδεολογία. Αυτές οι διαφορετικές απόψεις που έχουν ο Γληνός και ο Δελμούζος μορφοποιούνται και συμπυκνώνονται σε μία βασική και ουσιαστική διαφορά, ο Γληνός επιθυμούσε η εκπαίδευση να έχει πολιτικό χαρακτήρα και να κατευθύνει ιδεολογικά τους μαθητούμενους, αντίθετα ο Δελμούζος υποστήριζε ότι η πολιτική και η εκπαίδευση θα πρέπει να είναι δύο ανεξάρτητες συνιστώσες, που δεν αλληλοεπηρεάζονται. Επομένως, είναι σαφές ότι αυτοί οι τρεις άνθρωποι δεν μπορούσαν πλέον να συνυπάρξουν και να διευθύνουν τη λειτουργία του Ομίλου. Συνεπώς, το 1927 το εγχείρημα έληξε άδοξα και επήλθε η ολοκληρωτική διάλυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου¹⁸⁶. Καταληκτικά, θεωρείται αναγκαίο να αναφερθεί ότι ο Εκπαιδευτικός Όμιλος δέχθηκε αρκετό πόλεμο και από εξωγενείς παράγοντες, οι οποίοι κατέκριναν τον Όμιλο λέγοντας ότι οι στόχοι του και ο σκοπός της ύπαρξής του

¹⁸⁴ R. Beaton, *ό.π.*, σ. 394-395.

¹⁸⁵ Χ. Γούλη, Ε. Καυκούλα, «*Η Εκπαίδευση κατά την περίοδο του Ελευθέριου Βενιζέλου*», στα: Πρακτικά του 3^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου ιστορίας της Εκπαίδευσης, Συμπόσιο IV (2004).

¹⁸⁶ D.Papadopoulos, *ό.π.*, σ. 22.

συνεχώς παλινδρομούσε εφαρμόζοντας παράλληλα πρόχειρες πρακτικές που δε μπορούσαν να εξασφαλίσουν στους μαθητές υψηλό μορφωτικό επίπεδο¹⁸⁷.

¹⁸⁷ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, σ. 93.

Z' Κεφάλαιο

Από την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1913 στην Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1917

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913, που αναλύθηκε εκτενέστερα παραπάνω, αποτέλεσε την πρώτη οργανωμένη και ουσιαστική αστική μεταρρύθμιση. Την περίοδο διεργασίας της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης η αστική τάξη ανέρχεται στην εξουσία και με, αυτό, τον τρόπο ουσιαστικά ξεκινάει να προϋδεάζει για το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα που θα ακολουθήσει με στόχο τον εκσυγχρονισμό της χώρας. Ήταν αδήριτη ανάγκη η εκπαίδευση να αναμορφωθεί, ώστε να μπορεί να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις των νέων κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών που είχαν δημιουργηθεί, αλλά και στη διαχείριση των νέων εδαφικών δεδομένων που είχαν προκύψει ιδιαίτερα μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους. Οι φιλελεύθεροι - αστοί στην πλειοψηφία τους ενστερνίζονταν παράλληλα τις απόψεις του Δημοτικισμού. Έτσι, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση παράλληλα θα περιλάμβανε και λύσεις του γλωσσικού ζητήματος. Επιπλέον, με τις αστικές μεταρρυθμίσεις οι αστοί με προεξάρχοντα τον Ελευθέριο Βενιζέλο σκόπευαν να μετασχηματίσουν την κοινωνία, ώστε να εξυπηρετούνται τα οικονομικά συμφέροντά τους και μέσω της εκπαίδευσης αυτός ο μετασχηματισμός θα ήταν εφικτός¹⁸⁸.

Η σημασία της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1913 έγκειται στο σημαντικό κληροδότημα που άφησε, καθώς σε πρακτικό επίπεδο δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Πιο συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν οι ελλείψεις των σχολικών δομών, η απουσία πρακτικού - τεχνικού μαθησιακού περιεχομένου, η προσκόλληση στη λατρεία του αρχαίου ελληνικού πνεύματος, ο απόλυτος κλασικός προσανατολισμός της μέχρι πρότινος παιδείας, η ανεπαρκής μέριμνα για εκπαίδευση των ίδιων των εκπαιδευτικών, αλλά και η ολοφάνερη δυσκαμπία της ελληνικής κοινωνίας να δεχτεί ότι η εκπαίδευση είναι προνόμιο όλων των ανθρώπων και η λαϊκή τάξη θα πρέπει να επιμορφώνεται λαμβάνοντας τουλάχιστον την βασική εκπαίδευση¹⁸⁹. Με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913, γίνεται κατανοητό ότι το σχολείο θα πρέπει να αποκτήσει και τεχνική κατεύθυνση, ώστε οι μαθητές να διδάσκονται γνώσεις που θα τους φανούν χρήσιμες στην καθημερινή τους ζωή. Ενδεχομένως, μια τεχνική σχολή να ήταν η

¹⁸⁸ Σ. Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 70-71.

¹⁸⁹ Σ. Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 72.

ενδεδειγμένη λύση όπως είχε προταθεί στα υπό ψήφιση νομοσχέδια του Τσιριμώκου¹⁹⁰. Ακόμη, το εκπαιδευτικό σύστημα ακολούθησε τη νέα διαμόρφωση των κοινωνικών τάξεων και οι δύο σταδιακά, αλλά ταυτόχρονα να εδραιωθούν. Βέβαια, η δομή είναι πολύ δημοκρατική για την εποχή. Η ευελιξία της σύγχρονης κοινωνίας αντικατοπτρίζει την ευελιξία που υπάρχει στο υπό διαμόρφωση εκπαιδευτικό σύστημα, καθώς σε ένα απόλυτα δημοκρατικό περιβάλλον όποιος μαθητής έχει δυνατότητες μπορεί να μεταπηδήσει από το Γυμνάσιο στο Αστικό Σχολείο¹⁹¹. Τελευταία αλλά πολύ σημαντική συμβολή της προσπάθειας για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913 ήταν τα θεμέλια που τέθηκαν για τη γλωσσική μεταρρύθμιση και πιο συγκεκριμένα για την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας ως ,γλώσσα διδασκαλίας στο ελληνικό σχολείο¹⁹². Μετά την αποτυχία πραγματοποίησης της μεταρρύθμισης του 1913 ενεργό ρόλο ανέλαβε ο Εκπαιδευτικός Όμιλος. Η τριανδρία του Ομίλου, Τριανταφυλλίδης, Δελμούζος και Γληνός, διορίστηκε στις ανώτερες επιτελικές θέσεις του Υπουργείου Παιδείας, ώστε να προετοιμάσουν και να φέρουν εις πέρας την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917, έχοντας ως υπόβαθρο την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913¹⁹³. Η μεταρρύθμιση του 1917 περιλάμβανε νομοσχέδια που βελτίωναν το διδακτικό περιεχόμενο και την ποιότητα της μόρφωσης των μαθητών, προβλεπόταν μέριμνα για την οικονομική ενίσχυση των εκπαιδευτικών και την αναμόρφωση των διοικητικών λειτουργιών του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος προς διευκόλυνση της εκπαιδευτικής διαδικασίας¹⁹⁴.

Το πιο σημαντικό μέτρο, όμως, που προβλέπει η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 ήταν η θέσπιση της δημοτικής γλώσσας ως γλώσσα διδασκαλίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση με παράλληλη εκμάθηση της καθαρεύουσας γλώσσας τα δύο τελευταία χρόνια του δημοτικού σχολείου, ώστε η γλωσσική μετάβαση να γίνει ομαλά και σταδιακά¹⁹⁵. Επιπλέον, συγγράφηκαν καινούργια σχολικά εγχειρίδια με πρωτοποριακό περιεχόμενο, μεταδίδοντας στους μαθητές μηνύματα με σύγχρονες αρχές και ιδεολογίες, που έπρεπε να ριζωθούν στην κοινωνία. Μάλιστα την περίοδο που προετοιμάζεται η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 η Ελλάδα βιώνει μια

¹⁹⁰ Χ. Τζήκας, *ό.π.*, σ. 187.

¹⁹¹ Σ. Μπουρνάζος, «Αλληλογραφία της ΠΣ Δέλτα, 1906-1940», στο: *Μνήμων*, τχ. 21, 1999, σ. 275-276.

¹⁹² Σ. Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 70-71.

¹⁹³ Α. Φραγκουδάκη, *ό.π.*, σ. 44-45.

¹⁹⁴ Α. Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι, Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα 2004, σ. 50-51.

¹⁹⁵ Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σ. 113-115.

σοβαρή πολιτική κρίση, που αναλύθηκε παραπάνω, και τα στελέχη του Εκπαιδευτικού Ομίλου με πιο ενεργό τον Δημήτριο Γληνό εκμεταλλευόμενοι τον πολιτικό αναβρασμό, προσπαθούν να προτείνουν ριζικές αλλαγές που θα δώσουν λύσεις σε προβλήματα που διαιωνίζονταν μέχρι τότε. Ένα από, αυτά, ήταν το χείριστο περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων. Έτσι, άρχισαν να εκδίδουν βαθμιαία καινούργια σχολικά βιβλία με τα πιο χαρακτηριστικά να είναι τα «Ψηλά βουνά» του Ζαχαρία Παπαντωνίου και «*Το αλφαβητάρι με τον ήλιο*», που τέθηκε σε κυκλοφορία το 1919¹⁹⁶. Είναι προφανές ότι τα βιβλία που δημιουργήθηκαν ήταν εμπνευσμένα με τις ιδέες της αστικής ιδεολογίας, καθώς οι φιλελεύθεροι αστοί επεδίωκαν την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση αποβλέποντας στην ικανοποίηση των αστικών συμφερόντων. Η μεγάλη αλλαγή στα σχολικά βιβλία είναι οι νέες παιδαγωγικές μέθοδοι που διαφαίνονται μέσα από την ανάγνωση τους. Οι πολιτικοί που βρίσκονται στην εξουσία καταλαβαίνουν ότι, πλέον, η εκπαίδευση οφείλει να εστιάζει στο μαθητή, να μην στηρίζεται σε εκπαιδευτικούς - αυθεντίες που διδάσκουν σε ένα κλίμα εκφοβισμού προς του μαθητές εξαντλώντας σε αυταρχικές πρακτικές όλη την εξουσία που κατέχουν. Γίνεται κατανοητό ότι το σχολείο πλέον πρέπει να αποτελεί ένα μικρόκοσμο της κανονικής πραγματικότητας, προετοιμάζοντας τους μαθητές να γίνουν χρήσιμοι και ωφέλιμοι πολίτες για την κοινωνία. Με την εισαγωγή των νέων αναθεωρημένων διδακτικών εγχειριδίων, οι μαθητές κατανοούν ότι στη σύγχρονη εποχή η πρόοδος βασίζεται στην ανάπτυξη της επιστήμης και της λογικής, στην οποία μπορούν να συμβάλλουν κι εκείνοι με την επιδίωξη της προσωπικής τους καλλιέργειας, αποβάλλοντας παράλληλα κατάλοιπα προσκόλλησης σε ένα αρχαιολατρικό και θεοκρατούμενο πνεύμα, που προωθούσε την αμάθεια του λαού σε συνδυασμό με την ύπαρξη μιας συγκεκριμένης πνευματικής ανώτερης τάξης, μιας ελίτ, την οποία όλοι υπάκουγαν¹⁹⁷. Ακόμη, οι μαθητές εκπαιδεύονται και μυούνται στην ιδέα ότι από εδώ και στο εξής η νομοθεσία του κράτους θα καθορίζει τη λειτουργία της κοινωνίας, και με αυτό τον τρόπο θα εξασφαλίζεται η σωστή απονομή της δικαιοσύνης, μια κατάσταση που κάθε σύγχρονο, ευνομούμενο κράτος όφειλε να τηρεί. Τα συγκεκριμένα βιβλία μεταλαμπαδεύουν στους μαθητές αξίες όπως είναι η τιμιότητα, η φιλαλήθεια, η εργατικότητα, η κριτική σκέψη, η πρωτοβουλία, η εφευρετικότητα, η κοινωνική αλληλεγγύη και το συλλογικό πνεύμα. Αξίες που είναι αναγκαίο κάθε Έλληνας πολίτης να έχει καλλιεργήσει και η

¹⁹⁶ Ε. Θ. Μεταξούδης, *ό.π.*, σ. 7.

¹⁹⁷ Α. Φραγκουδάκη, *ό.π.*, σ. 90.

ύπαρξη τους είναι σημαντικό συστατικό για την επίτευξη τόσο της προσωπικής, όσο και της συλλογικής ευημερίας¹⁹⁸.

Η έκδοση, αυτών, των νέων σχολικών βιβλίων, όπως ήταν φυσικό επακόλουθο, έφερε αντιδράσεις στις τάξεις των συντηρητικών. Θεωρήθηκε ότι το περιεχόμενό τους αντίκειται στα ιδανικά της θρησκείας και της πατρίδας και παραποιώντας το νόημα τους έγινε λόγος ότι ενδυναμώνονται κομμουνιστικές ιδεολογίες που θέτουν στην κορυφή την κοινότητα, αγνοώντας όπως είπε ο Χατζιδάκις χαρακτηριστικά ακόμη και τους γονείς μας προς όφελος της κοινότητας. Επιστέγασμα αυτών των κατηγοριών ήταν το αίτημα της επιτροπής που είχε συσταθεί από το Υπουργείο Παιδείας για κάψιμο και αφανισμό αυτών των βιβλίων που με το περιεχόμενό τους αλλοτριώνουν την ταυτότητα του έθνους και διαφθείρουν την ελληνική γλώσσα¹⁹⁹.

Η διάρκεια εφαρμογής της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917 υπήρξε εξαιρετικά βραχύχρονη, καθώς οι εκλογές πραγματοποιήθηκαν το 1920 ανέδειξαν νικηφόρο το φιλοβασιλικό κόμμα. Ο ελληνικός λαός μετά από μια σειρά συνεχόμενων πολέμων, εμφύλιων συγκρούσεων και συνεχών πολιτικών εξελίξεων νιώθει εξαντλημένος και αντιδράει ψηφίζοντας την αντιπολίτευση. Ο Βασιλιάς επιστρέφει στο θρόνο του και όλες οι προσπάθειες που είχαν γίνει, καταργούνται εν μια νυκτί από το νέο επιτελείο του Υπουργείου Παιδείας. Παρ' όλα αυτά η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση ήταν η πρώτη πράξη αστικού φιλελευθερισμού, που ενσωμάτωσε για πρώτη φορά τη δημοτική γλώσσα ως γλώσσα διδασκαλίας στο ελληνικό σχολείο²⁰⁰. Η μεταρρύθμιση του 1913 και η μεταρρύθμιση του 1917 είναι αλληλοσυνδεόμενες ενέργειες, προερχόμενες από το κόμμα του Ελευθέριου Βενιζέλου προωθώντας συνολικά τα ίδια καίρια αιτήματα εκσυγχρονισμού της παιδείας στην Ελλάδα²⁰¹.

Επίλογος

¹⁹⁸ Τ. Σ. Παππάς, «Το τέλος του χαρισματικού; Πολιτική κρίση, χαρισματική ηγεσία και δημοκρατία στην Ελλάδα του 20ού αιώνα», στο: *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 19, τχ. 1, 2002, σ. 34.

¹⁹⁹ Ν. Γ. Σβορώνος, *ό.π.*, σ. 116.

²⁰⁰ Δ. Διαμαντής, *Τα σχολικά προγράμματα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και η πολιτική ιδεολογία, 1830- 1920: συμβολή στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, Αθήνα 2006, σ. 76.

²⁰¹ Α. Φραγκουδάκη, *ό.π.*, σ. 91.

Με υπόβαθρο όσα αναλύθηκαν στην παρούσα μελέτη κατανοεί κανείς ότι η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1913 ήταν αποτέλεσμα των ανερχόμενων αστικών δυνάμεων που εκπροσωπούνταν από τον Ελευθέριο Βενιζέλο, που συντελέστηκε όταν ο ίδιος ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας, μετά το ξέσπασμα του κινήματος του Γουδί το 1909. Επηρεασμένοι οι Φιλελεύθεροι Αστοί από τις επικρατούσες συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί στις μεγάλες Ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, επιθυμούν να προβούν σε αντίστοιχες μεταρρυθμίσεις εκσυγχρονίζοντας την ελληνική κοινωνία συμβαδίζοντας με τα Ευρωπαϊκά πρότυπα. Η ιδεολογική κατεύθυνση και ο χαρακτήρας των νομοσχεδίων ήταν αρκετά καινοτόμος για την περίοδο που εμφανίστηκαν. Η θεμελίωση της προσχολικής εκπαίδευσης, η εξαετής υποχρεωτική και κοινή δημοτική εκπαίδευση, ο θεσμός του τριετούς αστικού σχολείου και του εξαχρονου γυμνασίου, η κρατική μέριμνα της παροχής εξειδικευμένης εκπαίδευσης με στόχο την κατάρτιση των εκπαιδευτικών, το ενδιαφέρον για την ενσωμάτωση της τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης στο νέο σχολείο, η αύξηση του αριθμού των σχολικών δομών και η ενασχόληση με την κατοχύρωση του δικαιώματος στην εκπαίδευση για τις γυναίκες αποτελούσαν ριζοσπαστικές ιδέες που δεν είχαν ξανά εκδηλωθεί στην ελληνική κοινωνία. Όλες αυτές οι αλλαγές προτάθηκαν, καθώς οι εκπαιδευτικές συνθήκες όφειλαν να είναι προσαρμοσμένες στα νέα πολιτικά δεδομένα, ενώ η αστική τάξη επιθυμούσε να εδραιώσει τη θέση της. Για να ευοδωθούν, αυτοί, οι σκοποί το σχολείο έπρεπε να ανοιχτεί στην κοινωνία, να απευθύνεται σε όλο τον λαό, να έχει αυτονομία, αλλά παράλληλα να αφουγκράζεται τις ανάγκες της κοινωνίας και να προσαρμόζεται σε αυτές. Η εκπαιδευτική μεταρρυθμιστική προσπάθεια του 1913 ήταν τόσο προηγμένη που συνέστησε τη βάση σχεδιασμού άλλων μετέπειτα εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων που ακολούθησαν το 1964 και το 1976/77.

Οι αντιδράσεις από αντιπολιτευτικές δυνάμεις δυστυχώς απέτρεψαν την εφαρμογή της μεταρρύθμισης του 1913 και το ελληνικό κράτος έχασε πολύτιμο χρόνο στην πορεία του εκσυγχρονισμού του, ειδικά συγκριτικά με την εξέλιξη άλλων προηγμένων ευρωπαϊκών κρατών. Αυτό το γεγονός την καθιστούσε έρμαιο των άλλων ισχυρών χωρών, αφού ελέγχονταν από εκείνες οικονομικά και τεχνολογικά. Συμπληρωματικά, η εσωστρέφεια που χαρακτηρίζει την ελληνική κοινωνία δημιουργεί εσωτερικά προβλήματα, που την καταδικάζουν στην αφάνεια. Η Ελλάδα δε μπόρεσε να διαγράψει σημαντικά βήματα προόδου και ανάπτυξης στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα.

Πηγές και Βιβλιογραφία

Αλισανδράτος Γ, (2010). *Μανόλης. Α. Τριανταφυλλίδης 1883-1959: σελίδες από τη ζωή και το έργο του*, Αθήνα

Beaton R, (1996). *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*. Αθήνα

Γάτος Γ, (2003). *Το μέγα πάθος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, 41 γράμματα του Γληνού στο Δελμούζο*, Αθήνα

Γληνός Δ, (1983). *Άπαντα*, Αθήνα

Γούλη Χ, & Καυκούλα Ε. (2004). «*Η Εκπαίδευση κατά την περίοδο του Ελευθέριου Βενιζέλου*», Στα: Πρακτικά του 3ου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας της Εκπαίδευσης, Συμπόσιο IV.

Δελμούζος Α, (1947). *Ο Φώτης Φωτιάδης και το παιδαγωγικό του έργο*, Αθήνα

Δέλτα Π, (1913). *Τα αναγνωστικά μας*, Στο: ΔΕΟ, τ. 13.

Δημακοπούλου Ν, (2022). *Το γλωσσικό ζήτημα στην εκπαίδευση: Από τη συνταγματική κατοχύρωση της καθαρεύουσας (1911) έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917*, Καλαμάτα

Δημαράς Κ, (1989). *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα

Διαμαντής Δ, (2006). *Τα σχολικά προγράμματα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και η πολιτική ιδεολογία, 1830- 1920: συμβολή στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, Αθήνα

Θεοδοροπούλου Α. Σ, (1915). *Το Κυριακάτικο Σχολείο Εργατριών*, Στο: ΔΕΟ. τχ 15.

Hering G, (2020). *Η διαμάχη για τη γραπτή νεοελληνική γλώσσα. Σύντομη ιστορία του γλωσσικού ζητήματος*, Ηράκλειο

Kalerante E Eleftherakis T & Galanis K, (2016). *Εκπαιδευτική πολιτική για τον γραμματισμό στην πρώτη κυβέρνηση Βενιζέλου εντασσόμενη σε ευρύτερες εξελικτικές πολιτικές κατευθύνσεις*, *Preschool and Primary Education*, 4 (1), 226-238.

Κάτσικας Χ. & Θεριανός Κ. Ν, (2004, 2007). *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης: από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους μέχρι το 2004*, Αθήνα

Καψωμένος Σ. Γ, (1985). *Από την ιστορία της Ελληνικής γλώσσας: η ελληνική γλώσσα από τα ελληνιστικά ως τα νεότερα χρόνια: η ελληνική γλώσσα στην Αίγυπτο*, Θεσσαλονίκη

Κοντονή Α, (1997). *Το νεοελληνικό σχολείο και ο πολιτικός ρόλος των παιδαγωγικών συστημάτων*, Αθήνα

Κορδάτος Γ, (1974). *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, Αθήνα

Κοτρώτσου – Λόντου Τ, (1977). *Το ελληνικό γλωσσικό ζήτημα*, Στο: ΠΕ. τ. 5.

Μαυροσκούφης Δ, (1988, 1987). *Εκπαιδευτική πολιτική και παιδαγωγική έρευνα*. Σύγχρονη Εκπαίδευση, 35.

Μεταξοϋδης, Ε. Θ. (2022). *Η πολιτική ταυτότητα, η φιλοσοφία και οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Ανακτήθηκε από: <http://ejournals.epublishing.ekt.gr>.

Μπουζάκης Σ, (2011). *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης. Όψεις και Απόψεις. Νεοελληνική Εκπαίδευση 1821-2010*, Αθήνα

Μπουζάκης Σ, (2006). *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1998)*, Αθήνα

Μπουζάκης Σ, (2013). *Ιωάννης Τσιριμώκος - Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (1913). Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου II*, Αθήνα

Μπουρνάζος Σ, (1999). *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα. Οι Απαρχές 1900-1922, Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος*, Αθήνα

Νούτσος Χ, (2016). *Η ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1910)*. Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας, 1, 89-108.

Οικονομάκου Μ, (2017). *Η εξέλιξη της φυσικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (θεσμικό πλαίσιο, εκπαίδευση διδασκόντων, αναλυτικά προγράμματα, οργανωτικά ζητήματα): δύο αιώνες*, Κομοτηνή

Papadopoulos D Ntai A & Seremeti D, (2006). *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος (σύσταση, πρωταγωνιστές, δράση, διάσπαση)*, Ανακτήθηκε από: https://www.researchgate.net/publication/352380447_O_Ekpaideutikos_Omilos_systase_protagonistes_drasediaspase

Παπακώστας Γ, (1993). *Ο Φώτης Φωτιάδης και το «Αδελφάτο της Εθνικής Γλώσσας»*. Αθήνα

Παππάς Τ Σ, (2002). *Το τέλος του χαρισματικού; Πολιτική κρίση, χαρισματική ηγεσία και δημοκρατία στην Ελλάδα του 20ού αιώνα*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 19 (1), 22-58.

Πολίτης Λ, (2003). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα

Ριζάς Σ, (2019). *Βενιζελισμός και Αντιβενιζελισμός στις απαρχές του Εθνικού Διχασμού 1915- 1922*, Αθήνα

Σβορώνος Ν Γ, (1976). *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα

Σκοπετέα Ε, (2002). *Γλωσσική συνείδηση στα Βαλκάνια, 18ος - 20ος αιώνας*. Γλώσσα, κοινωνία, ιστορία

Σταυρίδη – Πατρικίου Ρ, (2000). *Δημοτικισμός και κοινωνικό πρόβλημα*, Αθήνα

Τερζής Π Ν, (1988). *Εκπαιδευτική Πολιτική και Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση: Πρόγραμμα και πραγματικότητα - Πράγματα και πρόσωπα*, Θεσσαλονίκη

Τζάνη Μ, (1996). *Θέματα κοινωνιολογίας της παιδείας*, Αθήνα

Τζήκας Χ, (2006). *Ζητήματα ιστορίας και ιστοριογραφίας της εκπαίδευσης*, Θεσσαλονίκη

Tonnet Η, (1995). *Ιστορία της νέας ελληνικής γλώσσας: Η διαμόρφωσή της*, Αθήνα.

Τριανταφυλλίδης Μ, (1993). *Άπαντα. Νεοελληνική Γραμματική Ιστορική Εισαγωγή (1938)*, Θεσσαλονίκη

Φραγκουδάκη Α, (1972, 1992, 2004). *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι: Άγνοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα

Χαραλαμπίκης Χ, (2000). *Η δομή της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Από τον 3ο π. Χ ως τον 6ο μ.Χ αι. Η κοινή γλώσσα. Παράρτημα Ελλάς: Η ιστορία και ο πολιτισμός του ελληνικού έθνους από τις απαρχές μέχρι σήμερα, 1.*

Χαραλάμπους Φ Δ, (1987). *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος: η ίδρυση, η δράση του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπασή του*, Θεσσαλονίκη

Χαρίτος Χ, (1989). *Το Παρθενοναγωγείο του Βόλου*, Αθήνα

Χαρίτος Χ, (1986). *Το παρθενοναγωγείο και τα «αθεικά» του Βόλου. Συμβολή στη μελέτη των Εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα

Χατζηστεφανίδης Θ Δ, (1990). *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης 1821-1986 (2η έκδοση διορθωμένη)*, Αθήνα

Χρήστου Θ, (1998). *Κωνσταντίνος Δημητρίου Σχινάς (1801-1857). Η ζωή – Το έργο – Η εποχή*, Αθήνα

Χρήστου Θ, (2001). *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία : Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β' Π. Π. (1940-1941)*, Αθήνα

Χρήστου Θ, (2019). *Πέτρος Σωκράτους Κόκκαλης (1896-1962). Ο Αστός Επαναστάτης Ιατρός από τον Αντιβενιζελισμό στο Λενινισμό*, Αθήνα.

Χρήστου Θ, (1991). «Απόψεις σχετικά με την οργάνωση της εκπαίδευσης στις απαρχές της ίδρυσης του νεοελληνικού κράτους», στα :*Πρακτικά. Του ΙΑ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*. Θεσσαλονίκη

Χρήστου Θ, (1992). «Ο Κ. Δ. Σχινάς και η πρώτη Πρυτανεία στο Οθώνειο Πανεπιστήμιο (1837-1838)», στα *Ιστορικά*, τχ. 17, σ.371-384

Χρήστου Θ, (2006). «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στην πολιτική σκηνή (1909-1910)» στην: *Ιστορία των Ελλήνων*, τ.11, σ.444-483

Χρήστου Θ, (2006). «Το εκπαιδευτικό σύστημα (1881-1910). Αιτήματα, μεταρρυθμίσεις και ελλείμματα», στην: *Ιστορία των Ελλήνων*, τ.11, σ.484-525

Χρήστου Θ, (2013). *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα

Χρήστου Θ, (2005). *Γεώργιος Π. Κρέμος (1839-1962). Ένας κορυφαίος Αραχωβίτης ιστορικός*, Αθήνα

Χρήστου Θ, (2001). *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*, Αθήνα

Christidis F, (2007). *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*, Cambridge

Dakin D, (1972). *The unification of Greece. 1770-1923*, Benn

Diatsentos P, (2016). *Modern Greek. Founding myths, reform and prescription matters in 19th century*, Constructing Languages

Hobsbawm E J & Wrigley C, (1999). *Industry and Empire: from 1750 to the Present Day*, N.Y.

Mackridge P, (2016). *The Making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, & The Uses of the Past, A language in the image of the nation: Modern Greek and some parallel cases. (1797-1896)*, London

Παράρτημα I

Εικόνα 1: Τα νομοσχέδια του Τσιριμώκου. Πηγή: Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Βουλής

Περίληψη

Η εν λόγω μελέτη στοχεύει στην ανάλυση και τη διερεύνηση της προσπάθειας που επιχειρήθηκε να λάβει χώρα στην Ελλάδα το 1913, την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1913, μια από τις κύριες εξαγγελίες της βενιζελικής παράταξης, η οποία αποτέλεσε μία ριζοσπαστική προσπάθεια της αστικής τάξης να προσαρμόσει το, έως τότε συντηρητικό, εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας στις νέες κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές προκλήσεις της εποχής. Ανάμεσα στις αλλαγές που προωθούσε η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913 ήταν η προσχολική εκπαίδευση, η θέσπιση υποχρεωτικής εξάχρονης δημοτικής εκπαίδευσης, η διαίρεση της μέσης εκπαίδευσης σε τρίχρονο αστικό σχολείο (επαγγελματικό) και σε εξάχρονο γυμνάσιο κ.α.